

JUGOSLAVENSKI STUDIJI 2: JUGOSLAVIJA NIJE

Elementi za analizu jugoslavenskog samoupravljanja
pričak knjige EAST ART MAP 24

Jugoslavenski modernistički projekt 5-6 // G. KIRN razgovor sa CH. SAMARY: razgovor sa F. NICOLAS: Govoriti o muzici i politici 22-23 // S. PULIG:

AUTOR: Teze o mračnom raspadu 3-4 // M. ŽITKO:
Kao identitetска znanost 18-21 // I. MOMČILOVIĆ

IME ZA PROŠLO VEĆ ZA ONO ŠTO DOLAZI // S. PULIG: Uvod 2 // KOLEKTIV
7-9 // D. SUVIN: Klasni odnosi u SFRJ 10-17 // R. MOČNIK: Historiografija

Piše: Srećko Pulig

Jugoslavija nije ime za prošlo, već za ono što dolazi

Pišući pogovor slovenskom izdanju knjige francuskog filozofa Alaina Badioua "Čega je ime Sarkozy?" (Ime česa je Sarkozy, Založba Sophia, Ljubljana, 2008), politolog Andrej Kurnik naslovjava ga "Reakcionar Sarkozy zahtijeva politički odgovor". Tamo piše: "Filozofsko i političko značenje Sarkozyjeve izborne pobjede i štakoraša uopće, u tome je da znače pokušaj sprečavanja mogućnosti utemeljenja politike kao *la politique*. Kada Sarkozy proglašava kako je maj '68 pošast koja ga progoni i koje se treba oslobođiti, zapravo kaže: 'Mi, moderni reakcionari ne želimo da nas itko straši. Definitivno ćemo iskorijeniti svaku ideju koja si umišlja da je moguće ustrajati na nekoj realnoj točci izvan državnog zakona, izvan prisile svijeta, kojim vladamo. (...) Empirijski komunizam je nestao, to je jako dobro, ali nije dovoljno. Zahtijevamo da se ukine i svaki oblik mogućeg komunizma. Zahtijevamo da komunizam - koji je generično ime našeg poraza i čak našeg nestanka - nitko više ne može niti spominjati kao hipotezu.' Ima li itko problema sa pronaalaženjem *sarkozyja* u našim krajevima? Ako je komunizam generičko ime poraza i čak nestajanja i danas vladajućih, imamo li onda i danas razloga postavljati pitanje značenja jugoslavenskog projekta? Na to pitanje, koje je sve samo ne retoričko, pokušavamo odgovoriti u već drugom nastavku "Jugoslavenskih studija" ovdje u Aktivu. A da je temu nemoguće iscrpiti govori kvaliteta i obim prispjelih radova, koji nisu u cijelini mogli stati niti u ovakvo, prošireno izdanje Aktiva (pa će svi biti objavljeni na webu Novosti: <http://www.novosti.com/category/aktiv/>). Jer, slučaj raspada Jugoslavije, piše o tome i u ovom broju **Kolektiv autora**, ne samo da ne može poslužiti kao argument protiv komunizma. Upravo suprotno. Kada danas gledamo kako su granice liberalne politike u nas određene služenjem apsolutnoj nužnosti carstva kapitala s jedne, i nužnosti državne proizvodnje "nacionalne" i "socijalne" supstance s druge strane, jasno je da ovaj ne-događaj raspada najbolji dokaz superiornosti "komunističke hipoteze" u odnosu na liberalno-kapitalističku. Jednako kao i nastupi Sarkozya (i sada kada ih više nema), svi naši *sarkozyji* uče nas lekciju o sistemskom nasilju koje proizvodi "odumiranje politike".

Samoupravni društveni eksperiment

A politike je nekada ovdje bilo. Pa čak i društvenog pokusa da se ona dijalektički nadiže, u razotuđenoj ljudskoj praksi, politički svjesnim uvlačenjem masa u tu sada opet tako otuđenu sferu moći. O tome govori francuska ekonomistica i komunistička aktivistica Catherine Samary, odgovarajući na pitanja slovenskog filozofa

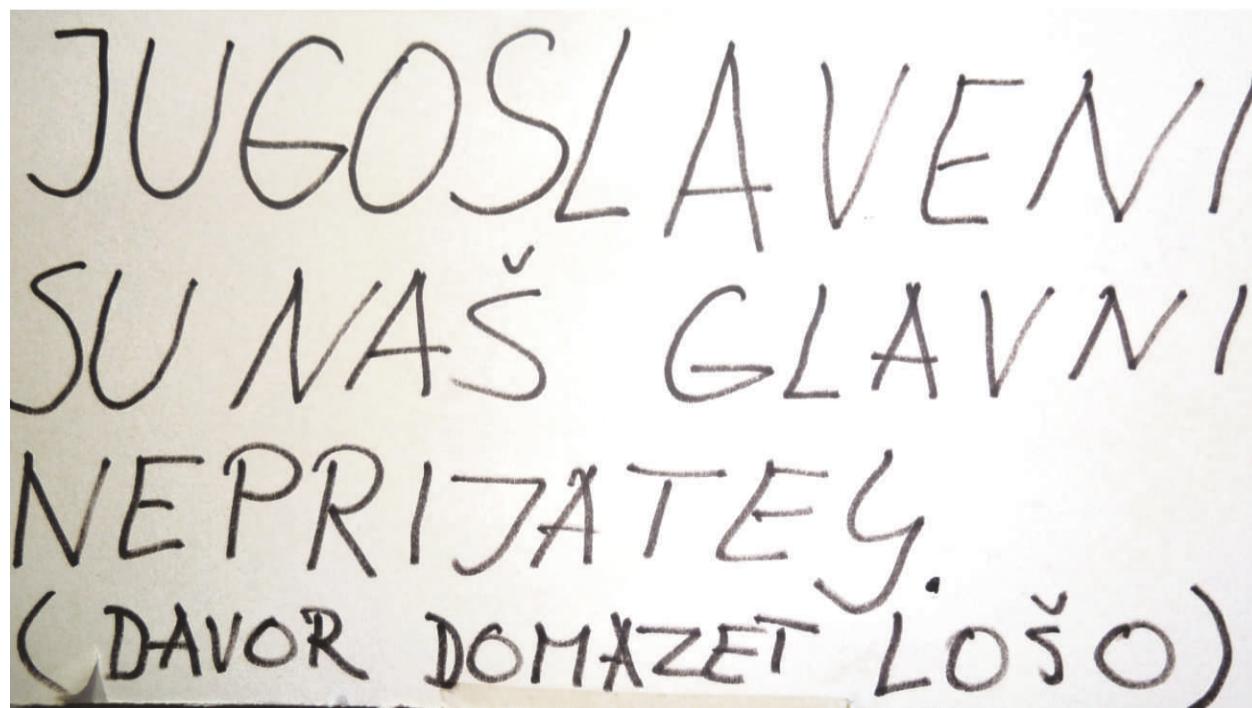
Gala Kirna o jugoslavenskom samoupravljanju između kapitalizma i socijalizma. Odbacujući danas popularan vulgarni stav kako su povijesni socijalizmi, a posebno naš, bili samo vrsta rubnog državnog kapitalizma, ona podsjeća kako su sve revolucije prethodnog stoljeća imale veze sa socijalističkim projektom, te se mogu smatrati postkapitalističkim ili čak antikapitalističkim društvinama. Prava tranzicija, dok je postojala, nije se shvaćala kao siguran smjer prema socijalističkom cilju, već kao realna povijesna borba snaga, nikada još u potpunosti socijalistička, s mogućim regresijama, kako se i događala, ali i sa jasnom voljom da se nadiće kapital-odnos u privredi i svim drugim sferama društva. Podsjeća na postojanje društvenog vlasništva u nas, tog vlasništva koje već pokušava samo sebe nadići, i protivi se kako državnom, tako i grupnom vlasništvu na razini tvornica. I baš to moralno se uništiti, a proces je počeo još 80-ih u Jugoslaviji (svolu knjigu o napadu na samoupravljanje *Le marche contre l'autogestion* objavila je još 1988. g.), da bi proces privatizacije 90-ih bio moguć. Morala se provesti etatizacija politike i to je, a ne kolektivistička parada, pozadina "staljinističkog", no u svari korporativnog dodatka, a ne preostatka, u uvođenju liberalnog kapitalizma. Bila je i ostala nužna etatizacija prava vlasništva (od svake republičke vlasti) i "masovno dioničarstvo" (kao lihvarska ovraha nad masama), da se sakrije pravo uništenje samoupravljanja kao društvenog prava.

Da bismo razumjeli strukturu društvenog života i zbijanja u SFRJ moramo istražiti interesne njenih odlučujućih klase, a posebno one navodno ili vjerovatno vladajuće. Posla istraživanja odnosa klasa poduhvatio se, ovoga puta na uzorno socioološki način, **Darko Suvin**, ništeći svojevrsnu lošu tradiciju "klasofobije", koju društvene znanosti u nas vuku do danas. Pregledavši more činjenične i interpretativne grade, Suvin zaključuje da je i u Jugoslaviji postojalo iskorištavanje radničke klase i drugih radnih ljudi, u **Marxovom** smislu. No, iskustva organiziranog NOB-a, pa i uvođenje ma kako ograničenog samoupravljanja, bili su i velika inspiracija za samoodređenje radnih masa. Niječući lijevu dogmu po kojoj,

B i o - i n f o

SREĆKO PULIG - novinar, publicist, prevodilac, Urednik Aktiva. Bavlja se novinarstvom na Omladinskom radiju, u Arkzinu, Feralu, Zarezu, Slobodnoj Dalmaciji i drugdje. Sada u Novostima. Uvijek na neistraženoj razmedji između novinarstva i političkog, civilnog i teorijskog aktivizma, voli vjerovati da je moguće stvarati praktične posljedice proizvodnjom 'teorije za novine'.

Natpis na transparentu demonstranata okupljenih protiv tjednika Novosti u "obadvaspala" aferi

ako postoje klase između njih se treba ili voditi rat, ili ih nema, ali i liberalni i socijaldemokratski muitež, u kome klase također "nestaju", on kritizira **Kardeljevo** vrdanje u prepoznavanju birokracije kao kontra-klase, čas u "profesionalnom", čas u lenjinističkom smislu.

Odlučujući trenutak kada se vladajuća klasa formirala kao "klasa za sebe" on smješta u sredinu 60-ih g. Desetljeće koje slijedi, ono u kome izlazi npr. i časopis Praxis, u kome se ogledaju zadnje, za alternativu privremeno izgubljene bitke, desetljeće je politokratskog odustajanja od daljnjih eksperimanata sa direktnom demokracijom. Provizorno zaključujući temu potrebom odgovora na pitanje o *singularnosti* jugoslavenskog iskustva, koje su postavili organizatori 2011. g. održanog skupa i izložbe u Bruxellesu ("Jugoslavenski prostor 20. g. kasnije"), Suvin u našem slučaju pomalo manje uočava sjaj kreativne plebejske posebnosti s jedne, i bijedu samoubilačke klasne posebnosti s druge strane.

Tako dolazimo do nesuvremne-suvremenosti u kojoj, nemajući još jakih "prirodnih neprijatelja", haraju razne od novih vlasti nametane identitetske politike, svugdje pa i u znanostima. Na primjeru tri slovenska historiografa **Pirjevca**, **Repea** i **Vodopiveca**, a pridodat im je i protu-jugoslaven **Ivo Banac**, sociolog **Rastko Močnik** prokazuje u biti sve-režimski karakter naših "nacionalnih" historiografija. Jer, one tvore zatvorene sisteme, koji ne samo da oprirodnjuju novokonstruirane identitetske zajednice, već čine i *instituciju*, koja, u savezu sa pravnom, na golu političku silu oslonjenom, ideologijom, proizvodi vladajuću domorodačku ideologiju korporacije.

Poezija i revolucija iz budućnosti

Na drugom mjestu filozof **Slavoj Žižek** piše o današnjoj potrebi ponavljanja **Lenjinove** geste (*Repeating Lenin*, Arkzin, Zagreb 2001., na malo dugački način i u *Revolution at the Gates; Žižek on Lenin*, Verso 2002.). On razlikuje ideologije jalove nostalgije, nemogućeg *povratka*, u završeno vrijeme prošloga stoljeća i historijskih socijalizama. Ali i, urgentniju no ikad, potrebu da se sada i ovdje ponavljaju radikalne geste revolucija prošlosti, simbolizirane i u Lenjinovu liku i djelu. Glavna smetnja tome, ponkad se čini čitajući Žižeka, njemu su danas suviše ortodoksnii, fetišistički na radničku klasu, koja odavno nije revolucionarna, fiksirani staromodni marksisti.

Treba li nas čuditi da onda on - koji nije bez krivnje zbog prilaganja i svoje grančice na svojevremenu potpalu jugoslavenske federacije, a sklon je raditi razne usputne revizije svojih stavova - nikada ni u primisli nema ideju ponavljanja "puno manje geste", one jugoslavenske ili **Titove**, da se tako izrazimo o - ne baš sretno rečeno - tekovinama jugoslavenske revolucije?

Ponavljanje je očito velika tema i problem trenutka, spomenimo u našem kontekstu, obnovljeni interes za filozofiju i sociologiju praksisova kruga i temu odnosa političke i općeljudske emancipacije. No, to nas ne bi trebalo čuditi. I to nije u nikakvom neskladu sa poznatim **Marxovim** stavom (Osamnaest brumaire Louisa Bonaparte, u *Glavni radovi Marx-a i Engelsa*, Stvarnost, Zagreb 1987.) o socijalističkim revolucijama, koje ne mogu crpiti svoju poeziju iz prošlosti nego samo iz budućnosti.

U tom smislu Jugoslavija nije ime za prošlo već za ono što dolazi.

7 + 1 teza o mračnom raspadu Jugoslavije

**Jugoslavija nije ime za slom,
već za pobedu politike nad mnogo
nadmoćnjim neprijateljima
(fašizam, staljinizam,
imperijalizam ...).**

Slučaj raspada Jugoslavije najčešće se dovodi u vezu sa "krahom komunizma", a taj krvavi rasplet kao eksces u odnosu na proces mirne tranzicije iz realno postojecih socijalizama u liberalni kapitalizam - proces započet događajima tvz. baršunastih revolucija iz 1989 godine. No, upravo protiv takve perspektive, i protiv teza po kojima su se uzroci mračnog raspada Jugoslavije nalazili u njenom komunističkom temelju; kako se obično kaže, u deficitu demokratskih mehanizama, u rigidnom i dogmatskom jednopartijskom sistemu, u političkoj kulturi jednog autoritarnog režima - režima sústinski nesposobnog da se u datim okolnostima transformiše i proizvede kompromis, itd., možemo izneti sledeće (kontra)teze:

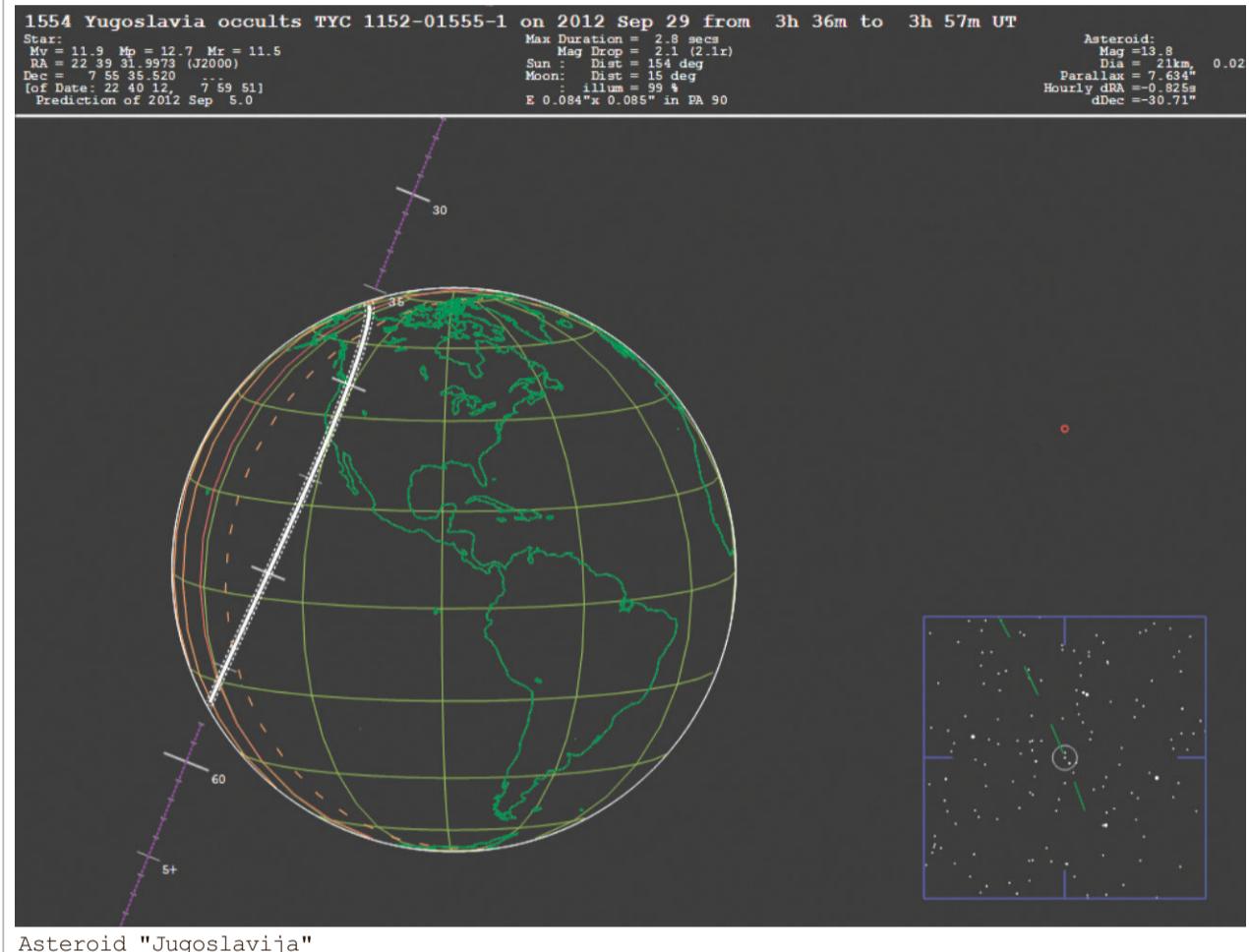
1. *Kao što je istorija pokazala, uslovi opstanka Jugoslavije nisu se mogli naći u okviru granica liberalne "politike mogućeg", preko kompromisa, dogovora i sporazuma postojećih političkih aktera.*

To je najpre pokazao slučaj versajske Kraljevine SHS, tj. Kraljevine Jugoslavije, bazirane na spoljašnjem državnom dizajnu i permanentnim unutrašnjim borbama i dogovorima državnih elita oko raspodele hegemonije. Iz dobro poznatih razloga, i pored svih kompromisa i sporazuma ta državna tvorevina nije mogla da preživi. Ali, to je takođe pokazao i slučaj post-revolucionarne jugoslovenske socijalističke državne konstrukcije, koja je uprkos načelnoj opredeljenosti ka politici "odumiranja države", dakle, njenom opredeljenju za politiku proleterske destrukcije državnog aparata, u poslednjoj instanci, glavno težište svoje politike prebacila na pitanja institucionalizacije revolucionarne bratske borbe u samom državnom uređenju. Centar političkih debata i reformi u socijalističkoj Jugoslaviji se tako premestio na pitanja oko ustrojstva "samoupravnih interesa", pravnih odnosa njenih tvz. "konstitutivnih naroda" na beskrajne polemike oko statusa, ustavnih prava, ustavnih garancija i ingerencija republika i pokrajina. Samim tim, polazno i sústinski komunističko pitanje dijalektičkog "odumiranja države" postepeno je gubilo na značaju, a kreiranje i pronalaženje novih formi politike, direktnе demokratije i radničkog samoupravljanja bačeni su u drugi plan.

Konačno, raspad socijalističke Jugoslavije se odigrao upravo kroz kontradikcije procesa pregovaranja, upravo kroz politiku kompromisa, kroz administriranje različitih ekonomskih interesa i republičkih centara moći.

Naime, u jeku krznog perioda egzistencije socijalističke Jugoslavije, 1980-ih godina, pa sve do samog ulaska u krvavi obračun, gotovo svi akteri i nosioci partikularnih interesa bili su u pozicijama saradnje i međusobnog sporazumevanja. U poslednjoj fazi raspada, **Milošević** sa **Kučanom** postiže "Brionski sporazum" o skraćenju Jugoslavije, u Karađorđevu se **Tuđman** sa Miloševićem dogovara o podeli Bosne, u Bosni **Karadžić**, **Izetbegović** i **Boban** formiraju zajedničku vladu, Lisabonskim sporazumom (1992) "međunarodna zajednica" priznaje "realnost bosanskog lonca" kao realnost etničkih i religioznih razlika, itd. Svi ti i slični sporazumi ujedno su prethodili i direktno vodili ka oružanom sukobu.

2. *Jugoslavija se nije raspala zbog toga što taj revolucionarni projekat nije mogao da preživi "slom komunizma", tj. restauraciju kapitalizma i liberalne demokratije, već je odsustvo revolucionarne politike, tj. politika kompromisa (liberalizam) rezultirala građanskim ratom i raspadom.*

Do raspada Jugoslavije nije došlo usled nemogućnosti sporazuma između različitih (političkih, ekonomskih ili nacionalnih) interesa kroz demokratske mehanizme, već upravo na bazi njihovih sporazumevanja.

Ključni antagonizam stoga nije bio antagonizam između nacionalista, izazvan odsustvom tolerancije i međusobnog uvažavanja, koji se posledično pretvorio u tzv. "sukob civilizacija".

Naprotiv, ako se uopšte može govoriti o sukobu civilizacija u Jugoslaviji, onda je to, u prvom redu, bio sukob između liberalnog koncepta "politike mogućeg" i komunističke politike "mogućnosti nemogućeg", kao politike orientisane ka nadilaženju "objektivnih nužnosti" putem masovne subjektivacije i odvajanja, dakle, preko onoga što je **Marx** nazvao realnim pokretom koji ukida postojeće stanje. Primera radi, unutar horizonta liberalne politike "veštine mogućeg" u potpunosti je nezamisliva jugoslovenska revolucionarna politika, u prvom redu politika partizana, koja u nemogućim uslovima rata i okupacije, na vlastitim subjektivnim snagama i odlukama (bez potpore državnog aparata i stranih sila), stvara novi kolektiv u otporu.¹ Radi se o kolektivu baziranom na modernim principima jednakosti, proleterskog internacionalizma, solidarnosti i sekularizma, a ne na državnom brojanju identiteta i konsenzusu različitih interesa - u šta će se Jugoslavija u posleratnom periodu i pretvoriti, služeći isključivo interesima novih podržavljениh klasa.

Ono što se pojavljuje na sceni mračnog raspada Ju-

goslavije, stoga, nije raspad komunizma, pogotovo ne njenog egalitarnog poriva (koji je u biti neuništiv i bezvremenski, kako to **Alain Badiou** postulira), već kontrarevolucionarna restauracija politike čiju osnovicu čine partikularni identiteti i odbrana postojećeg.

3. *Destrukcija socijalističke Jugoslavije ne predstavlja nikakav događaj.*

Nije sve što se menja događaj. Iako je neposredno uvođenje tržišnog kapitalizma u Jugoslaviju krajem 1980-ih godina dovelo do temeljnih promena društvenih odnosa, tu transformaciju još uvek ne možemo nazvati događajem. Jer osim opšte katastrofe, devastacije ljudskih i ekonomskih resursa i bratobilačkih ratova, kraj projekta Jugoslavije nije doneo, u političkom smislu, ništa novo. Ne samo da (post)jugoslovenske mase raspadom Jugoslavije nisu ostvarile nove slobode; one su osim slobode za bezgraničnu eksploataciju bačene ispod horizonta emancipacije i sloboda zadobijenih "komunističkim" projektom Jugoslavije. Čak su i sva liberalna obećanja o demokratskom pluralizmu, reprezentaciji interesa većine, suverenosti naroda pala u vodu. Politički pluralizam se sveo na kapitalo-parlamentarnu cirkulaciju, personalnu rotaciju unutar jedne političke klase koja, sve otvoreno i bez ideoloških mistifikacija o liberalnoj demokratiji, služi interesima kapitala, bilo internacionalnog bilo onog "nacionalnog", tajkunskog.

Obećanja suverenosti naroda i samoodređenja pretvorila su se u agoniju i bespomoćnost lokalnih kompradorskih režima, te njihove zavisnosti od spoljnih centara moći. Danas niti ključno načelo liberalizma o vladavini većine ne postoji kao princip. U gotovo svim post-jugoslovenskim republikama, to načelo (kon)senzusa je ukinuto pred faktičkim odbijanjem većine da učestvuje u igrama parlamentarnog elektoralizma i referendumskog plebiscita, tih jedinih danas priznatih političkih igara u gradu.

Određeni treba potražiti i osnovne uzroke za paradoks narastajuće jugonostalgije i titostalgije. Naime, parodoks se sastoji u tome da se ljudi danas rado sećaju socijalističke Jugoslavije, iako ne zbog njenih komunističkih idea jednakosti i slobode, već upravo zbog onih

Ako se uopšte može govoriti o sukobu civilizacija u Jugoslaviji, onda je to, u prvom redu, bio sukob između liberalnog koncepta "politike mogućeg" i komunističke politike "mogućnosti nemogućeg", kao politike orientisane ka nadilaženju "objektivnih nužnosti" putem masovne subjektivacije i odvajanja, dakle, preko onoga što je Marx nazvao realnim pokretom koji ukida postojeće stanje

liberalnih vrednosti koje su im bile obećane "revolucijama '89": mobilnost, produktivnost, puna zaposlenost, multikulturalizam, dobar standard, mir i prosperitet, beneficije države blagostanja, međunarodna priznatost, bliskost Evropi, itd.

4. *Uslovi opstanka Jugoslavije nalazili su se jedino u kreciji jedne nove radikalne politike, re-invenciji i produkciji novih oblika kolektivnosti, dakle, upravo u komunističkoj politici jednakosti.*

Temelji jugoslovenske komunističke politike nastaju unutar procesa permanentne borbe protiv etatizma i na njemu baziranoj dominaciji i eksploataciji (sublimirano u stavu: "Niko ne može ni neposredno ni posredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada", iz Ustava SFRJ 1974., deo prvi, član 11.). Iz te se politike rađaju prelomi i invencije novih formi kolektivnosti. Najpre kada 15. aprila 1941. KPJ najavljuje bespōstenu borbu protiv okupacije i tiranije uz parolu "iz krvavog imperijalističkog pokolja rađati novi svet". Zatim 1948., kada se jugoslovenski komunisti odupiru **Staljinu**.

Kreiranje samoupravljanja 1950-ih godina i osnivanje pokreta nesvrstanih 1960-ih, takođe su dokazi kapaciteta politike koja se razvija izvan horizonta postojećih odnosa moći i diktata gole sile.

Postepeno opredeljenje jugoslovenskih političkih i ekonomskih elita da komunističku politiku egalitarizma zamene liberalnim principima produktivnosti rada, konkurentnosti na svetskom i evropskom tržištu, industrializaciji, dobrom standardom itd., dovele je do kolapsa pod pritiskom kapitala u 1980-im godinama. Budući da tada na bazi postojećih odnosa snaga i interesa nije bilo motiva da se izvede bilo kakva radikalna politička reinvenacija u Jugoslaviji, kao jedino rešenje održanja *status quo*-a bilo je da se Jugoslavija raspade. Dakle, Jugoslavija se raspala da se ništa ne bi promenilo, da bi sve ostalo isto. U prilog ovoj tezi govori i činjenica da su partijsko-političke elite, čak i u personalnom smislu, u svim post-jugoslovenskim državama ostale na vlasti nakon raspada (Milošević, Kučan, "Titov general" Tuđman, **Mesić, Račan, Đukanović, Gligorov**, itd.).

5. *Ako se slom Jugoslavije može tumačiti pre kao slom politike liberalizma, nego samog komunizma, jedini mogući zaključak je da kao glavni pobednik iz tog nedogadaja izlazi mutirani oblik etatizma (mešavina liberalizma, tehnokratizma i nacionalizma).*

Staljinistički etatizam je u Jugoslaviji doživeo svoj prvi pravi istorijski poraz. Međutim, taj poraz nije bio konačan niti jednom za svagda zagarantovan. Istorija marksističkog pokreta nas uči da etatističke tendencije (ekonomizam, tehnokratizam, liberalni revizionizam, evrokommunizam, itd.) nisu samo nekakve slučajne devijacije, potpuno kontigentne i jedinstvene, već da slede iz neukidive prekarnosti politike klasne emancipacije.

Nikakva objektivna, institucionalizovana jednakost (kolektivna svojina i podruštvljena sredstava za proizvodnju) ne garantuju politici emancipacije da se neće ponovo naći u opasnosti zatvaranja, korupcije i preoblikovanja u oblik politike određenog cilja po sebi (bilo državnog cilja ili cilja modernizacije: "izgradnje socijalizma u jednoj državi"). Zato i jedinstven slučaj preloma jugoslovenskih komunista sa staljinizmom ne možemo posmatrati kao definitivan, niti ga možemo isključivo vezati za događaj 1948. Jer etatističke su se tendencije unutar Jugoslavije javljale konstantno, mada u različitim oblicima i u različitim idejnim repertoarima.

U obrazloženju te teze nam je potreban jedan nešto duži analitički manevr.

Podimo od uvida da su u socijalističkoj Jugoslaviji, umesto jednopartijskog sistema, efektivno postojala dva sistema, tj. paralelizam dva sistema: s jedne strane, to je bio nivo saveznog partijskog i državnog vrha (tvz. "stara garda sa Dedinja"), a sa druge strane, nivo ili sistem republičkih partija i državnih rukovodstava. Postojanje ta dva sistema suštinski je određivalo samu dinamiku političkog odlučivanja.² Bez obzira da li je taj odnos dva sistema bio zrcalni ili dijalektički, ona su se uvek nanovo i obostrano politički definisala kroz borbu, sučeljavanja i popuštanja.

Pogotovo u poslednje vreme postala je popularnom teza da su prave inicijative za demokratizacijom, liberalizacijom, decentralizacijom i debirokratizacijom u Jugoslaviji po pravilu stizale iz republičkih centara, dok je "stara garda sa Dedinja" bila nosilac titoističkog konzervativizma i dogmatizma. Kao ilustracije se najčešće navode primeri Maspoka i **Nikezićevih** srpskih liberala sa

kraja 1960-ih godina. Recimo, **Raif Dizdarević**, u jednom intervjuu³, navodi kako su **Marko Nikezić i Latinka Perović** bili perjanice demokratije, decentralizacije i modernizacije, i kako je to bila jedna ozbiljna brana protiv velikosrpskog nacionalizma. Dizdarević se tako prisjeća da je to bio period najboljih srpsko-albanskih odnosa, kada su se kosovska i srpska rukovodstva međusobno uvažavala i podržavala. Međutim, sećanja Raifa Dizdarevića sećanja su kroz maglu. Naime, u to vreme, kao i danas u Srbiji, Nikezićevi liberali su bili percipirani upravo kao branitelji "naše stvari", kao "istinske patriote". Štaviše, izvan uže Srbije oni nisu nigde imali podršku, a pogotovo ne među kosovskim rukovodiocima (**Veli Deva, Fadil Hodža**) na čiju je inicijativu došlo do smenjivanja Nikezića.

Ali ne samo da je Nikezićeva garnitura imala otvorene ili prikrivene nacionalističke aspiracije, oni su u stvari bili i pravi sledbenici (staljinističke) politike državnog razloga. Čitav paradoks ovakvog fenomena podržavljenog socijalizma u Jugoslaviji je bio u tome da se on deklarativno pozivao na pluralizam, demokratiju, saradnju sa Zapadom optužujući **Tita** i njegove saradnike za autoritarizam. No, na takvu vrstu retorike je ovaj tip staljinizma bio upravo prinuđen nakon Titovog "ne" Staljinu 1948. godine. Dakle, unutrašnje jugoslovenske staljinističke tendencije morale su pribegavati mimikriji i maskirajući, budući da je Titova Jugoslavija bila jedina socijalistička zemlja u kojoj je vladajuća ideologija bio antistaljinizam. Dok je staljinizam (uz fašizam) u Jugoslaviji ideologija istinski kriminalizovana, druge ideologije nisu predstavljale takvu opasnost za jugoslovensko rukovodstvo. Zato nakon 1948. staljinizam u Jugoslaviji doživljava metamorfozu. On je prinuđen da se pojavljuje isključivo kao neki oblik mimikrije i da deklarativno bude antistaljinistički. Objektivno, međutim, po svojim efektima, ovaj oblik staljinizma je delovao itekako etatistički, centralistički, braneći sopstvene državne ingerencije. Kako Maspok (gde je to mnogo više očigledno) tako i srpski liberali, predstavljeni su pravi fenomen nacionalnog staljinizma: u prvom redu, njihov tehnokratizam, politika "sopstvenog dvorišta", politika "čistih računa", i odbrane naše stvari (tačnije, "naših deviza" i "naših jabuka i šljiva").⁴

Sa druge strane, tzv. titoisti su uvek nanovo morali da re-kreiraju događaj raskida sa Staljinom, da ponavljaju akt iz 1948., uspevajući tako da razotkriju staljinizam skriven iza floskula demokratije i liberalizacije.

Problem dakle nije bio u tome da su oni delovali represivno, već da su u cilju smanjivanja tenzija i "očuvanja mira među narodima" bili suviše skloni kompromisu i otvoreni da saslušaju svačije partikularne interese. Nije li Ustav iz 1974. bio upravo rezultat popuštanja pred Maspokom i "srpskim liberalima"?

Pojava Miloševića, Kučana i ostalih, označila je tako i konačnu pobedu sistema republičkih nacionalnih staljinizama. Tek u tom momentu, kada su liberalno demokrski potencijali "stare garde sa Dedinja" ishlapeli, nacionalni staljinisti su mogli da odahnu u susretu sa svojim strateškim partnerima, koje su do tada samo povremeno pronalazili u građanskoj desnici i disidentima.

6. *Raspad Jugoslavije najbolji je pokazatelj granice liberalne politike.*

Žarko Puhovski zapisaо je 1990. godine: "Elegancija liberalnog modela sastoji se, kako je poznato, u tome što on - nasuprot ideološnosti 'realnog socijalizma' - počiva na 'niskome, ali solidnom temelju sebičnosti', kako to **Locke** kazuje. Svi pojedinci slijede isključivo osobne svrhe, a cjelina društva i zajednice ipak funkcioniра (tržistem posredovano, dakako). Upravo stoga posljednje pitanje, nakon sloma 'realnog socijalizma' jest pitanje o tomu ima li taj solidan temelj pukotine, ili je odista na redu dugotrajna solidnost, zadana nepromjenljivost dakle, uvjeta života svih ljudi našeg vremena."⁵ Postulat individualnog interesa, postulat je "odumiranja politike". Apsolutni horizont politike je tu postavljen kao horizont diktature kapitala i privatnog vlasništva. Čitava ironija je u tome da se liberalizam, u svoj svojoj solidnosti egoizma i individualizma, razvio upravo u pukotini etatizma, koji se neprestano krpa konstrukcijama nacionalnog identiteta, danas preimenovanim u gvozdenim zakonima "tranzicije u otvoreno društvo", u mantrama o implementaciji demokratskih standarda i normi. U pukotini čija je osnovna floskula "u Evropu sa identitetom" koju u horu ponavljaju kako administratori države tako i patrijarsi plemenskih zajednica. Granice liberalne politike granice su određene dvema nužnostima: apsolutna nužnost carstva kapitala i nužna državna proizvodnja "nacionalne" i "socijalne" supstance. I upravo to je ono što nijedna Jugoslavija nije mogla da preživi.

Slučaj raspada Jugoslavije ne samo da ne može poslužiti kao argument protiv komunizma, naprotiv, raspad Jugoslavije je najbolji dokaz superiornosti "komunističke hipoteze" u odnosu na liberalno-kapitalističku. Ako se nešto može naučiti iz procesa nasilnog raspadanja Jugoslavije, onda je to lekcija o sistemskom nasilju koje proizvodi "odumiranje politike"

7. *Jugoslavija nije ime za slom, već za pobedu politike nad mnogo nadmoćnjim neprijateljima (fašizam, staljinizam, imperijalizam ...).*

Upravo je glavni zadatak danas u uslovima gde nam se - uprkos razočarenjima u blagodeti demokratskog kapitalizma - još uvelik nameću nužnosti "slobodnog tržista", te u uslovima krize na kojoj je isti i sazdan, primeniti takтику jugoslovenskih partizana, tj. biti goloruka pešadija tamo gde mehanizovani neprijatelj to najmanje očekuje, pobedivati tamo gde je "poraz neminovan" (iz letaka SS divizija). Primeniti "politiku nemogućeg", koja je drugo ime za politiku jugoslovenskih komunista, izaći iz obruča mnogo nadmoćnijeg neprijatelja više puta: u susretu sa SS divizijama i unutrašnjim kvinslinzima; iz gvozdenog zagrljaja staljinističke metropole, iz zamki "savezničkih" snaga u vreme hladnog rata, znači razumeti da je Jugoslavija ime enigmatičnih pobeda i permanentnog vraćanja, a ne simplifikovanog poraza i zaborava, odnosno znači da je to *tema par excellance da-nasnje*, a ne istorije - tema našeg političkog prezenta, a ne setnog aorista.

8. *Konačno, možemo izvesti opštu tezu da slučaj raspada Jugoslavije ne samo da ne može poslužiti kao argument protiv komunizma, naprotiv, raspad Jugoslavije je najbolji dokaz superiornosti "komunističke hipoteze" u odnosu na liberalno-kapitalističku.*

Političke reference "balkanska federacija", "narodni front", "antifašizam", "narodnooslobodilačka borba", "bratstvo i jedinstvo", "fabrike radnicima", "diktatura proletarijata = samoupravljanje", "nesvrstanost", samo su neki od izraza politike i mišljenja čiji je jedini interes bezinteresna borba protiv likvidacije svih oblika nejednakosti, eksploatacije i dominacije, ali i borba unutar koje je upisana afirmacija novog sveta, kreacija novih formi političke subjektivnosti. Procesu liberalnog "odumiranja politike" jedino se efektivno može suprotstaviti politika "odumiranja države", dakle politika koja ne sledi iz objektiviteta, državnih reprezentacija i organske veze robno-vlasničkih interesa i demokratije, već se baziра na političkoj subjektivnosti bezuslovnog poriva za jednakošću.

Ako se nešto može naučiti iz procesa nasilnog raspadanja Jugoslavije, onda je to lekcija o sistemskom nasilju koje proizvodi "odumiranje politike".

Kolektiv autora 2009-2012

1 Vidi, Kolektiv autora - 2002, "12 teza o projektu Jugoslavija", *Aktiv - Novosti*, br. 639.

2 Napomenimo da su političke i ideološke razlike između tih nivoa, a i unutar njih, često bile suštinske, ponekad i u potpunosti antagonističke, te da je politički pluralizam u to doba bio daleko veći nego što je to u današnjem višepartijskom sistemu. Recimo, dobro je poznato kakve su bile razlike između Tita i Kardelja, na primer, po pitanju jugoslovenstva. Sa druge strane, možemo se upitati koje to temeljne političke ili ideološke razlike danas postoje u Hrvatskoj između Milanovića i Karamarka, ili u Srbiji između Nikolića i Tađića?

3 Raif Dizdarević, "Velika Prevara", *Slobodna Evropa*, 27.02.2002. <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045339.html>

4 Zanimljivo je primetiti kako je Latinka Perović u svom idejno-političkom radu sažela tri osnovne karakteristike staljinizma: 1. *Kulturni ždanovizam*: 1971. godine Perović predsedava Kongres Kulturne akcije u Kragujevcu gde se zalaže za kulturni ("socijalistički") puritanizam i objavljuje rat "neukusu i polupismenosu brojnih listova i edicija", što će biti demonstrirano kroz ritualno paljenje nepodobnih publikacija na lomači, te famoznim zakonskim merama ukidanja pojedinih novina i porezima na kič i šund; 2. *Gvozdeni zakoni istorije*: njenе ključne teze tiču se teleološkog shvatanja o istorijskoj nužnosti prolaska kroz fazu kapitalističke modernizacije i na krtim dihotomijama moderno/tradicionalno, demokratsko/autoritarno, urbano/palančko, i 3. *Kult licnosti*: u svom recentnijem radu Perović se koncentrisala na inauguiraciju kulta licnosti Zorana Đindića kao šampiona "moderne srpske vizije".

5 Žarko Puhovski, "Realni socijalizam" i (ponovni) početak kraja povijesti", *Naše teme*, 1990, 34 (5), str. 1016.

Jugoslavenski modernistički projekt - ekonomski aspekti 1950 -1970

Do koje mjere socijalizam znači prekid i/ili nastavak određenih tendencija u ekonomskom upravljanju? U raspravama o ekonomskoj organizaciji, kada se govori o neposrednim proizvodačima koji proizvode novu vrijednost, ustvari se govori o poduzećima.

Tokom devedesetih godina unutar intelektualnog polja postavljen je, u skladu s ideoškim usmjerenjem i političkim ugođajem vremena, skup cenzura i ograničenja na problem Jugoslavije kao predmet istraživanja i rasprava. O Jugoslaviji se, doduše, moglo govoriti, ali javni je govor bio vezan uz pojmovnu oprek totalitarizam - demokracija. Uostalom, ta je opreka aktivna i danas, ona daje sigurnost da se ustanovljena pravila političke pristojnosti neće dovesti u pitanje. Kako različiti oblici cenzure i autocenzure redovito proizvode mitske pripovijesti bez kojih je teško održati privid konzistentnosti javnog izlaganja, tako se godina 1989. neizostavno spominje kao mjesto razgraničenja: s jedne strane totalitarizam, oskudica i nerazvijenost, s druge strane demokracija, razvoj i blagostanje. Na ovo očigledno zanemarivanje temeljnih činjenica u kojima se ogleda tranzicijsko razdoblje, koje se teško može ugodno smjestiti između demokracije i blagostanja (a o razvoju je suvišno i govoriti), ljevica u političkom i kulturnom polju nije dugo vremena bila u stanju dati primjerenu opomenu i odgovor, pa je tako ekonomska i politička povijest Jugoslavije zaglavila negdje između razglabanja o imenu druga **Tita** i analize uzajamnog utjecaja ekspresionističke poezije i NOB-a.

Nasreću, proteklih je godina, s proliferacijom pojmova i tema britanskih kulturnih studija unutar domaćeg akademskog polja, otvoren put da se tzv. "jugoslavensko iskustvo" zahвати u svojoj, veoma često protutječnoj mnogostrukosti. Primjerice, nova istraživanja o uspostavljanju potrošnje kao neizostavnog dijela socijalističke svakodnevice ili o prodoru popularnog u polje kulture s popratnim teškoćama pri oblikovanju socijalističke kulturne politike, omogućuju nam da sagledamo kulturno-političku dimenziju ekonomske ili ekonomske dimenziju kulturnih procesa. Istovremeno, dodatni napor da analitičko zahvaćanje svakog polja ishodišno krene iz utvrđivanja specifične logike tog polja prema mogućim historijskim preklapanjima s drugim oblicima društvenosti, kao baština Bourdieuske tradicije, može otkloniti slijepje ulice ekonomskog determinizma. Drugačije rečeno, iako ćemo se ovdje usredotočiti na određene momente u povijesti jugoslavenske privrede, potrebno je imati na umu da se sintagma *jugoslavenski modernistički projekt* opravdava činjenicom ukupne preobrazbe, unutar svega nekoliko desetljeća, perifernog kapitalističkog društva vezanog mahom uz poljoprivrednu proizvodnju u visoko industrijalizirano socijalističko društvo. Pritom nije naprosto riječ o industrijalizaciji kao istoznačnici za privrednu modernizaciju, nego o istovremenoj transformaciji različitih aspekata društvenog života. Upravo zato čitanje ekonomske povijesti mora uzeti u obzir prethodno spomenuta istraživanja, jer problem socijalizma u jednoj državi u jugoslavenskom slučaju traži ne samo analizu neprestanih promjena ekonomskih strategija, nego i razumijevanje promjena potrošačke norme, kao i ideoških trenja u polju kulture u kojima se ogledaju kriva srastanja i proturječnosti pokušaja izgradnje jugoslavenskog socijalističkog puta.

U prvom poglavlju studije "Pronađeno blagostanje" **Igor Duda** uzima 1958. kao godinu rođenja potrošačkog

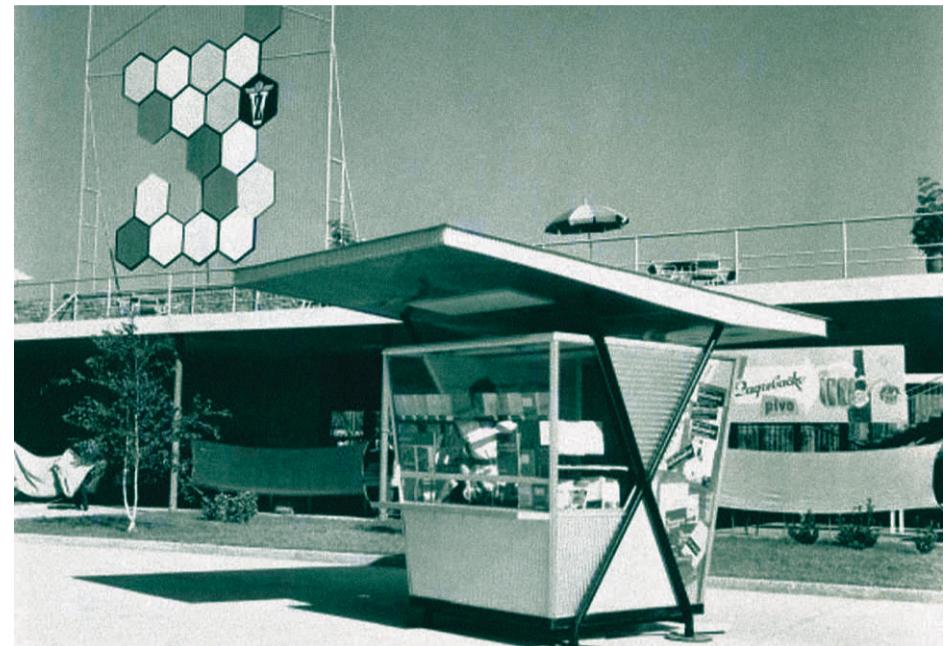
društva u socijalističkoj Hrvatskoj, ukazujući na program Saveza komunista Jugoslavije iz 1958. koji je "predviđao udobniji život, vlasništvo nad različitim predmetima potrošnje, postizanje boljeg usluživanja potrošača robom, i brigu za njihove svakodnevne potrebe i opskrbu, za njihov odmor i zabavu" (Duda, 2010:17). Svojevrsnu potvrdu ispravnosti zaključaka SKJ možemo naći, navodi Duda, kod *Male djevojčice*, to jest čitajući stihove pjesme pobjednice na festivalu zabavne glazbe u Opatiji te iste 1958. godine "u kojoj glavni lik uživa u šetnji gradom i razgledavanju izloga te svome ocu uzbudeno nabrja što bi sve trebao kupiti..." (ibid.,

17). Iako je u tom trenutku potrošnja još uvijek ograničena strukturnim slabostima jugoslavenske privrede, nema sumnje da će desetljeća koja slijede jasnije otkriti političke uloge koji su bili u igri prilikom sklapanja saveza socijalizma i potrošnje.

Istovremeno s obećanjima o širenju mogućnosti potrošnje u idućoj etapi razvoja socijalističkog društva, nailazimo, kako pokazuje **Maša Kolanović** (2011), na prve obrise hrvanja s popularnim u području kulturne proizvodnje. Brzina kojom je socijalistička Jugoslavija transformirala okoštale odnose agrarne privrede Kraljevine Jugoslavije preklapa se s potrebom za preispitivanjem pojmova o kulturi, i stoga ne treba začuditi što su se, u kontekstu ubrzanih sistemskih promjena, aktivirali "zaostali" refleksi oslojeni na staru oprek visoke i niske kulture koji jedva da se mogu sakriti ispod maske "novog" diskursa o socijalističkom moralu. Kolanović razotkriva momente prelaska praga društvene vidljivosti popularne kulture ispunjene nelagodom i nepovjerenjem na nizu primjera, počevši od polemike **Nikole Milicevića** 1953. godine protiv tendencija amerikanizacije kod autora kao što su **Slamnig, Šoljan** i njima slični. Poput kakvog dugogodišnjeg suputnika Frankfurtske škole Milicević se zgranuto pita: "Zar se psiha našeg čovjeka (pa makar mislili samo na intelektualca i građana) može poistovjetiti sa psihom američkog džeziste, odakle u stvari potječe korijeni Šo-ljan-Slamnigovih eksperimentata?" (Kolanović, 2011:123) Činjenica da su Šo-ljan i Slamnig danas dio književnog kanona mogla bi poslužiti za nastavak razmatranja razvoja kulturnog polja do razdoblja post-socijalističke tranzicije. Međutim, ovdje ćemo se, umjesto toga, usredotočiti na nekoliko ključnih epizoda ekonomske povijesti koje mogu, kako je rečeno maločas, do određene mjeru osvijetliti uspon potrošnje u socijalističkoj Jugoslaviji sa svim popratnim elementima nelagode u kulturi, a iz kojih se, pod uvjetom da ih možemo sagledati u međuodnosu s drugim političkim i kulturnim elementima, naziru obrisi jugoslavenskog modernističkog projekta.

Govor o poduzećima

Iako su podjele na razvojne etape uvijek donekle proizvoljne, prema onoj koju je ponudila **Diane Flaherty** (1982) možemo razlikovati tri razdoblja jugoslavenske ekonomske povijesti do 1980. Nakon napuštanja sovjetskog modela razdoblje od 1952. do 1961. godine karakteriziraju napor usmjereni prema industrijalizaciji zemlje kroz kontroliranu uvoznu supstituciju. U sljedećem razdoblju od 1961. do 1976. godine Jugoslavija se okreće modelu rasta temeljenom na izvozu, što je praćeno postupnom liberalizacijom trgovine i jačanjem decentralizacije monetarnog sustava i fiskalne politike. Iduće četiri godine

Fotografija s izložbe "Socijalizam i modernost" održane u MSU (Zagrebu)

(1976 - 1980) proteći će u znaku još izraženije decentralizacije i tzv. "bottom-up" planiranja, to jest ugovaranja poslova na razini pojedinih ekonomskih jedinica, te sve izraženijeg jačanja finansijskog sektora. Prije nastavka ovog razmatranja potrebno je naglasiti kako je glavni početni problem jugoslavenskog plana industrijalizacije bila izuzetno niska osnovica, budući da je stara Jugoslavija bila tehnološki nerazvijeni, zaostali dio kapitalističke periferije s dominantnim udjelom poljoprivrede u ukupnoj ekonomskoj strukturi. Stoga je početkom pedesetih pokrenut plan s ciljem potpune razgradnje starog privrednog sustava. Taj se plan ili projekt pokušao nositi s problemom nedostatka kapitala u kontekstu nerazvijenog agrarnog gospodarstva, gdje je pitanje zemlje još uvijek važnije od pitanja rada. Stoga su prvi koraci prema industrijalizaciji i modernizaciji kretnuli putem uvozne supstitucije i pionirskih pokušaja uvođenja dotad posve nepostojećeg oblika upravljanja - samoupravljanja autonomnih kolektiva radnika-vlasnika. Do sredine pedesetih jugoslavenska je privreda neprestano rasla po viskom stopama. U razdoblju od 1952. do 1956. bruto domaći društveni proizvod koji je jednak ukupnom društvenom proizvodu umanjenom za aktivnosti uslužnog sektora iznosio je 6.3%. Taj se rast nastavio i idućih godina, te je od 1957. do 1961. iznosio 10.8%, pri čemu je razvoj industrijskog sektora bio oslonac tog rasta. Ranih pedesetih godina ključne su se odluke još uvijek donosile na federalnoj razini - investicijski planovi, razina cijena i nadnica formirale su se sa zanemarivim sudjelovanjem republičkih i lokalnih jedinica. Godina 1958., koju se prema Dudi može gledati kao godinu rođenja potrošačkog društva u Hrvatskoj, donijela je promjene u službenom socijalističkom knjigovodstvu, budući da se od tada nadnlice ne upisuju kao dio troškova, već kao dio neto dobiti ili profita. To je bio značajan korak prema decentralizaciji, koji je otvorio mogućnost poduzećima da u većoj mjeri odlučuju o svojem poslovanju, dajući im kontrolu nad približno 26% neto dobiti naspram 12% prije 1958. (Bićanić, navedeno prema: Flahery, 1982:110).

U tom je kontekstu bitna napomena koju daje **Susan Woodward** prema kojoj Jugoslavija nikad nije bila privreda utemeljena na radničkom upravljanju. Štoviše, nova klasifikacija nadnica uvedena 1958. unutar koje nadnlice nisu više dio proizvodnih troškova označava formalno ukidanje tradicionalnog odnosa između rada i kapitala: "Sistem više nije priznavao nadničke radnike niti klasno niti statusno. Pojam rada kao aktera suprostavljenog kapitalu prestao je postojati. On je zamjenjen središnjim konceptom vlasnika koji je ujedno i proizvođač vrijednosti i operativnim principom - motivacijom da se poveća proizvedena vrijednost (tj. neto dobit ili profit), motivacijom koja je izvedena iz prava političkog i ekonomskog odlučivanja." (Woodward, 1995:196). Prema tome,

Bio - info

MISLAV ŽITKO je apsolvent filozofije i kroatistike u Zagrebu, aktivista, autor više tekstova iz sfere političke ekonomije i filozofije. Jedan od organizatora kružoka čitanja Marxovog Kapitala u Zagrebu. Suradnik Aktiva.

rad tj. slobodni radnici su se formalno udružili u organizacije udruženog rada te se stoga u raspravama o ekonomskoj organizaciji, kada se govori o neposrednim proizvođačima koji proizvode novu vrijednost ustvari govori o poduzećima. Woodward upozorava, nasuprot uobičajenom shvaćanju, da ono što je združilo radno stanovništvo u radnu zajednicu jest klasična liberalna ideja interesa kao smjernice racionalnog djelovanja u privredi (što je obrazloženje koje nalazimo kod različitih liberalnih autora poput **Karla Menger-a**). U takvom konceptualnom utemeljenju radničkog kolektiva nalazimo zametke trenja na razini ekonomske politike nastalog iz proturječja potrebe za makroekonomskim upravljanjem s jedne i autonomije proizvodnih jedinica s druge strane. Pritom treba reći kako nipošto nije riječ o osudi neprimjerenog koketiranja s ekonomskim liberalizmom. Ono što treba razumijeti jest kako je riječ o pionirskom pokušaju ujedinjenja demokracije i socijalizma na razini ekonomske strategije. Kao što je u kulturnom polju u određenoj mjeri očekivana aktivacija dispozitiva kulturnog elitizma kojeg su sudionici kulturnog polja u većoj ili manjoj mjeri usvojili tokom prethodnih desetljeća, tako je i u ekonomskoj domeni povezivanje racionalnosti, interesa i privrednog rasta za novonastalu partijsku upravljačku strukturu bilo u određenoj mjeri unaprijed zadano, usprkos (a neki će reći upravo zbog) oslanjanja na marksističku teoriju.

Možemo dakle, prije nego što se vratimo na gore zacrtanu problematiku, ponešto unaprijed napomenuti da se do 1961., kada započinje prva faza liberalizacije, zemlja duboko promijenila, ne samo u pogledu ekonomsko-političkog sustava, nego i u pogledu demografije, infrastrukture, transporta, kulturne i umjetničke proizvodnje, što je dakako bez ostatka ogledalo i na razini socijalističke svakodnevice. Kvantitativne, pa onda i kvalitative promjene sažima **Dean Duda** govoreći o infrastrukturnim momentima socijalističke modernizacije: "U Zagrebu 1880. živi svega 29584 stanovnika, 1921 njihov broj iznosi 110000, a 1981 grad broji oko 650000 (sa širim područjem 850000). Što se profesionalne strukture stanovništva tiče, udio poljoprivrednog stanovništva 1910. iznosi 78.6%, pred rat 1941. je 65.3%, 1953. je 56.3%, 1961. je 43.9%, 1971. je 32.3%, a 1981. je 15.2%. Pismenost kao osnovni zalog participacije u polju popularnog rapidno raste: 1880 nepismeno je 77.9%, 1921. je 39.6, 1948 je 15.6%, 1971 je 8.9% i 1981 je 5.6%, dok je u školskoj godini 1958.-1959. osnovnim školovanjem obuhvaćeno 97.4%, a iste 1959., nakon nekoliko ranijih reformi, Sabor donosi zakon o osnovnoj školi kojim je uvedeno jedinstveno osmogodišnje obavezno školovanje za djece od 7 do 15 godina." (Duda, 2012:289). Činjenica da se Jugoslavija u velikoj mjeri razila sa sovjetskim modelom tokom pedesetih godina postaje sasvim jasna na političkoj i ekonomskoj, kao i na infrastrukturnoj ili potrošačkoj razini, što ujedno znači da će od početka pedesetih neizvjesnost neiskušanog puta u socijalizam dominirati životom zemlje.

Poročni krug stabilizacije

Dok **Miroslav Krleža** drži svoje čuveno izlaganje na Trećem kongresu Saveza književnika Jugoslavije, kreću, kako navodi Flaherty, reforme i programi koji imaju za cilj premještanje fiskalne odgovornosti s federalne na republičku i lokalnu razinu, usprkos tome što je cjenovni sustav još uvijek kontroliran na državnoj razini s obzirom na sektorske prioritete (Flaherty, 1982: 110). Do konca pedesetih centralna regulacija privrede još se neće rastući u procesu decentralizacije. U skladu s tim središnji je ekonomski cilj daljnja industrializacija zemlje, odnosno proizvodnja industrijskog kapaciteta za samostalni industrijski razvoj, pri čemu izvoz još uvijek predstavlja tzv. pasivni dio trgovinske politike. "U cilju osiguravanja razvoja temeljne domaće industrije, sažimlje Flaherty, i izvoz i uvoz bili su kontrolirani od strane federalnih vlasti ne bi li se zaštitili uvozno-konkurentске aktivnosti (engl. *import-competing activities*). Podjela nacionalnog proizvoda između potrošnje i investicija i alokacija investicijskih fondova u ključne privlegirane sektore (električna oprema, kemijske komponente, metalurgija i tekstil) ogledala se u ekonomskim planovima." (ibid., 112) Makroekonomika regulacija se pritom nije oslanjala na ekonomski plan kako ga se razumije u tradiciji socijalističke ekonomike (kod autora kao što su **Lange, Lerner i Barone**), već se kompozicija uvoza i izvoza indirektno usmjeravala upotrebom sustava trgovinskih koeficijenata. Prema tome, možemo se složiti s Woodward kada tvrdi da je "cjenovna regulacija stupila na mjesto proizvodnog plana u cilju postizanja uravnoteženog razvoja i monetarne ravnoteže koja će dati odgovarajuće poticaje pojedinim proizvođačima." (Wood-

ward, 1995:170). Petogodišnji planovi su dakle bili skup pravila i ekonomskih predviđanja, odnosno pokušaji da se na temelju poslovnih planova pojedinih poduzeća i spoznaja o njihovim mogućnostima proizvedu projekcije ekonomskih trendova na agregatnoj razini. Stoga je Jugoslavija bila ne-planska socijalistička privreda u nastajanju, koja se u razdoblju pedesetih i šezdesetih godina sve brže udaljavala od sovjetskog modela, pretvarajući se u sustav decentraliziranog socijalizma. Decentralizacija je u historijskom pogledu svakako ambivalentan fenomen jugoslavenske privrede koji na jednom kraju uzima nešto od principa autonomije i ekonomske demokracije, dok s druge strane dotiče klasična načela tržišnog poslovanja. Mutacije procesa decentralizacije pokazat će se dalekosežnim u desetljećima koja slijede nakon pedesetih godina.

Od samih početaka jugoslavenski je projekt modernizacije bio vezan na inozemne izvore kapitala. Niska privredna osnovica prisilila je partijske rukovodioce na stvaranje socijalističke strategije koja će pomiriti ekonomsku otvorenost s visoko podignutom ljestvicom socijalnih zahtjeva na kojima je "ljevica na vlasti" temeljila svoj politički i moralni autoritet. Ovisnost o inozemnim izvorima kapitala ogledala se u neprekidnom trgovinskom deficitu od 1952. do 1980. godine. Upravo su problemi s vanjskom trgovinom bili predstavljeni kao jasan pokazatelj da nešto nije u redu s ukupnom ekonomskom strategijom, te da će u tom smislu postupna liberalizacija dati objektivnu mjeru ekonomske učinkovitosti. Zastupnici liberalne reforme na početku šezdesetih godina su tvrdili kako je uvozna supstitucija, to jest izgradnja domicilnog industrijskog sektora dovela do značajnih neravnoteža, budući da su proizvodni inputi potrebeni za zacrtanu industrijsku politiku zahtjevali novčana sredstva koja se moglo prikupiti jedino putem rasta izvoza. Stvorila se, dakle, neravnoteža u domaćoj privredi, koja je izazvana državnim pokroviteljstvom nad ustanovljениm strateškim granama i djelatnostima, mahom u industrijskom sektoru, ostavljajući poljoprivredni sektor nezaštićenim. Štoviše, budući da su poljoprivredni proizvodi bili važna izvozna roba, domaća proizvodnja nije mogla zadovoljiti domaću potražnju, podižući tako cijene hrane s posljedičnim rastom pritiska na nadnlice.

Slično je bilo i s proizvodima novih industrijskih grana koji su također plasirani na međunarodna tržišta u cilju nastavka izgradnje industrije, čime je problem domaće potražnje za tim proizvodima ostavljen po strani. Uključenost jugoslavenske privrede u globalne kapitalističke tokove stvorila je ono što Woodward naziva poročni krug unutrašnje i vanjske stabilizacije u kojem prva subvertira drugu i obratno.

Prekid i/ili nastavak tendencija u ekonomskom upravljanju

Kako je već rečeno, početak šezdesetih godina obilježila je liberalizacija privrede, odnosno fiskalna i financijska reforma koje su ograničile ovlasti i obveze federalne vlasti. S većim manevarskim prostorom u pogledu raspolažanja profitima, socijalističkim su poduzećima također smanjena porezna opterećenja sa 60% na 15% neto dobiti (Flaherty, 1982:115). Ako su tokom pedesetih godina u ekonomskoj sferi problemi ravnotežnog održanja unutrašnje i vanjske stabilizacije počeli prijetiti održivosti jugoslavenskog projekta, liberalizacija koja je uslijedila nije učinila mnogo više od povećanja stupnja izloženosti prilikama na međunarodnim tržištima. Poticaj prema liberalizaciji došao je jednim dijelom iznutra, uglavnom od ekonomista koji su vidjeli tržište kao objektivnu mjeru ekonomske kretanja, ali jedako tako i izvana. Godine 1958. kada se, kao što je već napomenuto, pomaljaju prvi znaci potrošačke kulture, dok Jugoslavija pristupa GATT-u. To je također godina kada je sklopljen prvi *stand-by* aranžman s MMF-om. U skladu s ortodoksnim ekonomskim principima koji dolaze s članstvom u takvom međunarodnom klubu krenulo se s liberalizacijom trgovine, ukidanjem sustava trgovinskih koeficijenata i devalvacije dinara. Unutar procesa liberalizacije trgovine i decentralizacije te izmještanja odlučivanja o investiranju i fiskalnoj politici s federalne na republičke, odnosno lokalne jedinice, Jugoslavija se okrenula strategiji rasta temeljenog na izvozu. Međutim, izloženost međunarodnoj konkurenciji donijela je negativan učinak na porezne prihode, s jedne strane, dok je s druge stvoreni pritisak na domaće proizvođače i posredno na plaće. Bez tereta federalne regulacije pojedini su proizvođači imali mogućnost da sami odrede usmjeravanje zadržanih profiti. Tako je stopa povećanja neto osobnog dohotka po radniku iznosila 10% 1961., da bi se zatim povećala na 27% 1964. godine (Flaherty, 1982:122). Nakon uspostave konvertibilnosti dinara, povećanje osobnog dohotka razmjerno se jednostavno prevodilo u potraž-

nju za uvoznom robom, dok je povećanje domaćih cijena uglavnom poništilo učinke devalvacije. Iako rast nadnica može lako postati glavni krivac za rast inflacije, Woodward naglašava, da je inflacija prije rezultat povećanja ponude novca i uvoza inozemne robe, te da je rast uvoznih cijena ustvari oborio realne nadnice (Woodward, 1995:234).

Liberalizacija tokom šezdesetih godina nije uklonila trgovinski deficit pa stoga nije mogla ni ukloniti poročni krug unutrašnje i vanjske stabilizacije. Stoga je ukupna ekonomska politika ostala podložna vanjskim pritiscima, koji su se mogli riješiti putem uzimanja novih kredita i ugovaranjem novih aranžmana s MMF-om i drugim financijskim institucijama. Suradnja s MMF-om, Svjetskom bankom i drugim financijskim institucijama posredno je implementirala "restriktivni monetarizam i fiskalni konzervativizam pri upravljanju potražnjom u okviru opće ekonomske politike: da bi se otplatio dug, smanjila inflacija i trgovinski deficit krenulo se putem sticanja domaće potražnje (uključujući uvoz) i promicanja izvoza. Učinak restriktivne monetarne politike i rezanja uvoza odmah se osjetio u proizvodnji budući da gotovo da je ne-proizvodni uvoz bio samo mali dio ukupnog uvoza... Učinak je uvijek bila recesija domaće privrede, poput one koja se događala u tržišnim privredama nakon primjene ortodoksne stabilizacije." (Woodward, 1995:229) Usmjerenost na održavanje vanjske pozicije u okviru otvorene liberalizirane privrede, primarna usredotočenost na smanjenje trgovinskog deficitu i čuvanje deviza potrebnih za inozemna plaćanja u cilju ostvarivanja novih investicija ostavilo je posljedice na unutrašnjem planu, ne samo kroz rastuću inflaciju nego i kroz problem zaposlenosti koji se samo privremeno mogao ostaviti po strani premještanjem (rezervne) radne snage u zapadne zemlje. Na ovoj bi se točki mogli opet lako prebaciti natrag u analizu kulturnog polja i vidjeti kako je ovjereni partijski kadar (intelektualci "na liniji") gledao na "upadljivu potrošnju" gastarbjatera, pa bismo nesumnjivo dobili novo trenje, ovaj put određeno ne toliko ekonomskim koliko akumuliranim socijalnim i kulturnim kapitalom, ali u svakom slučaju nastalo kao posredna posljedica proturječja politike stabilizacije.

Izvedena kao modernistički projekt, od samih početaka motiviran ukidanjem klasnih odnosa i regresivnih učinaka kapitalističke privrede, Jugoslavija se morala nositi s ambivalentostima vlastite emancipacijske zaštade. Pitanje koje postavlja Dean Duda, a tiče se mjere do koje "socijalizam znači prekid i/ili nastavak određenih tendencija u popularnoj kulturi?" (Duda, 2012:293), može se lako proširiti na druga disciplinarna polja. Primjerice, do koje mjere socijalizam znači prekid i/ili nastavak određenih tendencija u ekonomskom upravljanju? Jugoslavenske organizacije udrženog rada predstavljaju dobar primjer kako klasično shvaćanje ekonomske motivacije, koje se još može naći kod **Adama Smitha**, kroz pojam (racionalnog) interesa može donijeti neželjene rezultate ako se zaboravi da preferencije koje instrumentalna racionalnost slijedi nisu zadane izvana, te da ponekad ni sami nositelji ekonomskog interesa ne mogu doprijeti do njegovog sadržaja bez društvene ovjere. Cak i ovako kratak i nužno nedostatan prikaz dva desetljeća jugoslavenske povijesti ukazuje na potrebu da se na mjestima gdje se različita polja preklapaju otvor rasprava o učincima jugoslavenskog projekta čija cjelina predstavlja više od zbroja sastavnih djelova. To je, opet, lekcija za današnju ljevicu koja i sama često zaboravlja da se jugoslavenski modernistički projekt ne može svesti na intelektualne džepove poput Praxis škole, kao što se historijski zadana građa nužno preljeva izvan karikaturalne pojmovne opozicije totalitarizam - demokracija.

Burger, Willem (1984) Yugoslavia's economic crisis: the price of overexpansion, The Institute of Social Studies, Hague
Duda, Dean (2012) Socijalistička popularna kultura kao (ambivalentna modernost) u: Socijalizam i modernost, MSU i Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Duda, Igor (2010) Pronadeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih, Srednja Europa, Zagreb

Flaherty, Diane (1982) Economic reform and foreign trade in Yugoslavia, Cambridge journal of economics, 6(2), 105-142

Horvat, Branko (1984) Jugoslavenska privreda 1965 - 1983, Cankarjeva založba, Ljubljana

Kolanović, Maša (2011) Udarnik! Buntovnik? Potrošač: popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije, Naklada Ljevak, Zagreb

Woodward, Susan (1995) Socialist unemployment. Political economy of Yugoslavia 1945 - 1990, Princeton University Press

Piše: Gal Kirn

Elementi za analizu jugoslavenskog samoupravljanja: između socijalizma i kapitalizma

Ne vjerujem da je kategorija koju je razradio Marx u Kapitalu kroz zakon vrijednosti primjerena u nekapitalističkom sustavu. Što je "skupo" ili "korisno"? Što je "učinkovito"? - To ovisi o onome tko prosuđuje

Već za vrijeme jugoslavenskog socijalizma bilo je jako malo kritika socijalističke političke ekonomije, čak i unutar jake disidente marksističke struje tzv. Praxis škole, koja je zahtjevala strože čitanje/povratak Marxu te koja je na kraju iznjedrlila većinom apstraktne kritike koje su ciljale na razmimoilaženja između socijalističke stvarnosti i proglašenih idealnih postavljenih od strane Saveza komunista. Svakako, mnoge od njihovih kritičkih opservacija su točne i u kasnim 60-ima njihove humanističke pozicije postale su svojevrsni kognitivni okvir za studentske pokrete. Ipak, čak i kad čitamo nefilozofske tekstove Praxisa (Rudi Supek ili Branko Horvat) koji su inspirirani Praxis stavovima, čini mi se da oni nisu uspjeli naglasiti složenost političkih i ekonomskih borbi i nisu uspjeli izreći konciznu tematizaciju reprodukcije socijalističke države koja bi bila povezana s razumijevanjem klasnih borbi u tada već sazrelom samoupravljanju. Naime, siromaštvo političke ekonomije još je očitije na strani nekih službenih ideologa koji su zagovarali razvoj proizvodnih snaga i tehnološki napredak. Susan Woodward je također govorila o kejnzijskoj i neoliberalnoj tendenciji u jugoslavenskom teoretičko-političkom okviru koja je kroz vrijeme evoluirala i bila naročito ekskluzivna alternativa u 80-ima. Ova teorijska ostavština postala je još slabija poslije raspada Jugoslavije u postsocijalističkom i postmarksističkom kontekstu i nije dala mnogo daljnjih produktivnih teorijskih rezultata za razumijevanje povijesti recentne socijalističke države.

Bio - info

CATHERINE SAMARY je lektor na univerzitetu Dauphine u Parizu, jedna od pokretačica obnovljene Četvrte internationale i njezine najveće sekcije Saveza revolucionarnih komunista. Doktorica ekonomije posebno se bavi temama teorijskih i praktičnih problema socijalizma, pitanjima planiranja, tržišta vlasništva i demokracije. Komparativno proučava teme globalizacije, kapitalističke restauracije, kriterije efikasnosti i društvene pravde u ekonomiji. Objavljuje u časopisima *Le Monde Diplomatique*, *International Viewpoint* i *Tout est à Nous* (glasili Nove antikapitalističke stranke). Za nas je presudno njeno višedecenijsko bavljenje Jugoslavijom, sakupljeno u knjige "Le marche contre l'autogestion" (1988.) i "Yugoslavia Dismembered" (1995.). Redovni posjetitelj naših krajeva upravo priprema novi zbornik na temu iskustva jugoslavenskog samoupravljanja.

Dakle, pitanje je, kako čitati te povjesne procese i kontradikcije socijalizma danas? Mogu li nam neke od prošlih teorijskih rasprava pomoći u conciznoj analizi, ili čak nam pokazati kako se (ne) vratiti Marxu danas? Opet, čini mi se da je produktivan potez da se upotrijebi Marx u drugaćijem kontekstu, ne samo za razumijevanje sadašnje krize globalnog kapitalizma, već i za "socijalističke tranzicije" i njihove krize?

Htjela bih najprije komentirati početak vašeg izlaganja o jugoslavenskim intelektualnim raspravama. Ja ne mogu suditi na precizan i konstruktivan način o svim prošlim elaboracijama i raspravama koje uključuju različite jugoslavenske intelektualce - među kojima i pripadnike Praxis škole. A ja ne bi htjela biti "crvena učiteljica" izvana...

Radije bih stavila naglasak na teškoće koje je post-revolucionarna situacija u Jugoslaviji naglasila - i koje su od općeg interesa za političke i teorijske rasprave o tim iskustvima: a) teška baština neravnopravnog raz-

voja i sukoba iz jugoslavenske prošlosti između različitih regija/republika - kako smanjiti jaz i nepovjerenje u dinamični socijalistički orientirani način? Kako kombinirati stvarne nacionalne i socijalne težnje, na egalitarnim osnovama, u gradnji federalnog i socijalističkog sustava? Početak akumuliranog iskustva o tim pitanjima temeljilo se samo na Sovjetskom Savezu, što se pokazalo drugim problemom... b) birokratska staljinizacija Sovjetskog Saveza imala je složene međunarodne i dugoročne učinke; **Dilasova** analiza uzroka birokratske degeneracije države i njezinog ponašanja kao velike sile s "bratskim partijama", 1948-49 u trenutku "ekskomunikacije" jugoslavenskog režima od strane Kremlja, bila je vrlo bliska **Trockom**. To je značilo ne samo blokade i prijetnje upućene od strane staljiniziranog "velikog brata" (što se nastavilo i nakon **Staljinove** smrti): to je značilo potrebu da razrade nove alternativne odgovore "u procesu nastajanja", a uzimajući u obzir... treći problem: c) potrebu da se odupru političkim ili ekonomskim pritiscima koji su dolazili iz moćne kapitalističke okoline - posebno glavnim silama koje su željele iskoristiti jugoslavenske "nesuglasice" na antikomunistički način.

Svaka procjena intelektualnih i političkih sredstava koja dolazi iz jugoslavenskog iskustva i intelektualnih rasprava treba uzeti u obzir ta temeljna (ne kratkoročna i površna) pitanja. Zato na početku želim naglasiti tri teme:

1. Partizanski pokret i revolucija, a zatim uvođenje samoupravljanja, pomažu nam da ponovno promislimo prvu iskustva prekida s kapitalističkim svjetskim poretkom kad su suočeni s neočekivanom agresijom i birokratskim odnosima dominacije unutar radničkog pokreta, što **Marx** nije predvidio... Uvođenje samoupravljanja u jugoslavenskom kontekstu periferne i polu-industrijalizirane zemlje bio je ogroman politički, društveni i ekonomski način otpora na obje fronte (antikapitalističkoj i antistaljinističkoj). I oba neprijatelja su to znala i morala su ga potisnuti, ne zato što su bili isti, već zbog toga što je njihova vladavina, iz različitih razloga, bila u apsolutnoj suprotnosti sa sustavom koji se temeljio na samoupravnim pravima radnika.

Htjela sam naučiti iz tog iskustva, s točke gledišta socijalističkog projekta koji je temeljen na samoupravnim "načelima" u konkretnom povijesnom i političkom kontekstu - i naravno, ja razlikujem "načela" (radikalna demokratska prava u društvenom vlasništvu i izravna odgovornost u upravljanju) i konkretnе "modele", politički sustav, ustavove i mehanizme - gdje jugoslavensko iskustvo ne predstavlja "kraj priče", i nije svedeno na "tržišni socijalizam". Ja se radikalno ne slažem u toj točki gledišta s pojedinim antistaljinističkim marksistima koji samo pokušavaju pokazati... da Jugoslavija (ali i Istočna Europa, Kina, Kuba...) nikada nije prestala biti kapitalističkom - i bilo kakvo proširenje tržišta i povratak kapitalizmu bi to samo i "dokazao".

2. Jugoslavenske komunističke vođe koristile su se Marxom (emancipacijski projekt inspiriran Pariškom komunom) protiv Staljina 1948., da bi se kasnije **Mao** u svom sukobu sa Sovjetskim Savezom pozivao na Staljina protiv **Hruščova**... Velika je to razlika (što ne znači da ne možemo ništa naučiti od Kine): jugoslavenska revolucija i raskid 1948. omogućili su puno bogatiji teorijski život marksističke političke i teorijske kritike birokratiziranog sovjetskog iskustva - čak i ako titistički režim nije izbjegao birokratske i represivne trendove... Ali je nekoliko desetljeća zadržao organske veze s intelektualnim, seljačkim i radničkim socijalnim osnovama revolucije - i to je režimu dalo sposobnost oduprijeti se vanjskim prijetnjama, kao i za važne reforme u području "društvenog vlasništva". Predmetna radikalna kritika otuđenja, koje proizlazi iz birokratizirane postkapitalističke države, a zatim naglo iskustvo otuđenja proizašlo iz "socijalističkog tržišta", otvorili su put do prve povjesne razrade "samoupravnog planiranja" (u Ustavu iz 1974.).

Catherine Samary

koje nije imalo vremena i adekvatni unutrašnji i međunarodni kontekst da bude uspješno - ali ne bi trebalo biti pokopano.

3. Od onoga što znam iz Praxis škole vučem dvije temeljne spoznaje (bez želje i mogućnosti da izradim bilo kakve sustavne bilance, što bi također značilo diferenciranu analizu prema osobama i republikama).

Kao prvo, naglasak na univerzalnoj emancipaciji pojedinca kao cilj i uvjet kolektivne emancipacije: to je, naravno, izričito navedeno u *Komunističkom manifestu*, ali je bilo pretvoreno u svoju birokratsku suprotnost procesom staljinizacije i nametnutom vladavinom kolektivne partijske "discipline" nasuprot kritičkog individualnog razmišljanja - Partija (a onda njezino vodstvo, ako ne jedan vođa...) se poistovjećuje s kolektivnim interesom "radničke klase". Ova disciplina je od strane titističkog vodstva, koje je napokon potisnulo sve protivnike, implementirana čak i na blaži način nego u Sovjetskom Savezu. **Kardelj** je teoretizirao socijalističku demokraciju bez političkog pluralizma...

Ovo pitanje je ključno i treba biti riješeno za sadašnjost i budućnost: da se osmisle demokratske procedure i institucije koje dopuštaju "zajedničkom interesu" da se izrazi kroz sukobe u samoupravnom socijalističkom sustavu, ostavljajući punu individualnu i kolektivnu slobodu kritike i stoga samoorganizacije. Socijalizam i njegov proces donošenja odluka mora biti mišljen sa sukobima - ne reducirati ih na klasne sukobe - svim vrstama sukoba: spolnim, kulturnim, generacijskim, nacionalnim, ali i proturječnim gledištim za svaku osobu prema njezinoj/njezinu interesu kao radniku ili kao potrošaču (npr. rad trgovina nedjeljom?). Ne postoji društveni ili politički "subjekt" koji je u mogućnosti da predstavlja "opći interes"... Niti "znanost" ili stručnjaci - čak i ako demokratska rasprava treba stranke, udruge, stručnjake...

Kao drugo, držim da se upravo iz rasprava u organizaciji Praxis škole nisu razvili apstraktno mišljenje i rasprave, već naprotiv, neki od važnijih pokušaja prevođenja, u demokratske političke prijedloge i institucije, kritičkog pristupa "tržišnog socijalizma", te potreba da se "gradi" društveno vlasništvo nauštrb dvojnog otuđenja: od državnog vlasništva i od tržišta (ili kroz tehnokratske, bankarske tržišne orientirane snage unutar "socijalističkog tržišta").

Ti prijedlozi su 1968. uzeti kao parola od strane au-

tonomnog studentskog pokreta u Srbiji... A Kar-deljev novi Ustav iz 1974. preuzeo je mnogo od tih prijedloga (Samoupravne interesne zajednice-SIZ, Osnovne organizacije udruženog rada, samoupravne komore, samoupravno planiranje za razliku od "tržišnog socijalizma", te s tim u vezi raspad autonomnog ban-karskog sustava).

Jugoslavenski kapitalizam?

Sad bih se vratio na svoje općenitije pitanje o marksizmu u drugaćijem kontekstu. Prvo pitanje je kako bi okarakterizirali što je kontekst? I to je razlog za moje gornje prve primjedbe... Naravno, postoje različite vrste kapitalističkih društava... Je li Jugoslavija bila jedno od njih? Isto pitanje je i za istočnu Europu i Sovjetski Savez? Možete li bolje analizirati, razumjeti kontradikcije i krize Sovjetskog Saveza i Jugoslavije s marksističkim konceptom koji se bavi "realno postojecim" kapitalističkim društvinama i načinima proizvodnje - ili ne?

Moj odgovor (koji mogu legitimirati kasnije) je "ne" - na sva ta pitanja.

No, postojale su naravno, "poveznice", sličnosti, artikulacije među različitim kapitalističkim i nekapitalističkim sustavima 20. stoljeća...

I naravno, moj odgovor se ne temelji na službenom diskursu ili predstavljanju ekonomskih kategorija i institucija kao da su dovoljni ("socijalističko tržište, plan, vlasništvo" ...).

Moj prijedlog je da od Marxove metodologije treba zadržati potrebu da se pogleda "iza" ekonomskih kategorija i institucija (vlasništvo, trošak, potražnja, cijene, banke, krediti, plan, tržište...) koje su stvarni (ne samo pravni ili "službeni") društveni odnos vlasništva. To se mora učiniti kakav god da je kontekst...

Što više proučavam prošlo iskustvo "socijalističkih zemalja", njihove krize, a od 1990-ih, restauraciju kapitalizma, više vjerujem da su "čisti" koncepti (povezani s dosljednim i zrelim "načinom proizvodnje" - bilo da se radi o "kapitalističkom" ili "socijalističkom") neprimjereni za rad s "ne više" i "ne još", "nečistim" dominantnim "značajkama" tih društava. No, tu su "prekretnice" i krize, koje dopuštaju da provjerimo što je dominiralo ili što dominira.

Naravno, nemam prigovora na korištenje riječi "socijalistički" za opisivanje cilja, dinamičnog pokreta: tako su Boljševici 1920-ih koristili taj "naziv" za SSSR (ali ni sam sigurna da je dobra ideja promijeniti naziv zemlje prema vašem cilju). Ali Staljin je proglašio socijalizam ostvarenim nakon prisilne kolektivizacije i uvođenja birokratskog planiranja.

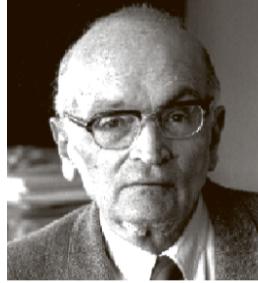
Nakon te staljinizacije režima i teorije koja ga je legitimirala, ta društva su okarakterizirana kao "socijalizam" bilo na apologetski način, bilo za identificiranje "socijalizma" s jednostranačkim sustavom i gulagom... Pojašnjenje je potrebno i nije uvijek lako.

Tri su vrste konceptualnih pristupa (s unutarnjim varijantama) između marksista koji imaju kritički pristup iskustvu, koji odbijaju uzeti u obzir da je "bilo" socijalističko:

a) birokracija kao nova klasa (analiza **Milovana Đilasa** postaje jedan od tih pristupa).

Vjerujem da je nekoliko desetljeća iskustva pokazalo da nije postojala prava dosljednost "nove klase" (što se tiče i socioekonomskih i ideoloških aspekata). No, postojale su stvarne tendencije i pokušaji da osvoje autonomiju i povlastice u određenim razdobljima. Birokrati i menadžeri orientirali su se između dominantnih klasa prema povlasticama koje su mogli dobiti. U "socijalističkim" zemljama ili na čelu sindikata i stranaka imali ste birokratsku vladavinu u ime radnika s određenom autonomijom. Ovakav pristup ima veliki interes da isprobira i analizira nove oblike dominacije koje nisu reducirani samo na onu kapitalističku. No, oni moraju biti suočeni sa svojim granicama: stvarnost dominantnih buržoas-kih ofenziva protiv svih proletera povećava se 1980-ih - što je također utjecalo na društvena usmjerena bivše "srednje" klase.

b) Ostali antistaljinistički marksistički intelektualci preferiraju identificirati "postojeći socijalizam" kao varijantu kapitalizma. Teorije "državnog kapitalizma" su u praksi imale nekoliko vrsta kriterija koje ne želim ovdje detaljnije obradivati. No, zajednička značajka je da se reducira sve sukobe na one između buržoazije i proletera i da se ignorira "nečistu" kategoriju birokracije - a zajednički problem je da se odluči jesu li se dogodile antika-pitalističke revolucije u Rusiji, Jugoslaviji, Kini, Vijetnamu,

mu, Kubi... ili su od samog početka komunističke strane i društva kojima su vladale bili pod dominacijom državne buržoazije - ili su bila, kao u Jugoslaviji, više tržišno orijentirana.

Tvrdim da je upotreba marksističke metodologije (tj. rasvjetljivanjem društvenih odnosa iza kategorija) moguća i korisna u drugaćijem kontekstu. Ali ja ne mislim da je korisno da upotrijebimo marksističke koncepte (poput zakona vrijednosti) razrađene za kapitalistički način proizvodnje u kontekstu u kojem novac nema iste funkcije, nema tržišta kapitala ni bankrota, i gdje radnici ne mogu dobiti otkaz i imaju prava koja nijedan "pravi" kapitalist ne bi prihvatio - što god da su granice i proturječnosti u realnoj implementaciji tih prava.

Osim toga, takvi konceptualni pristupi potiskuju teorijski (i politički) napor potreban za analizu (i borbu protiv) glavnog povijesnog problema svih radničkih pokreta i revolucija: a to je problem radničke (sindikalne, političke) birokracije.

c) Ja sam, dakle bliže trećem teorijskom pristupu koji ozbiljno uzima službene ciljeve (komunističke, socijalističke) i analizira stvarne sukobe povezane s jazom između tog cilja i stvarnosti, stavljajući naglasak na nestabilizirane oblike dominacije: "radnička birokracija" je specifičan društveni sloj, "predstavlja" radnike, ali ima specifične interese vezane uz privilegije vlasti - koji mogu postati vrlo proturječni s radničkim interesima. Ova slojevitost je i djelomično neizbjegljiva i svjesno bi mogla i trebala biti pod kontrolom u svakom antikapitalističkom pokretu, revoluciji, režimu - na temelju analize konkretnog iskustva.

Treba se kombinirati s konceptom "socijalizma/komunizma" ne kao "danog" (definiranog) društva, nego kao dinamičnog pokreta oslobođenja i stvarne jednakosti.

S takvim razumijevanjem, sve revolucije u 20. stoljeću imaju realne veze s socijalističkim projektom, te se mogu smatrati kao postkapitalistička ili antikapitalistička "tranzicijska društva". "Tranzicija" se ovdje ne uzima kao siguran smjer "prema" socijalističkom cilju, naznačena je kao "ne više" kapitalistička, "i ne još" (i nikad u potpunosti) socijalistička - s mogućim regresijama kako se događala.

To drži socijalističke/komunističke ciljeve živima kroz spontanu i/ili svjesnu borbu za punu ravnopravnost i odgovornost, boreći se protiv svih (starih i novih, podcijenjenih ili nepredviđenih) odnosa dominacije. To omogućava procjenu jaza između cilja i rezultata - i moguće "prekretnice" obzirom na ono što dominira?

Vjerujem da ova perspektiva također dopušta da ju se shvati kao dio normalnih, "nečistih" stvarnosti. Ona izbjegava bilo kakav dogmatizam prema sredstvima - sudi ih prema njihovoj eksperimentalnoj učinkovitosti kako bi postigla eksplicitne ciljeve (suđena od ljudi koji dijele taj cilj)... I to zahtijeva demokratske i pluralističke pro-sudbe...

Sve revolucije u 20. stoljeću imaju realne veze sa socijalističkim projektom, te se mogu smatrati kao postkapitalistička ili antikapitalistička "tranzicijska društva". "Tranzicija" se ovdje ne uzima kao siguran smjer "prema" socijalističkom cilju, naznačena je kao "ne više" kapitalistička, "i ne još" (i nikad u potpunosti) socijalistička - s mogućim regresijama kako se događala

Ovaj pristup, koji je razvio **Ernest Mandel** unutar marksističke struje kojoj i sama pripadam, podržao je konkretni raskid Jugoslavije sa Staljinom, a samoupravljanje, samoorganizaciju kao cilj i kao sredstvo za postizanje cilja. Ta struja priznaje stvarnost svih antikapitalističkih revolucija (u Jugoslaviji, Kini, Vijetnamu, Kubi...) u 20. stoljeću kakva god da su njihova birokratska ograničenja i regresije. To je održavalo stalni kritički pristup (ali želeći učiti od drugih, imati veze s) iskustvima: stoga je naglasak mogao biti stavljen na podršku socijaldemokratskih pokreta u tim društvinama i režimima, protiv svih odnosa dominacije. A ja vjerujem da glavna kriza nije došla iz prokapitalističke aspiracije nego iz birokratske represije ljudi, intelektualaca, radnika koji pokušavaju smanjiti jaz između socijalističkih traženja (više socijalnih prava, radnička vijeća, bratstva...) i stvarnosti...

Mješavina komunističkih i kapitalističkih elemenata

Možda bi se moglo reći da najproduktivnija teorijska kontroverza proizlazi iz napetosti između drugog "državnog kapitalizma" i treće perspektive inspirirane Mandelom. Čini mi se da, jednom kad smo pozicionirali socijalističku tranziciju kao mješavinu komunističkih i kapitalističkih elemenata u tom trenutku možemo potvrditi tendencijsku analizu, koja se usredotočuje na samo njoj svojstvene suprotnosti. Uzmimo primjer osobenog razvoja "tržišnog socijalizma" koji je 1960-ih bio decentralizirani odgovor na plan; kako bi rekli zagovornici ove ekonomске politike tržište može donekle biti korektivno unutar grana, ili čak i pronaći pravu ravnotežu ("objektivne snage"), ali ono što je tu više problematično, kao što pokazuјete u svojoj knjizi, je to da je u stvarnosti jugoslavenska ekonomija doživjela integraciju na svjetsko tržište, naročito od ranih 1960-ih nadalje, čega je rezultat bio prilično velik trgovinski deficit sa zapadnim ekonomijama i početak kreditne ovisnosti o MMF-u i Svjetskoj banci, koja je započela uvjetovati jugoslavensku socijalističku tranziciju. Komercijalne banke postale su neovisnije i mogle su slobodnije cirkulirati tokove kapitala nakon tržišne reforme 1965. Isto tako, neovisno od integracije u svjetsko tržište, a obzirom na masovu nezaposlenost, jugoslavenska je vanjska politika postigla dogovor po kome su jugoslavenski radnici ušli na osobeno globalno tržište radne snage (Gastarbeiter nije bio marginalna pojava, već je u 1970-ima dosezala milijun radnika). Pa ako je distribucija i ostala "socijalističkom", a pomak prema društvenom vlasništvu tendirao otvaranju novih društvenih odnosa, postalo je očito da ta "kapitalistička" tendencija počinje dominirati unutar proizvodnje, unutar poduzeća u odnosima između radnika i menadžera, ali i između poduzeća. Tržište je postalo mehanizam discipliniranja za doziranje ekvilibrija, iako je postojala snažna tendencija razvoja nerazvijenosti.

Htio bih čuti više, naročito ako ste provodili istraživanja u tim sferama, o postojanju robne proizvodnje 1960-ih (ali i kasnije u 1980-ima) u Jugoslaviji: kad govorimo o postojanju rada i kapitala, novca i kredita, pa čak i ako su imovinski odnosi drugačiji (pravna definicija imovine ne ukida klasnu borbu u proizvodnji, ali je zanimljivo da ju potiskuje), ne bismo li mi onda trebali govoriti o nekim oblicima socijalističkog iskorištavanja? Banke su postale jaki agenti socijalističkog razvoja i u njima su dominirali stručnjaci i tehniki, a to se pokazalo u klasnom antagonizmu između uprave i radnika, koji je postao povijesno vrlo jasan u mnoštvu štrajkova tijekom 1960-ih. Nezaposlenost je postala strukturalna i povezana s navedenom integracijom tržišta radne snage koje nije moglo biti u potpunosti pod kontrolom jugoslavenskih samoupravnih zajednica ili federalativnih vlasti. Ne bismo li mi onda trebali govoriti o prijelazu u kapitalizam već kasnih 1960-ih, jer se ova tendencija kasnije reformirala, te zamrzala sredinom 1970-ih, a ne se samo fokusirati na kasne 1980-e, kao što danas tvrdi većina "tranziciologa"? Čini mi se da je mnogo različitih ideoloških pomaka bilo razvijeno već prije konačne tranzicije.

Postoji nekoliko aspekata u vašim pitanjima.

Ja se ne slažem da cijelo razdoblje od 1960. do 1990. treba predstaviti na linearan način, ignorirajući posljednje ustavne i političke reforme u prvoj polovici 1970-ih. I ja bih radikalno razlikovala - u međunarodnom i u unutarnjem kontekstu - razdoblje dužničke krize 1980-ih u

Jugoslaviji koje dovodi do prekretnice 1989., od reformi u 1960-ima.

Da se usredotočimo na jugoslavenske tržišne reforme. Zasigurno, plan je bio potisnut i tržište se proširilo između 1965. i 1971. To je značilo sve veću ulogu novog decentraliziranog bankarskog sustava orientiranog prema kriteriju dobiti, kontrolirajući rastući dio viška, u kombinaciji s tehnokratima i menadžerima na čelu tvornica, uzimajući veću autonomiju od radničkih savjeta. Ali...

Ali... reforme su uvedene kao "tržišno socijalističke" reforme. To nije bila (samo) igra riječi. Te reforme su bile u kombinaciji s pravim proširenjem zakonskih prava za samoupravljanje (i za sindikate). Naravno, to ne znači da su ta prava dala radnicima učinkovit način kontrole ekonomskog sustava. No, radna snaga je bila zaštićena samoupravnim pravima - bez ikakve socijalističke učinkovitosti. Nijedan socijalistički mehanizam regulacije radnih mesta nije postojao. Kao što ste naglasili, povećanje nezaposlenosti nije se dogodilo samo zbog vanjskih pritisaka - a ja ne mislim da je zadovoljavajuće reći da je to dio "kapitalističke" prirode: nije bio moguć stvarni bankrot, niti su radnici sami sebi dali otkaze... No, tržišna decentralizacija postupaka ulaganja i suzbijanje investicijskih fondova i planiranja otežali su mogućnost stvaranja dovoljnog broja radnih mesta za seljake ili mlade koji traže posao; istina je da se otvaranjem prema zapadnim zemljama bez viza olakšala ekomska emigracija kao odgovor na tržišni učinak nezaposlenosti.

Više tržišta uvedeno je s dvije vrste ideologija: jedna (s nekim anarhističkim aspektima) hvali "veću slobodu" radničkog samoupravljanja nasuprot države i planu - i to je bilo povezano s pravom zapošljavanja i davanja otkaza direktorima i odlučivanjem o korištenju većeg dijela rezultata rada na razini tvornice, u različitim fondovima - s horizontom upravljanja ograničenim od strane tržišta i novog bankovnog sustava...

Drugi ideoološki pritisak za više tržišta došao je od najbogatije republike koja traži da ima mogućnost da se razvije brže s manje planirane preraspodjele... To je sva-kako bila jaka logika u Hrvatskom proljeću (na početku 1970-ih), tražeći više republičke kontrole na deviznom tržištu.

"Tržišni socijalizam" i konfederalizaciju sustava radije će opisati kao sumnjive odgovore na stvarna pitanja (s kojima bi se morao baviti bilo koji savezni socijalistički sustav) nego kao početak kapitalističke restauracije: zahtjevi lokalnih samoupravnih tijela za većom kontrolom i demokracijom (kako povećati svoju stvarnu ulogu i moć donošenja odluka?) i pitanja koja dolaze iz republika kao subjekata sustava (kako kontrolirati i poboljšati savezni sustav za dobrobit svih uzimajući u obzir nejednakе razine razvoja?). Koja vrsta i kakvi postupci planiranja mogu zadovoljiti oboje? Ne mislim da su u to vrijeme prokapitalističke struje bile dominantne.

B i o - i n f o

GAL KIRN je član ICI-ja u Berlinu, radi u Istraživačkom centru Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, te spremu obranu doktora na temu Louis Althusser i povijest uspona i pada revolucionarne Jugoslavije. Bio je istraživač na Jan van Eyck akademiji u Mastrichtu, gdje je organizirao skupova na teme Jugoslavije, samoupravljanja i crnog vala u kinematografiji. Ko-urednik je knjiga "Encountering Althusser" (Continuum) i "Surfing the Black. Transgressive Moments in Yugoslav Cinema" (JVE Academy), te urednik zbornika "Postfordizam and its Discontents" / "Postfordizem; Rasprave o sodobnom kapitalizmu" (JVE Academie, B-Books i Mirovni Institut). Redovni je suradnik Aktiva.

No, ja sam napisala da se kroz proširenje tržišta, prema novom bankarskom i tehnokratskom sustavu, stvari trendovi onoga što bi se moglo nazvati *de facto* kapitalističkom finansijskom akumulacijom mogu početi razvijati. Radnička vijeća nisu imala stvarnu moć odlučivanja o dugoročnim ulaganjima i bilo kakve stvarne finansijske izbore; oni su očuvali stvarni utjecaj na lokalna i konkretna kratkoročna pitanja, neposredne prihode i kolektivne fondove i samozaštitu.

No, već krajem 1960-ih, povećan je broj štrajkova i studentskih i intelektualnih društvenih i političkih pokreta - pod utjecajem Praxis škole - prosvjedovali su protiv povećanja nejednakosti i ilegalne logike privatizacije od strane "crvene buržoazije"...

Koja je poanta mog protivljenja "linearnom" gledanju na cijelo razdoblje od 1960. do 1990.? U to vrijeme, ti pokreti, barem u Srbiji (Hrvatsko proljeće je bilo više tržišno orijentirano) osudili su efekte "tržišnog socijaliz-

ma" jer su bili u kontradikciji sa službenom, vladajućom ideologijom i priznatim pravima. Kapitalistički trendovi su se razvijali. Ali oni nisu bili legitimirani i stabilizirani.

Zahtjeve za "samoupravljanjem od dna prema vrhu" i kritike protiv nejednakosti izražene od strane studenata i intelektualnog pokreta **Tito** je hvalio kao dobre socijalističke zahtjeve - dok je u isto vrijeme djelovao repressivno prema vođama neovisnog pokreta...

Dakle, da jasno odgovorim na pitanje koje ste postavili: da, bilo je prokapitalističkih trendova 1960-ih. Ali oni su prekinuti i potisnuti 1970-ih kao politički, institucionalni i socioekonomski odgovor od titoističkog režima na socijalne nemire na koje je još uvijek bio osjetljiv: bankarski sustav i privatna akumulacija bili su ukinuti i socijalizirani. Banke su uglavnom pretvorene u financijske institucije samoupravnih organa (koji su, usput, doveli do značajnog povećanja duga 1970-ih...); umjesto "tržišnog socijalizma" uvedeno je samoupravno planiranje koje se trebalo slobodno ispregovarat od strane organa "udruženog rada"; tehnokratska sila koja je vodila velike tvornice uništena je i pripojena Osnovnoj organizaciji udruženog rada, povećavajući prava radnika. Samoupravne zajednice su uvedene na lokalnoj i republičkoj razini, "SIZ" - samoupravne interesne zajednice okupile su radnike, korisnike i lokalne vlasti koje su bile zadužene za različite usluge (prijevoz, skrb o djeci, bolnica...) na decentraliziran način. I tako dalje...

Ali dezintegracija solidarnosti već je bila velika. Reforme su bile uvedene i onda su zaustavljene od strane "čelnika" aparata, bez ikakvih demokratskih bilanci i narodne mobilizacije - već naprotiv, najdinamičnije ključne socijalističke snage su bile potisnute... Povećana prava dana radničkim organima i republičkim vlastima korištena su bez savezne dosljednosti i stvarnog socijalističkog zadružnog planiranja... Nacionalizam se povećao kao konkretan način da se poveća moć i zaštiti od "drugog".

Cijeli sustav je mogao biti samo neučinkovit i neotporan na vanjske šokove: povećanje cijena nafte i kamatnih stopa na vanjski dug...

Desetljeće krize 1980-ih, počevši s ogromnim povećanjem vanjskog duga i hiperinflacijom, pripremili su kolaps. Inozemni vjerovnici su htjeli jaču državu nauštrb samoupravljanja i bili su protiv republičke autonomije kako bi se vratio dug.

S velikim društvenim transformacijama u aparatu radikalno se promijenila ideoološka klima, i na međunarodnoj razini i u Jugoslaviji. "Stara garda" je nestala dok su korupcija i karijerizam postali dominantni.

Konfederalizacija države je povećana, a prijeratne nacionalističke struje ponovno su se pojavile - i strahovi od njih su instrumentalizirani.

Nijedan proces društvene integracije i političke solidarnosti nije bio razvijen na saveznoj razini (nije postojala samupravna komora na toj razini, ni atraktivna socijalistička orientacija na jugoslavenskoj razini, niti dosljednost sindikata). Tako da je okret prema privatizaciji i integraciji u svjetski perekad pronašao svoju dominantnu podršku na svim nacionalnim/republičkim ili pokrajinskim razinama...

No, između 1960-ih i 1980-ih novi (Kardeljev) ustav uveo je "društveno vlasništvo" koje pripada svima i niko... Protivi se i državnom vlasništvu i "grupnom vlasništvu" na razini tvornica. To se moralno uništiti za proces privatizacije koji se dogodio 1990-ih - postojala je kombinacija etatizacije prava vlasništva (od svake republičke vlasti) i "masovno dioničarstvo" da se sakrije pravo uništenje samoupravljanja kao društvenog prava...

Društveno potrebni rad

Na kraju jedno specifičnije pitanje: ono što me je fasciniralo kad sam čitao vašu knjigu je neriješeno pitanje društveno potrebnog rada u vremenima socijalističke tranzicije. Kao što ste već prikazali, putem Bettelheima, problem procjene i izračuna je taj da ne postoji razrađena koncepcija socijalističkog društveno potrebnog rada. Možemo pomoći jedni drugima promišljajući vezu između društvenih odnosa, društvenih potreba i troškova. Pitam se ne vraća li se kriterij efektivnosti/rentabilnosti stalno natrag u ovu procjenu proizvodnog procesa? Bio je vrlo prisutan u govoru političke/tehnokratske elite, a ja se samo pitam je li i kako moguće promovirati nešto drugo?

Ne vjerujem da je kategorija koju je razradio Marx u Kapitalu kroz zakon vrijednosti primjerena u nekapitalističkom sustavu. Što je "skupo" ili "korisno"? Što je "učinkovito"? - To ovisi o onome tko prosuđuje... No, pos-

toji potreba za "izračunom" i pojmom "kolektivnog interesa" - jugoslavensko iskustvo pokazuje poteškoće ako netko odbije državno ili jednostranačko donošenje odluka... u ime tog tzv. "kolektivnog interesa"...

U socijalističkoj logici "intelektualni rad" ne bi trebao biti dominantan. Moraju se uvesti novi oblici i postupci ocjenjivanja (kvalitativni i kvantitativni) za troškove i rezultate na temelju uporabne vrijednosti i eksplicitnih ciljeva, socijalnih prioriteta, ekoloških kriterija - kratkoročna i dugoročna pitanja (za sljedeću generaciju) lokalnih i globalnih kriterija (solidarnosti), manualni rad i upotrebljena vrijednost mogu se raspravljati i kontrolirati na ljudima (muškarac/žena), sa socijalne i ekološke točke gledišta...

U kubanskoj debati (**Che Guevara**, Bettelheim, Mandel), Bettelheim je podupirao projekt tržišnih reformi koji je u to vrijeme predstavio **Ota Šik** u Čehoslovačkoj. Che je bio vrlo neprijateljski raspoložen prema tržišnim kriterijima i stimulansima (kao destruktivnim faktorima socijalne solidarnosti) - ali nedovoljno kritičan u smjeru birokratskog planiranja.

Mandel je pokušao progurati kritike protiv ova sustava, u isto vrijeme podržavajući netržišne stimulanse: bio je protiv iluzija o "efikasnosti" tržišnih pravila i kritičan prema negativnom učinku novca i tržišnim rezultatima kao destruktivnim spram socijalističkih trendova. On je bio za materijalne i moralne stimulanse temeljene na solidarnosti i kolektivnim demokratskim procedurama, sa socijalističkim ciljevima (npr. da se smanji vrijeme rada, poveća slobodno vrijeme, poveća pristup odgovornosti i samoupravna prava) kao odgovorima, ali za razliku od "tržišnog socijalizma" i birokratskog planiranja on je podržavao samoupravno planiranje kakvo je raspravljano u Jugoslaviji s Praxis školom... (on je na Korčulansku ljetnu školu došao s mnogo drugih novih lijevih struja).

Kako bi se omogućilo demokratsko odlučivanje i kontrola, društveno potrebni rad u socijalističkom sustavu mora biti konkretni i integriran u više dimenzija. Koristenje "određene vrste" tržišta je moguće - tržišta proizvoda, ali ne i radne snage ni tržišta kapitala... Cijene i indikacije određene na tržištu moraju biti javno analizirane i proces donošenja odluka za ulaganja ne smije se nikad temeljiti samo na tržišnim cijenama (u nemogućnosti uzimanja u obzir socijalnih i ekoloških efekata - kratkoročnih i dugoročnih "eksternalija").

Tržišna vrijednost i intelektualni rad nisu "učinkovite" mjere, ni za troškove (koji bi bili reducirani s točke gledišta samoupravnog društva), kao niti za potrebe koje treba zadovoljiti...

Glavne rasprave su: 1) o socijalnim/ljudskim pravima i zakonima koji su povezani sa društvenim vlasništvom u različitim oblicima; 2) o "učinkovitosti": možete li imati iste kriterije za zdravlje, obrazovanje, proizvodnju automobila? Korisnici/građani i radnici moraju imati pravo glasa u izradi kriterija i za određene proizvode ili usluge i na globalnoj razini; "produktivnost" se u kapitalističkom društvu može poboljšati kroz povećanje nezaposlenosti, u socijalističkom društvu to bi trebalo znaciti smanjenje radnog vremena zbog bolje organizacije - bez dopuštanja da se otpuste radnici; nešto drugo je slobodan izbor radnog mesta i planirano restrukturiranje bez gubljenja socijalnih povlastica... 3) razlika između jednih prioriteta, temeljnih potreba koje treba ispuniti za sve, i drugih prioriteta, više otvorenih fleksibilnoj decentraliziranoj regulaciji - uloga javnih sredstava u okviru socijalne kontrole mora se precizirati u skladu s glavnim prioritetima; 4) oblici samoupravne suradnje i planiranja trebaju postojati na različitim razinama (teritorijalne jedinice, podružnice, usluge, tvornice...).

Naravno da ne možete svaki dan organizirati demokratske rasprave o svemu. Ali se to može redovito pripremati kao zadatak specifičnih javnih organa (čineći "cijene" transparentnima: što se krije iza njih, obzirom na troškove, tehnologije, društvene odnose, potrebe svih vrsta, socijalnih udruženja koja su osjetljivija na određene teme (ekološke, prava žena, kultura, demokracija...) i kroz društvena istraživanja. Sustav planiranja može (pomoću računala) koristiti sva decentralizirana sredstva za takva istraživanja i informacije namijenjene svim građanima. Javnost i demokratska rasprava o glavnim kriterijima i prioritetima - opet na različitim razinama odlučivanja, trebali bi pomoći pravilnom usmjerenju ulaganja. To je pitanje stalnih poboljšanja na temelju iskustava i prema kontekstu te prema potrebama koje trebaju biti zadovoljene.

O ODNOSIMA KLASA

U JUGOSLAVIJI

1945.-75.

Zadnjih 20 godina, propagandni diskursi o slomu Jugoslavije i secesijskim ratovima ističu kao njihov uzrok etničke svađe, dakle nacionalizam. To je nedovoljno objašnjenje. Moja je hipoteza da ako želimo razumjeti dubinu struktura života i zbivanja u SFR Jugoslaviji moramo istražiti interes njenih odlučujućih klasa, a posebno navodne ili vjerovatne vladajuće klase

Piše: Darko Suvin

Zadaća povjesničara nije uspostaviti trajnu istinu (osim onog što dokazi uspostave), nego unaprijediti raspravu koja mora neizbjegno, prije ili kasnije, njen posao učiniti zastarjelim....

Eric Hobsbawm, *Worlds of Labour*

"Bivša Jugoslavija" (sam izraz mnogo toga govori)...

Etienne Balibar, "Frontière"

Kao što znaju svi koji su se služili službenim jugoslavenskim (FNRJ/SFRJ) statistikama, izuzetno je teško razmršiti njihove rubrike o "radnicima" u javnom naspram onih u privatnom sektoru, i čitavu silu podrazreda na bazi ekonomističkih i produktivističkih modela, i tako dobiti ne samo statistiku klase nego i uopće potpunu artikulaciju populacije

1. Uvod u pojam klase (sažetak)

(Ovaj je prvi dio objavljen u potpunosti u Malom zarezu, prilogu Zarezu br. 328, 15.II 2012, kao "O pojmu klase", te upućujem čitaoca na nj. Ovdje dajem kratki sažetak.)

Zadnjih 20 godina, propagandni diskursi o slomu Jugoslavije i secesijskim ratovima ističu kao njihov uzrok etničke svađe, dakle nacionalizam. To je nedovoljno objašnjenje. Nacionalističke napetosti bile su odsutne ili zanemarive u prvih 20 godina nakon 1945, one su stale jačati tek kad su rukovodioci komunističkih partija u glavnim saveznim republikama SFRJ izgubili revolucionarni legitimitet i potražili ga u nacionalizmu. Moja je hipoteza da ako želimo razumjeti dubinu struktura života i zbivanja u SFR Jugoslaviji moramo istražiti interes njenih odlučujućih klasa, a posebno navodne ili vjerovatne vladajuće klase. Od pamтивјека, dominantna metafora prostorne suprotstavljenosti u politici temeljila se na mukotrpnosti rada onih ispod i lakoći ili povlastici onih iznad, često izražena kroz metafore iz niskogradnje (baza i nadstruktura) i geologije (slojevi). To se može koristiti na binarni (digitalni) ili postupni (analogni) način, što daje suprotstavljenost samo dviju ili više (obično četiri do osam) klase. Prvi je način jedro plebejska ili narodna spoznaja o "nama" protiv "njih" (potlačeni/tlačitelji, nemoći/moćni, siromašni/vlasnici); Marx se time služi u svojim didaktičkim pregledima kao što je Komunistički manifest, a posljednju je suprotnost nakon rada na Kapitalu promijenio u eksplorativne/eksploratore i pridodao "srednju" klasu koja oscilira između više i niže. Druga je učenjakov rad o postojećem društvu; Marx je koristi u svojim povijesnim istraživanjima kao što je 18. brumaire, a Lenin na raznim mjestima od Razvoja kapitalizma u Rusiji do karakterizacije ranog sovjetskog društva. Neriješeno pitanje klasne (samo)svijesti, koje muči marksistički pristup od Marxa i Engelsa preko Lukácsa i Gramscija do Lefebvrea i današnjice, tako je teško riješiti jer se nalazi na točki na kojoj se križaju Marxova revolucionarna didaktika i učenjačka preciznost; i time će se pozabaviti u konkretnim raspravama o Jugoslaviji. Marx katkada koristi pojam "klase" slobodno. On ili Engels nisu ga nikad izrijekom definirali, nego su se njime služili na fleksibilne načine, s različitim konotacijama ovisno o istraživanju kojim su se bavili. Pa ipak, u njegovoj tradiciji klase su strateška čvorista za razumijevanje društva jer predstavljaju odnos između, s jedne strane, ključne proizvodnje, prometa i potrošnje robe potrebne za život i, s druge strane, svega ostalog u ljudskoj proizvodnji života. Ti odnosi nastaju iz nejednakog prisvajanja viška rada, dakle iz ekonomskih i psiholoških interesa velikih skupina ljudi čije pojedinačne interese presudno oblikuje klasni položaj u društvenoj podjeli rada. Ako želimo naći jednostavnije zajedničke nazivnike za klase kao oblike međuzavisnosti među ljudima, t.j. za način na koji neke skupine ljudi ovise o drugim skupinama, rasprava nakon Marxa daje nam četiri glavna kriterija: ovisnost na temelju moći, društvene funkcije, ekonomskog položaja i kulturnih praksi reprodukcije društvenog života. Ta četiri kriterija obično se kombiniraju na različite načine. Nadalje, reprodukcija klase nije isključivo ekomska, nego je vezana za ljudsku produktivnost na područjima materijalne proizvodnje, društvene kontrole i simboličke maštice.

Što je dakle klasa? Svakako mnogoznačan pojam, ali evo smjernica za daljnji rad:

- Sinkronijski, klase su velike, supra-lokalne društvene skupine koje se razlikuju po mjestu u određenom povijesnom sustavu društvene reprodukcije, što znači da njihovu moći i funkciju u eksploracijskoj organizaciji rada i njihov položaj u preraspodjeli plodova proizvodnje, dakle za gornje i srednje klase prisvajanje rada nižih klasa, karakterizira snažno uvjetovanje života njihovih pripadnika, djelomična otvorenost prema novim pripadnicima, isključivost prema i suprostavljenost drugim klasama u istom prostor-vremenu, višefunkcionalnost koja je značajno suodređena ekonomskim i strukovnim uvjetima pripadnika, kao i drugim potrebama za statusom i sigurnošću, a čiji se interesi kristaliziraju kroz spektar promjenjivih klasnih svijesti.
- Dijakronijski, klase su po pravilu, posebno u vrijeme ugroza i brzih promjena, organizirane u hegemonski strukturirane saveze zasnovane na sposobnosti hegemonia da protumači strateške ciljeve društva. Međutim, klasno društvo, osobito nakon punog razvoja kapitalističke industrijalizacije i ratova, postaje sve razorniji lanac koji ne priječi samo društvenu pravednost, nego prijeti i samom postojanju čovječanstva.

DARKO SUVIN – svjetski poznati teoretičar književnosti, stručnjak za Brechta i znanstvenu fantastiku. Nakon što je predavao teatrologiju na odsjeku Komparativne književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, odlazi 1968. g. u Kanadu, gdje provodi radni vijek kao profesor engleske i komparativne književnosti na McGill University u Montrealu. U 70-im g. bio je urednik Science Fiction Studies. Od mnogo napisanih radova najviše je odjeknula knjiga Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre (1979). Piše i pjesme. Nakon umirovljenja 1999. živi u mjestu Lucca u Italiji. Nagrađivan za svoj rad u Kanadi, a sada i u Hrvatskoj, na našu scenu vratio se 2000-ih intervjuom za Feral (s ovim urednikom), te prijevodom knjige Gdje smo? Kuda idemo? Za političku epistemologiju spaša (Biblioteka Filozofska istraživanja 2006). Od tada mu se knjige i u nas prevode i surađuje sa mnogim našim časopisima. Trenutno mu u časopisu Gordogan u nastavcima izlazi zanimljiva autobiografija Memoari jednog skojevca. Redovni je suradnik Aktiva.

2. Podaci i kategorizacija klasa u Jugoslaviji 1945.-75.

2.1. Problem statistike

Kao što znaju svi koji su se služili službenim jugoslavenskim (FNRJ/SFRJ) statistikama, izuzetno je teško razmrsiti njihove rubrike o "radnicima" u javnom naspram onih u privatnom sektoru, i čitavu silu podrazreda na bazi ekonomističkih i produktivističkih modela, i tako dobiti ne samo statistiku klasa nego i uopće potpunu artikulaciju populacije. Nadalje, istraživanja s politikom isprepletene jugoslavenske ekonomije nisu dala nikakav zadovoljavajući aparat "da se uhvatimo u koštac sa socijalističkom povijesnom stvarnošću" (Kovač 446 - prigovor je iz 1987., ali, po mom mišljenju, još stoji). Uprkos prvorazrednih i izuzetno vrijednih nastojanja, svi smo mi u velikoj mjeri osuđeni na to da moramo početi od početka: svaki rad na ovom području mora se u ovom trenutku smatrati izrazito provoznim. To svakako vrijedi za moj pokušaj, pisan izvan bivše Jugoslavije uz brojna osobna ograničenja.

Bez obzira na to, krenut ću od izrade procjena društvenih klasa u Jugoslaviji, zaokruženo na najbližu stotinu ili pedeseticu. Namjeravam ovdje govoriti samo o stanju od 1945. do sredine 1970-ih, razdoblju koje možemo nazvati jugoslavenskim socijalističkim fordizmom a njegov prvi dio „petnaest veličanstvenih godina“. Početni pristup tom razdoblju daje ukupan broj stanovnika i pokazuje najuočljivije podjele, i to na poljoprivredno/gradsko, žensko/muško, "aktivno" / "uzdržavano," i maloljetno/odraslo stanovništvo:

Tablica 1: BROJ STANOVNIKA u tisućama (iz SG81: 80, 83, i 99-101, a g. 1981. iz Woodward 192):

GODINA	UKUPNO	POLJOPR.	ŽENSKO	"AKTIVNO"	>15 G.
1950.	16,350	10,500	8,400	7,750	5,150 ['53]
1961.	18,600	9,200	9,500	8,350	5,700
1971.	20,550	7,850	10,450	8,900	5,500
1981.	22,000		11,200+?		

Preliminarni, iako središnji problem vidljiv iz Tablice 1 odnosi se na sve-prisutnu glavnu kategoriju jugoslavenske statistike, „aktivno [stanovništvo]“. Čudna je to patrijarhalna ili produktivistička kategorija negdje između Adama Smitha i Staljina koja broji sve zaposlene u javnom sektoru kao i seljake i dio seljanki, dok se velik dio žena sa sela stavlja u isti koš s djecom i starijima u kategoriju "uzdržavanih" ili "ovisnih" (usp. Bakarić 195). Većina, iako ne svi, "aktivni" stanovnici imaju između 15 i 65 godina, dok "ovisni" obuhvaćaju mlade, starije, invalide i bolesne, učenike i studente, te sve žene koje nisu zaposlene u javnom sektoru, a mogli bi biti u rubriči "kućanice" (ta kategorija, međutim, ne postoji). Predlažem da umjesto toga uvedemo realniju kategoriju radnih ljudi.

To znači da kategoriji "aktivnih" moramo dodati, prvo, sve zemljoradnice kao i gradske kućanice bez drugog zaposlenja. Brojka se može otprilike izračunati ako se vodi računa o tome, što se tiče spola, da je odnos ženskih i muških poljoprivrednika konstantno bio negdje oko 53:47% (u cijelom stanovništvu općenito oko 51:49%), i, drugo, što se tiče dobi, da je ukupan broj stanovnika starijih od 15 godina bio 1950. = 11,200, 1961. = 12,900, 1971. = 15,050.

Razlika u odnosu na takozvano aktivno stanovništvo iznosila bi: 1950. = 3,450,

1961. = 4,550, 1971. = 6,150.

Od toga zatim treba oduzeti starije (tih godina između 1,000 i 1,600, od čega se jedna trećina iz poljoprivrede računala kao "aktivna", vidjeti SG81: 100) i "privatno zaposlene" (oko 300). Konačan rezultat pokazuje da statistika nije obuhvatila otprilike 2.5 milijuna radnih ljudi 1950, oko 4 milijuna 1961. i oko 5.5 milijuna 1971.

Od toga, između 1961. i 1981., kategorije invalida, studenata i samozaposlenih obrtnika porasle su s oko 0.5 milijuna na više od milijun (vidjeti 2.23 dolje).

Ne vidim što bi preostalih od dva do više od četiri milijuna moglo biti, osim: a/ radnih žena na selu i u gradu koje se službeno nisu vodile kao „aktivne“, kako je gore definirano, od čega, što se tiče odraslih zemljoradnica koje se nisu brojale, SG81: 101 upućuje na to da ih je moglo biti oko milijun ili nešto više, dok broj gradskih kućanica ostaje nepoznat; b/ sve više, radnika izvan stalnog radnog odnosa, uglavnom muških, uključujući one koji se nisu prijavili za statistiku (recimo, građevinski radnici migranti), zatim uglavnom nezaposlenih (1971. = 290 hiljada); i c/ nekih drugih rubnih slojeva. Vratit ću se na to u potpoglavlju 2.22.

2.2. Pokušaj pregleda i klasne statistike

2.2.1.

U složenom i teorijski nezadovoljavajuće promišljenom društvu, problem je doći do hipoteze o tome koje klase i/ili frakcije klasa postoje i kakav je bio njihov prevladavajući odnos.

Moja je hipoteza da su (osim malobrojne i nestale, uglavnom kompradorske ili posredničke, buržoazije iz Srbije, Hrvatske i Slovenije) klase sljedeće:

1/ seljaci (kojima, kao proizvođačima na osnovu privatnog vlasništva, u gradovima odgovaraju gradski obrtnici, od 1945. do sredine 60-ih brojčano manja skupina koja oscilira između 0,8 i 0,3 milijuna); s vremenom, broj seljaka znatno će pasti, dok će broj pripadnika svih drugih klasa rasti.

U postotcima, samo će broj seljaka jako pasti, otprilike s jedne polovine na jednu trećinu, a svi će drugi postotci (osim, možda, onih za statistički nepostojecu kućanice) rasti. Svi jugoslavenski prosjeci imat će izrazita „republička“ odstupanja.

2/ manualni radnici u stalnom radnom odnosu, čiji je broj između 1945. i 1975. porastao s manje od pola do gotovo tri milijuna, a uglavnom ih čine migranti iz sela uz dio iz obrtničke kategorije, a dodatno se dijele na klasne frakcije.

3/ od ranih 1950-ih, zlostolno rastuća skupina radnika s nepunim radnim vremenom i s nestalnim radnim mjestima izvan službenog sistema, kasnije velikim dijelom zaposlenih u zapadnoj Europi ili dugotrajno nezaposlenih, koji dolaze iz kategorije seljaka i manualnih radnika. Ako se usto žene koje rade samo kao kućanice računaju kao analogno rubna skupina, nastaje kvazi-klasna mješavina, na rubu sistema ali važna za njega, koja je brojčano usporediva s drugom kategorijom, a u nedostatku boljeg imena, nazvat ću je uglavnom pod-proleterskom (iz čega treba izuzeti manjinu dobrostojećih kućanica, koje su nerijetko imale i kućne pomoćnice).

4/ vladajuća klasa, kasnije vjerojatno nekoliko klasnih frakcija, koju je možda najbolje nazvati (kao što to ponegdje čini Horvat) politokracija, a iz koje je vremenom vjerojatno nastala nova "tehnokracija".

Podjela vladajuće klase, ali i uloga njezinih podređenih, a ipak povlaštenih, službenika, predmet je koji treba dodatno proučiti.

5/ "srednje" klase ostalih (nevladajućih) službenika i nemanualnih radnika, podijeljene u najmanju ruku na frakcije uredskih službenika, u industriji i izvan nje, zatim na inženjere i tehničare, i inteligenciju, uglavnom u društvenim znanostima-u početku uporišta, a kasnije sve sumnjiviji saveznici politokracije (ovdje govorim iz osobnog iskustva);

6/ u nekom trenutku 70-ih i 80-ih, dakle, van granica ovog mog rada, možda se može naći istinska potencijalna buržoazija kompradorskog tipa (predstavnici stranih poduzeća, vrhunski ljudi iz bankarstva i vanjske trgovine, itd.).

Između klasa i njihovih frakcija postoje sive zone; štoviše, klase su do oko 1960. bile neobično protočne, a uzlazna mobilnost učestala. No Šuvar procjenjuje da je, do kraja 1960-ih, 2% jugoslavenskog stanovništva dosegнуo životni standard kapitalističke "srednje klase", a još ih je 10% blizu tome, dok je 20% - to jest, oko četiri milijuna ljudi!! – živjelo na "egzistencijalnom minimumu" (Sociološki 165).

2.2.2. Pristup

stvarnim klasama: radne ili niže klase

Što je proletarijat ovisi o definiciji. Iako je za Marxu bilo van svake sumnje korisno prvenstveno se usredotočiti na industrijske radnike, tako da su na njegovom tragu praktički postali sinonim za proletere, Lenjin to više nije mogao, a danas se čini mnogo korisnijim poslužiti se elastičnom Engelsovom definicijom:

"Pod proleterima razumijemo klasu modernih nadničara koji nemaju vlastitih sredstava za proizvodnju i stoga moraju prodavati svoj rad kako bi preživjeli" (Bensaïd 47, kao sažetak Engelsovih "Principa"; i Marx je katkad tako govorio). Ako pod radom podrazumijevamo--a morali bismo--i manualni i intelektualni, ovdje ubrajam svoje hipotetske klase 1-3 i dio klase 5 iz 2.21. Službeni diskurs govorio je o jedinstvenim „radnim ljudima“ koje su neposredno nakon Drugog svjetskog rata činili "radnici, seljaci i poštena inteligencija," a kasnije "radni ljudi"; radnici su, posebno nakon sredine 60-ih često, zakašnjelo i sporedno, promaknuti u "radničku klasu".

"U svom diskursu zovem radnicima ili radnim ljudima sve one koji proizvode ili stvaraju nove vrijednosti (vidjeti Suvin "Živi rad"), tako da će Marxov proletarijat – svakako klasu – zvati manualnim nepoljoprivrednim radnicima.

Seljaci

U monarhističkoj Jugoslaviji prije 1941. višak poljoprivredne radne snage procjenjivao se na oko 60%, odnosno na između šest i sedam milijuna ljudi od ukupnog broja od 15.5 milijuna stanovnika, a predstavljao je najvažnije ekonomsko pitanje (Woodward 67); pomalo u pozadini, to je ostao i u SFRJ gdje je gradove opskrbljivao beskrajnim prilivom imigranata. Kasnija putanja seljaštva bila je paradoksalna: neposredno nakon Oslobođilačkog rata 1941-45, seljaci su (zajedno s obrtnicima, kojih je tada bilo oko pola milijuna) činili više od 70% stanovništva Jugoslavije, oko 10.5 milijuna ljudi (Bilandžić 73: 156, ELZ5: 8). Partizansku vojsku sastavljali su uglavnom seljaci, i to najčešće mlađi. Neki od najaktivnijih i najviše politiziranih među njima postali su profesionalni djelatnici Partije, civilni ili vojni, a kasnije dio dominantne klase ili klasa; njihov mali postotak može se ocijeniti iz broja članova KPJ iz 1945. od 141,000, većinom seljačkog porijekla. To su članstvo 1948. po porijeklu činili seljaci sa 49%, radnici s 30% i ostali (uglavnom intelektualci ili službenici) s 21%, dok članstvo su lokalni partijski komiteti imali 23% članova seljačkog porijekla, a federativni centralni komitet 5% (Barton i dr. 47). No, oko 1949., kada je Partija pokrenula ogromnu kolektivizaciju poljoprivrede, većina seljaka prešla je u oštru, premda uglavnom pasivnu opoziciju. Nakon nekoliko godina kolektivizacija je opozvana, radne zadruge brzo su se raspustile, a seljaci su ostali kao zemljoposjednici s vrlo malim posjedima (SG81: 83) na kojima su u prosjeku radila tri čovjeka (nuklearna obitelj), i s manjim brojem državnih farmi u nizinama (koje su 1957. činile 9% obradive zemlje). Početkom 1950-ih, "SKJ je prestala biti uglavnom seljačka stranka, ali nije postala stranka radničke klase" (Rusinow 96-98); ustvari, postala je uglavnom stranka službenika i funkcionara, koji su do sredine 60-ih postigli apsolutnu većinu (Horvat 199-204). U to vrijeme u SKJ, koja je brojila milijun članova, bilo je 77,000 seljaka (Filipi 754-55, usp. Rusinow 144-45), uglavnom funkcionera trgovačkih zadruga i sličnih ustanova na selu. Nakon ranih 50-ih, seljaštvo je uglavnom zaboravljeno i ostavljeno da "[dalje tavori] na svojim malim imanjima" (Bilandžić 73: 156) pod pretpostavkom da će industrijalizacija prorijediti njihove redove (što se i dogodilo) te riješiti sve druge probleme. Poljoprivredni prinosi znatno su porasli oko 1960, sela su bila na putu prema potpunoj elektrifikaciji, no kako je prosječni obiteljski posjed, čini se, bio manji od 4 ha (Fiamengo i dr. ur. 63) – što jedva da vodi većim prinosima – problemi su ostali. G. 1974., prema SG81: 236-37, poljoprivreda je zemlju obilato opskrbljivala mesom, ribom, mljekom i jajima, ali, po vrijednosti, uvozilo se dvije trećine žitnih proizvoda i više od polovice voća i povrća; Horvat ističe (181) da je četiri milijuna jugoslavenskih seljaka hranilo dvadeset milijuna ljudi, uz produktivnost na razini od otprilike jedne šestine produktivnosti američke poljoprivrede. Uloga seljaštva kao političkog subjekta bila je nevažna; 1961. postotak nepismenosti seljaka još je bio blizu 29% (Horvat 181); sve do 1971, četvrtina stanovnika imala je manje od četiri godine osnovne škole, što znači da su se umjeli potpisati, a vjerojatno su također prepoznавали brojke i slova. Međutim, kad je seljaštvo, s oko devet milijuna ljudi, 1969. palo ispod polovice ukupnog broja stanovnika po prvi put nakon neolitika, bila je to epohalna promjena; u manje od četvrt stoljeća, 1.5 milijuna preselilo se u manje ili veće gradove, iako ne svi na stalna radna mjesta. Sredinom 70-ih poljoprivredno stanovništvo brojilo je vjerojatno oko 7.5 milijuna, ili oko 36% ukupnog broja stanovnika, sa stalnim velikim odlivom u gradske, iseljeničke kao i "neredovite" radnike; oko 1.5 milijuna radnika s nepunim radnim vremenom, takozvanih "radnika seljaka", konjunkturno je fluktuiralo između industrije i poljoprivrede, a broj im je rastao (usp. Vlado Puljiz i Vladimir Cvjetičanin, obojica u Žuvela i dr. ur., 144-50 i 243-55). Procjenjivalo se da su seljaci 1981. činili samo 20% stanovnika (Šuvär, "Radnička" 34), a više od polovice obitelji imalo je barem jednog člana koji je bio stalno zaposlen izvan poljoprivrede (Cvjetičanin 248).

Manualni nepoljoprivredni radnici:

Tokom rata i revolucije od 1941.-45. smrtno je stradalo 90,000 kvalificiranih radnika (Rusinow 19) iz predratne, malene i mlade, radničke klase, koja se procjenjuje na 300,000 ili na veću ali nepoznatu brojku. Čak i ako pretpostavimo da je u malim prijeratnim radionicama bili mnogo više kvalificiranih radnika nego poslije rata, po mom mišljenju ukupni udio radnika u partizanskoj borbi bio je razmjerno značajan (vidi i Badovinac 60, a suprotno mišljenje u Bilandžića 1973: 91). No radnike su brojčano daleko premašili seljaci, a u višim ešalonima Partije nisu bili ni tako dobro zastupljeni kao intelektualci, ali ipak nekoliko puta više u odnosu na postotak radnika

Je li u SFR Jugoslaviji bilo iskoristavanja radničke klase (i drugih radnih ljudi)? U smislu u kojem to definira Marx, koji predviđa svakodnevnu dinamičku prisilu (Zwang) u svrhu prisvajanja viška vrijednosti iz rada (MEW 26.2: 409), očito da, bilo je

u stanovništvu: 1948. članstvo Partije bilo je po porijeklu 30% radničko, dok su među članovima komiteta, od lokalnih do najviših, ljudi radničkog porijekla činili oko 40% sve do federativnog centralnog komiteta (Barton i dr. 47)—no prije 1953. taj podatak može poticati od nerijetkog nastojanja da vrlo radničko "porijeklo" zamijeni stvarno zanimanje. Nakon ranih 50-ih udio radnika stagnira, tako da su ih do 1954. pretekli članovi zaposleni u upravi (Filipi 755); rastao je samo broj visokokvalificiranih radnika, s 5% 1961. na 9% 1965. (idem 775). Također, radnici su iz Partije izbacivani češće od drugih (Filipi 766, Horvat 231). Radnici i seljaci činili su u 1962. 20% lokalnih partijskih komiteta i 13% kotarskih (Horvat 202); kako vrijeme odmiče, brojke u višim komitetima sve su manje. U Jugoslaviji je 1945. bilo 460,000 plaćenih radnika, a broj takvih "samoupravljača u proizvodnji" skočio je 1955. na 1.5 milijuna, do 1961. na više od dva milijuna, a do 1971. na preko 3.2 miljuna. Statistika ih u pravilu spaja sa "stručnjacima" iz poduzeća (inženjeri i diplomanti "mekih" znanosti kao ekonomije) i direktorima, a često i sa službenicima poduzeća, u rubriku "aktivni" ili "produktivni"; ta skupina porasla je do 1971. na 4.3, a do 1976. na 4.8 milijuna, od čega su žene činile jednu četvrtinu do jednu trećinu (Situation 109 i 137, SG81: 80), dok se u njoj udio industrijskih radnika procjenjuje na 60% ili na 2.6 milijuna 1971. KPJ je do sredine 60-ih brojila 346,000 radnika ili 34%; međutim, ne samo da su pravi manualni radnici vjerojatno bili ispod 30%, nego, i najvažnije, oni pripadnici radničke klase koji su zauzeli mjesto "u organiziranoj socijalno-političkoj grupaciji, presjekli su – u pogledu vlastitog položaja, interesa, načina života i ideologije – veze [sa svojom] klasom... što ju je oslabilo kao nosioca hegemonije u tom periodu" (Bilandžić 73: 93). Od 1963. do 1969. udio radnika u Saveznoj skupštini pao je s 5.5% na 0.6% (sve skupa četiri osobe), u osam "republičkih" skupština sa 7.5% na 1.3%, a u tijelima općinske vlasti s 14.6 na 13.1% (Tozi-Petrović 1591). Sve u svemu, treba raspraviti je li vlast Jugoslavije bila, da se poslužimo Lincolnovim jezikom, "za radnike", ali nije bila "iz radnika"

ili "od radnika" – osim poduzeća u proizvodnji, gdje su radnici imali nešto stvarne, iako ograničene moći. Rast broja radnika bio je rezultat vrlo brze jugoslavenske industrijalizacije, moguće samo zbog snažnog pritiska odozgo koji je zahtijevao široko korištenje rastuće nove radne snage, uz silovitu akumulaciju viška rada prvenstveno nekvalificiranih ili polukvalificiranih radnika (Bilandžić 73: 91), koji u pravilu nisu imali ni tradiciju radničke klase niti gradsku i građansku tradiciju. Tako je 1953. od 1.6 milijuna manualnih radnika 36% bilo "nekvalificirano", naime uglavnom ravno iz nižih škola i/ili sa sela (ELZ 4: 601), a udio od najmanje jedne četvrtine radnika s manje od četiri razreda osnovne škole ostao je nepromijenjen sve do 1971.; čak je i nepismenost 1961. još uvijek premašivala 5% (Horvat 181). S druge strane, broj radnika s formalnim kvalifikacijama porastao je sa 4.7% od svih radnika 1961. na 39.2% 1976., a ostatak je bio nekvalificiran (Bilandžić 78: 393). Stoga su među radnicima nastali različiti prihodnji i ideološki slojevi, možda do tri različite klasne frakcije (usp. Bakarić 449), na temelju stručne spreme i stalnosti zaposlenja. Kao i u drugim zemljama, vjerojatno su visokokvalificirani radnici (kojih je 1970. bilo 9% - Tonković 439) imali posebnu svijest zbog koje su aktivnije sudjelovali u politici i samoupravljanju, dok su s druge strane oni nekvalificirani bili skloniji pobunama ali „manje politički svjesni i bilo ih je mnogo teže organizirati nego one kvalificirane“ (Hobsbawm 222, također vidjeti 215-16 i 232). S obzirom na to da je, prema procjenama, nekvalificirana frakcija 1980-ih još uvijek činila 40% svih radnika ("Radnička" 34), citirat će Šuvara (potvrđuju ga sva istraživanja) malo opsežnije: Značajna masa nekvalificiranih i polukvalificiranih radnika, sa slabim ili nikakvim obrazovanjem, iz seljačkih, nerazvijenih sredina, izložena teškom repetitivnom radu, potisnuta iz samoupravljanja... još egzistira na marginama društva, u svojevrsnim getima sezonskog i gastarbjaterskog rada, uz zarobljenost još i paralelnom ekonomijom na sitnom posjedu, s crtama ne samo stare seljačke... nego i lumpenproleterske svijesti" (ibidem 47, istaknuo Šuvar).

Ako su radnici bez stalnog zaposlenja s jednom nogom u industriji i drugom na selu, klasna

frakcija, tada su u radničkoj klasi uz ostale nekvalificirane, polukvalificirane i više plus visoko kvalificirane postojale četiri frakcije (a žene radnice mogle bi biti peti). Kad se prihodi radnika usporede s onima službenika na odgovarajućoj razini stratifikacije, službena minimalna primanja bila su od početka 1952. najmanje 10-20% manja za radnike, a razlika je i dalje rasla; odnos između najviših i najnižih primanja – onih manje stručnih i nekvalificiranih radnika u usporedbi s najvišim službenicima i profesionalcima – koji je asketskih 1950-ih bio 1:3, 1968. dosegnuo je 1:10 (Bilandžić 73: 131 i 260). Veliku poteškoću predstavlja je nedostatak odgovarajućeg stambenog smještaja za sve veći broj pridošlica u gradove, a stanove su trebala osigurati poduzeća zapošljavanja. S druge strane, osim praktički doživotnog zaposlenja, zdravstvenog osiguranja, mirovina i mnogih drugih pogodnosti (jeftinih i dugih odmora, jeftinog stambenog zbrinjavanja za "visokokvalificirane" radnike, itd.), životni standard stalno zaposlene radničke klase bio je svakako mnogo viši od prijeratnog, i skromno je rastao do 1980. (Tonković 448 i 453), pa je ova „socijalistička primitivna akumulacija“ bila mnogo manje okrutna od one kapitalističke koju su opisali Hogarth, Engels i Marx, a koja je za mase u Engleskoj značila tri stoljeća krajnje bijede i otuđenosti. Ostaje nejasno kakav je bio stav ove klase prema politokraciji i vlasti, premda u velikoj većini očito nije bila neprijateljski nastrojena. Podaci su do 1980-ih oskudni i proturječni. Ispitivanje njezine mobilnosti 1963. pokazuje da je 80% zadovoljno time što su radnici i da 70% vjeruje da ih društvo poštuje i cijeni, a ipak 85% želi da njihova djeca budu uredski službenici (citirano u: Horvat 179). Nekoliko godina kasnije, dešavalo se da najmarljiviji i najstručniji radnici budu znatan dio odliva u zapadnu Europu: gastarbjateri su ondje živjeli u užasnim uvjetima, ali su primali prosječnu mjesecnu plaću od 750 zapadnonjemačkih maraka (236,000 starih dinara) u usporedbi s oko 210 maraka kod kuće. U to vrijeme, oko 40% radnika imalo je primanja manja od 60,000 starih dinara ili 190 maraka (Bilandžić 73: 260); istraživanje iz 1967. pokazalo je da bi radnici ostali u Jugoslaviji da su primali 350 maraka (idem 252).

Prema popisu stanovništva iz 1981., u Jugoslaviji je bilo 13 milijuna ljudi od 19 do 60 godina, od čega je 7 milijuna bilo u radnom odnosu (to se u industriji odnosi na manualne radnike, inženjere, tehničare i službenike, a izvan industrije, na posljednja tri zanimanja i profesionalce), milijun ljudi bilo je registrirano na zavodima za zapošljavanje, milijun de facto u inozemstvu (broj se nije mijenjao od 1971.), a preostalih četiri milijuna nije u potpunosti identificirano (Woodward 191-92, 199). Tko je činio taj ostatak? Kako je naznačeno u 2.1, ti ljudi koji su ispalili iz mreža statistike bili su, s jedne strane, zemljoradnici, kućanice bez drugog zaposlenja, 200,000 nesposobnih za rad, više od 300,000 studenata, oko 800,000 samozaposlenih u gradovima, uglavnom obrtnika, a s druge strane, tu je i nepoznat broj neregistriranih radnika van zakona, sezonske nekvalificirane radne snage koja se selila s posla na posao, često u građevinstvu na kratki rok, a uglavnom je potjecala iz siromašnijih područja južno od ekonomske razdjelne linije Dunav-Sava-Sisak-Senj. Ovi zadnji nestalni i neosigurani ("precarious") radnici činili su, zajedno s jugoslavenskim nezaposlenima i radnicima u Zapadnoj Europi, heterogeni pod-proletariat nepoznat teoriji ili javnom mnjenju, koji je postao stalna prijetnja kako stalno zaposlenoj radnoj snazi tako i demokraciji ili socijalizmu općenito. Ako i kućanice računamo kao „radne“, možemo tako doći do više od 20% radno "aktivnog" stanovništva koje živi u uvjetima ekstremne eksplatacije. Nismo jako daleko od Šuvarovih 20% stanovnika na egzistencijalnom minimumu. Na kraju, svi nezavisni istraživači vide radnike nosioca samoupravljanja kao klasu koja je atomizirana zbog svog objektivnog ekonomsko-psihološkog položaja, koja zbog svog neiskustva, rascjepkanosti po poduzećima, nedostatka sindikalne tradicije i drugih čimbenika nije postala "klasa za sebe" (Marx, MEW 4:181). Čak su i štrajkovi, sve češći nakon 1960-ih, gotovo uvijek bili ograničeni na jedno poduzeće (Jovanov).

2.23. Pristup vladajućoj klasi (stvarnoj ili potencijalnoj)

U prvim poslijeratnim desetljećima bilo je stvarno nejasno postoji li u Jugoslaviji vladajuća klasa i, ako postoji, kakvog je sastava i prirode. Iz tog razloga, ali i zbog autocenzure i političkoga opreza, kako je nazvati bilo je šakljivo pitanje. Branko Horvat – koji ju je kao vrhunski stručnjak poznavao iz iskustva, ali čiji podaci idu od 50-ih do ranih 60-ih – počeo je opisavši je neodređeno kao, s jedne strane, "državni aparat (birokraciju)", definiran kao skupina koja se oslanja na fizičku snagu, a obuhvaća "državnu upravu, pravosuđe, miliciju, oružane snage i profesionalne političare"; izračunao je da ih je 1953. bilo 220, a 1961. 257 tisuća (170-71, 176, i 184). S druge strane, koristeći službene statistike, zove ih upravljačkim ili rukovodećim kadrovima, koji 1961. broje oko 60,000 ljudi, od čega jedna polovica ima srednjoškolsko, a druga fakultetsko obrazovanje (179-80), dok još oko 26,000 čini neku vrstu srednje rangirane birokracije. Rangiranje po plaći iz 1963. otkriva da je 213,000 ljudi primalo više od 70,000 dinara (tu su, međutim, i vrhunski fakultetski profesori i neki drugi profesionalci). Možda se može napraviti vrlo gruba podjela na visoku i srednju upravljačku skupinu za koje se može nagađati da su početkom 60-ih, prema ovoj prilično maglovitoj statistici, obuhvaćale po 60,000 i oko 70,000 osoba, premda je srednjem sloju bilo suđeno brzo se proširiti nakon što se moć prebacila na razinu federalativnih republika i, dijelom, na lokalnu razinu. Oko polovica od Horvatovih 257,000 ostaje kao niža ili službenička centralna „birokracija“. Ove tri skupine zajedno možemo nazvati u najmanju ruku potencijalnom vladajućom klasom.

Revizija partijske statistike iz 1953. od podataka o porijeklu do podataka o trenutnom zanimanju, rezultirala je promjenom kategorije za 45,000 seljaka i 93,000 radnika (Filipi 762); može se zaključiti da je, najvjerojatnije, golema većina od tih 138,000 ljudi činila dobar dio vladajuće skupine. Statistika iz 1960. o društvenom porijeklu stalno zaposlenih državnih "službenika", koje su po svoj prilici čine svi na platnom spisku centralne državne uprave (Horvat donosi samo postotke), može se pojednostaviti i podijeliti na tri skupine, koje dobrim dijelom možemo identificirati prema obrazovanju: radnici, seljaci i "drugo" (što ovdje označuje uglavnom intelektualce, možda ostale malograđanske grupe kao što su uredski službenici, i, prilično očito, naročito u srednjem sloju ili klasnoj frakciji koja je obuhvaćala vrhunske kooptirane stručnjake, nešto buržoazije; "Niži službenici I" bili su oni sa srednjoškolskim obrazovanje, II s osnovnoškolskim):

Tablica 2: DRUŠTVENO PORIJEKLO „SLUŽBENIKA“ SAVEZNE DRŽAVE 1960.

ZANIMANJE OCA	Seljak	Radnik	Drugo
Vodeći kadrovi	36.7	24.9	38.4
Srednji službenici	27.2	21.7	51.1
Niži službenici I	31.9	33.0	35.1
Niži službenici II	55.1	29.1	15.8

KPJ je do sredine 60-ih brojila 346,000 radnika ili 34%; međutim, ne samo da su pravi manualni radnici vjerojatno bili ispod 30%, nego, i najvažnije, oni pripadnici radničke klase koji su zauzeli mjesto u organiziranoj socijalno-političkoj grupaciji, presjekli su – u pogledu vlastitog položaja, interesa, načina života i ideologije – veze [sa svojom] klasom... što ju je oslabilo kao nosioca hegemonije u tom periodu

Horvatova općenita statistika dobro se slaže s kasnjom statistikom u SG81: 110, koja u "društvenim aktivnostima [što znači političke organizacije] i državnim organima" 1965. nalazi 183,000 ljudi, ta brojka zatim opada do 1969., a onda raste na 210,000 u 1974. Brojke ne obuhvaćaju brzorastuću „tehnokraciju“, o čemu više ispod. Teoretski govoreći, ključni predikat vladajućih skupina njihov je položaj monopola. Nema nikakve sumnje da je ona jugoslavenska imala monopol na moć u društvu, uključujući monopol na organizaciju proizvodnje robe i, općenito, na reprodukciju društvenog života. S obzirom na to da je monopol ležao na političkoj komandi ne samo nad oružanim snagama nego i nad donošenjem makroekonomskih odluka, sklon sam privremeno prihvati Horvatov pojma politokracije. Ova skupina uživala je materijalne povlastice mnogo niže od sovjetskih, a i od kapitalističkih povlastica u doba nakon socijalne države, ali, s druge strane, prema vrhu, vjerojatno mnogo veće od plaća koje možemo naći u javnim statistikama, jer su uključivale besplatan i velikodušan prevoz, stanove, odmore i mnoge druge privilegije. Njeni pripadnici također su uživali visok, u prvih dvadeset godina skoro hijerarški konsensualni ugled vođa u bolju budućnost za sve, koji je međutim od 1970-ih brzo slabio. Bilandžić, koji je i sam bio dio politokracije, čvrsto se zauzima za nju navodeći kako je ona prvih godina nakon 1945. žrtvovala sve svoje vrijeme i energiju za kolektivne društvene interese (1973: 74); osobno mogu posvjedočiti da je to u velikoj mjeri bilo točno do, recimo, ranih 50-ih. No, jednako je tako točno, kako je primjetio jedan promatrač iznutra, da su "funkcioneri vlasti, koji posjeduju moć i žive u strogo hijerarhijskim društvenim strukturama, izloženi strašnim konzervativnim i protusocijalističkim pritiscima" što rezultira "sklonostima prema deformacijama svijesti [i] ponašanja", a također – kako pokazuju infiltracije tajne policije prokazane 1966. — prema despotizmu (Horvat 171). Stoga danas ne možemo izbjegavati pitanje: je li to bila klasa – koja kao takva ima nadređene vlastite interese koji nisu jednaki funkciji potrebnoj za društvo u cjelini, kakvu također može imati – ili je sloj, kako je tvrdila kasnija partijska doxa? Kriteriji po kojima to treba zaključiti još su neodređeni nego obično. Međutim, poslužit ću se sa tri: teorijskim, deduktivnim i induktivnim. Prvi kriterij proističe iz dvije Marxove opaske: a/ klasa može postojati u odnosu na neku drugu klasu, iako još uvek ne postoji "u odnosu na sebe", i b/ preduvjet oslobođenja radničke klase je ukidanje svih klasa (usp. Gurvitch 23 i 22) – što se u SFRJ nije ni počelo događati. Drugi slijedi marksističku metodu koja ruku majmuna objašnjava rukom čovjeka kroz pogled unatrag ili "regresivno" (pojam iz: Lazić, Čekajući 60; usp. Ollman, Dialectical 133-79), dakle iz zadnja dva desetljeća SFRJ, kada je, uvjeren sam, to bila klasa-ustvari, nekoliko klasa: inače se raspod Jugoslavije ne može objasniti. Kao treći, koristim najopsežniju Lazićevu retrospektivu koja se temelji na podacima iz 1984; on je osmislio "Indeks općenitog društvenog položaja" na bazi mjesta u društvenoj piramidi, materijalnog statusa, obrazovanja, vrste radnog mjesta i boravišta, koji se za završnu fazu SFRJ – a ona služi za pogled unatrag – može sažeti na donekle izmijenjen način i prikazati u obliku sljedeće tablice slojeva prema postotku pripadnosti (ur.sl. znači nižerangirane uredske službenike, Kv kvalificirane ili visokokvalificirane, Nekv niskokvalificirane ili nekvalificirane radnike):

Tablica 3: LAZIĆева KVAZI-KLASNA PODJELA. 1984. (po %, Sistem 81)

	NAJVIŠA	VIŠA SREDNJA	SREDNJA	NIŽA SREDNJA	NIŽA
POLITIČARI	31	63	6	20	29
MENADŽERI	5	79	16	70	83
"STRUČNJACI" I UR.SL.		2	78	17	
RADNICI KV			1		
RADNICI NEKV					
SELJACI				24	76

Iako se može prigovoriti nekim premisama ovih istraživanja, provođenih unutar onoga što je u jednoj srednje tolerantnoj SFRJ bilo moguće zamisliti, cijela slika upućuje na klasni sustav.

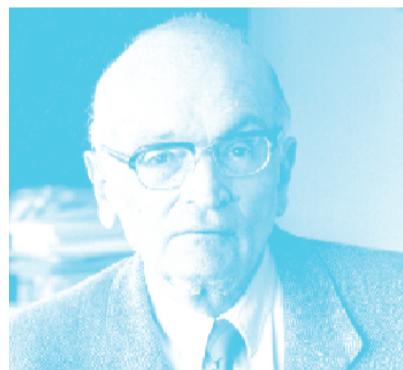
Prema tome, izvornu vladajuću politokraciju – sve do, recimo, sredine 1960-ih – najbolje je nazvati klasom in statu nascendi (koja se rađa).

To odgovara weberovskoj kategoriji elite kroz koncentriranu kontrolu nad resursima neophodnim za reprodukciju zadane društvene strukture i aktivno sudjelovanje u njoj (slobodna parafraza iz: Lazić, Čekajući 43), premda sam gore naznačio kako me Occamova britva navodi da se ne služim tom terminologijom. Kako u svojoj raspravi o SSSR ističe Hobsbawm, "proleterska revolucija" podrazumi-jevala je takav proces, ako ga se nije sustavno suzbijalo" (30).

Služi na veliku čast dijelu rukovodstva jugoslavenske KP što su ga pokušali suzbiti, ali na kraju nisu uspjeli.

Neizravan pokazatelj zatvaranja na vrhu bila je uzlazna društvena mobilnost u Jugoslaviji.

Ukratko, izgleda da je u prvom desetljeću bila vrlo visoka, a u drugom znatna (vidjeti Horvat 151 i 237-38), ali je brzo nakon toga počela slabjeti. Na primjer, školske godine 1961/62. praktički sva djeca

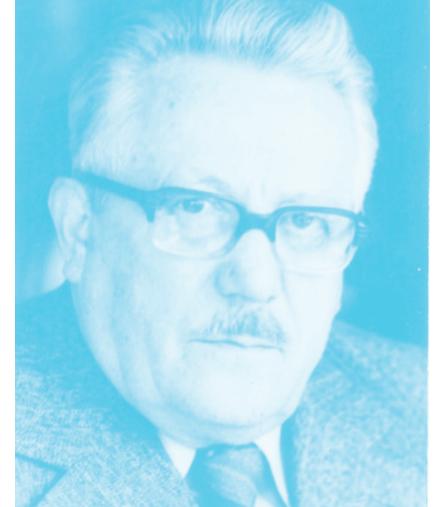

između planiranja i proizvodnje robe za tržište. Ukratko, obavezno planiranje, osnovna karika izvornog Kidričevog ekonomskog sistema iz 1950.-51. (vidjeti Suvin, "Ekonom-sko"), naprsto je odbačeno. Sukob između planiranja i tržišta zatim je pogrešno skrenut u beskonačne rasprave o centralizmu nasuprot decentralizaciji; od sredine 60-ih i dalje, to je uzrokovalo slabljenje „investicijskih fondova“ (većinom saveznih) koji su do tada raspolagali s tri četvrtine svih ulaganja. Opravданa odvratnost koju su prema centraliziranom „državnom socijalizmu“ osjećali najviši rukovodioci i šira javnost tako je uglavnom kanalizirana prema idolatriji liberalnog tržišta.

To je jako dobro shvatio MMF, koji je iza kulisa neumorno gurao kapitalizam u Jugoslaviju, i čiji su timovi ustrajno tražili još veću "decentralizaciju" kao trojanskog konja marketizacije" pa je za svakim kreditnim programom iz MMF-a slijedila daljnja decentralizacija (Woodward 169-70); ti politički ciljevi s uspjehom su kulminirali 1989. godine. U međuvremenu, ideološka zbrka zasnovana na sebičnim vlastitim interesima rezultirala je svojevrsnom konfederacijom šest konstitutivnih "republika", što je

službenika, trećina radničke djece i sedmina djece seljaka polazila su srednju školu (od 15-18 godina). Omladina iz radničke obitelji imala je jednu osminu šansi upisati fakultet, a seljačka djeca jednu trinaestinu šansi, u odnosu na mlađe iz službeničkih obitelji (Horvat 237). Lazić je zaključio je da je do 1970-ih vertikalna društvena mobilnost postala znatno ograničena, iako su se sinovi seljaka i manualnih radnika i dalje mogli popeti u "srednje" klase (usp. U susret 77-148). Šezdesetih se godina službeno priznalo da na najvišim i srednjim razinama Partije i države postoji oštvo trvanje između tendencija koje su tada nazivali birokratskim i samoupravljačkim "snagama". Jedinstvo najviše savezne razine na kraju je pokrpano, barem na papiru, no odmah ispod vrha, na srednjoj i višoj srednjoj razini ključnih rukovodilaca, skriveni je sukob ostao itekako živ. Na kocki je bilo, marksističkim rječnikom, prilično ključno pitanje podjele viška rada pri čemu je također trebalo osigurati porast kolača prihoda za podjelu. Ne ulazeći ovdje u ekonomski podatke, njihova kompleksna grananja ili njihove povijesne uspone i padove, predložit ću mišljenje da je sukob teoretski ili ideološki, u najmanju ruku dobrim dijelom, bio zasnovan na stajalištu o optimalnoj ravnoteži

njihovim središtim – posebno u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji – dalo dovoljno moći da zaustave neželjene savezne inicijative. Klasni ekvivalent ovih velikih preraspodjela moći nije bio, kako su zahtijevale marksistička teorija i izvorene plebejske perspektive, vertikalno proširenje samoupravljanja „radnih ljudi“ sve do savezne razine moći, nego uspon navodno „tehnokratske“ klasne frakcije sa središtem u republikama koju su činili najviši rukovodioci u poduzećima i finansijskom sektoru. Jedan od najistaknutijih partijskih vođa i službeni teoretičar Kardelj čak je u napadu malodušja procijenio da su šanse za uspon kapitalizma s jedne strane ili, s druge strane i vjerojatnije, rukovodilačko-tehnokratskog monopola ili središnje državne birokracije bolje nego one za uspjeh samoupravljanja (Bilandžić 73: 316-17). Kako se čak ni on nije mogao prisiliti da zaroni u klasne interese koji su odredili takve sanse (usp. Suvin, "Diskurs," i 3.2 ispod), njegovo je proročanstvo postalo samoispunjivo. Što je bila "tehnokracija"? Njezin brz uspon do udjela u moći temeljio se na trokutnom balansiranju između radničkih klasa, partijske politokracije – na koju se oslanjala istovremeno se natječući s njome – i svjetskog tržišta koje je reproduciralo ono što će se u Jugoslaviji otvoreno nazvati „kapital odnosom“ ili čak „finansijskim kapitalom“ (vidjeti Bilandžić 1973: 295-97 i 300). Statistički podaci koje možemo naći za 1972. kod Horvata (usp. Tablicu 2 u 2.23) pokazuju, unutar 3.4 milijuna zaposlenih u proizvodnji i trgovini, 154,000 s "visokom stručnom spremom" (SG81:

Prekretnica, kada se vladajuća klasa do kraja oformila kao "klasa za sebe", izvorni grijeh politokracije da tako kažemo, može se naći sredinom 60-ih u njenom žestokom otporu prema dalnjim eksperimentima s direktnom demokracijom – koja se mogla razviti iz ograničenog samoupravljanja u tvornicama a zatim i na drugim radnim mjestima, ali se sigurno nije s njim poklapala

114), iako su mnogi bili u donekle podređenim položajima kao inženjeri ili računovođe. Horvat metonimijski karakterizira ranu tehnokraciju kroz njen središnji lik direktora ekonomskih poduzeća, čija je zadaća, između ostalog, zastupati interes državnog poduzeća, pa su zato u njihovom imenovanju sudjelovale lokalne vlasti; unutar samoupravnog sustava, njihova je ranija uloga bila hibridna jer je više naglašavala politički od stručnog statusa (164). Direktori poduzeća, ako ništa drugo, sudjelovali su i u smjeni generacija: 1966., od ukupnog broja od 1,270, petinu su činili novozabrani, od kojih je gotovo polovica imala 30-39 godina (Rusinow 144). Bilandžićeva kasnija definicija ove tehnokratske frakcije "menedžera" glasi "poslovni ljudi iz proizvodne ekonomije, banaka, osiguravajućih društava" kao i sistema koji se sastoje od više poduzeća (1978: 411), njihov brz uspon vezuje za reformu iz 1965. i vjeruje da je politokracija u užem smislu riječi počela zauzimati drugo mjesto iza njih po moći i ugledu. To znači, pretpostavljam, prelazak dijela bivših „birokrata“ u ovu frakciju i njihovo objedinjavanje s mlađim i obrazovanijim pridošlicama (ne samo inženjerima). Bila je to, prema tome, složena preraspodjela usred borbe za moć u vladajućoj klasi. Ako "birokracija" može biti samo državna, njih možemo zvati tehnokratima (idem 184). Međutim, nakon poduzeće rasprave ("Diskurs"), zaključio sam da je "birokracija" na kraju pogrešan termin, a za mene je tehnokracija također nesretna označka preuzeta iz zapadnjačkog diskursa koju je ova podklasa koristila kao alibi „stručnosti“.

2.24. Ostali

"Srednje klase"

Ovaj samo dijelom koristan pojam ovdje se ne rabi, kao često u sociologiji, kao sinonim za buržoaziju ili sitnu buržoaziju, nego za skupine u sličnom „srednjem“ položaju između manualnih radnika i vladajuće klase, za koje se, izgleda, ne može naći bolja odrednica. Može ih se, neizbjješnim pojednostavljinjem, nazvati profesionalci, odnosno (mojom terminologijom) nemanualni radnici koji nisu ni unutar politokracije niti o njoj direktno ovise (za razliku od „tehnokrata“). Često su ih metonimijski zvali inteligencija, ovisno o francuskoj, njemačkoj ili ruskoj primjeni

tog pojma, iako su ocito mješavina različitih "profesionalnih" ili "stručnih" frakcija, egzistencijalno i politički donekle heterogena smjesa objedinjena fakultetskom diplomom (usp. oba članka od Ehrenreichovih). Možda će biti korisno podijeliti ih barem na tri krila: prvo, klasična humanistička inteligencija, društveni znanstvenici i učitelji, kao i prilично odvojena znanstvena i medicinska inteligencija (lakše potkupljiva); drugo, inženjeri u proizvodnji (službeno "stručni" dio radničke samouprave); i treće, veliko krilo uredskih radnika od proizvodnih poduzeća do sve ostale administrativne radne snage (podijeljene na višu i nižu ovisno o fakultetskoj diplomi). Brojčani podaci dostupni su uglavnom za fakultetski obrazovane kojih je 1948. bilo 79,000, dok je između 1945. i 1965. diplomiralo još 220,000 (Horvat 184). Prema tome, stručni kadar u Jugoslaviji, osim tradicionalnih svećenika i piskarala (nižih birokrata), stvorio je upravo socijalizam. Preostaje još mnogo posla što se tiče podjele, evolucije i odnosa prema društvenoj moći tih "srednjih klasa". Njihovi gornji redovi, kako u industriji tako i izvan nje, često su službeno sumnjičeni kao embrion "nove klase" (to jest, buržoazije – vidjeti Bakarić 8), ali, iako su njihov konzumerizam i razmetljivost često potkrepljivali to stajalište, uglavnom su ostajali podređeni ili na rubovima istinski nove klase u usponu unutar politokracije. Također nije jasno kako razvrstati sve te frakcije, iako bi stupanj obrazovanja mogao služiti kao glavni pokazatelj. Debray za razvijena kapitalistička društva predlaže podjelu na manjinu „organских“ plaćenika, reproduktivne ili distributivne intelektualce-ljude iz marketinga i "dizajna", novo medijsko "svečenstvo", većinu advokata i inženjera – nasuprot većini sve više marginaliziranih humanista i učitelja (95 i dalje): kad bismo samo znali kako to kvantificirati (vidjeti Suvin, "Where").

Intelektualci su imali jednakost istaknutu ulogu u prijeratnoj Partiji i u borbi od 1941.-45, tokom koje je prema procjenama poginulo 40,000 intelektualaca, što je velik postotak te inače malobrojne klase (Rusinow 19), i to uglavnom u borbi na strani partizana. Zadržali su istaknutu ulogu u vladajućoj Partiji nakon 1945. godine: kako je gore prikazano, u članstvu Partije 1948. – jezgri politokracije u nastajanju – bilo je po porijeklu oko 20% intelektualaca ili profesionalaca. Deseci tisuća ljudi učlanili su se u Partiju u "herojskim" godinama od 1945.-52., kada je to nije značilo samo bolje šanse za karijeru nego i više posla i opasnosti. Zato je Horvat zaključio da su intelektualci u prva dva desetljeća SFRJ "bili jedno od uporišta sustava" (168); ali također priznaje da ih često smatrali – izuzmemli one koji su postali dio politokracije – siromašnim rođacima jer su marksističke i socijalističke stranke paradoksalno imale urođenu antiintelektualnu crtu (183). Povijest otuđenja tog "uporišta" može se egzemplarno i unevjerjeno pratiti u "raspravi o birokraciji" koju sam analizirao u Suvin, "Diskurs."

Žene

Ovo je dodatak analizi klasa, ali za mene neophodan za takvu analizu i povezan s njome. Prije rata, položaj žena bio je, osim u vrlo malo velikih gradova, položaj patrijarhalne podređenosti; s radnicama se često užasno postupalo. Nezaobilazno istraživanje Barbare Jancar-Webster, iz kojeg preuzimam sve podatke u ovom odlomku, pokazuje da je udio žena u zaposlenima između dva svjetska rata porastao s 20 na 28%, uz maksimum od oko 200,000 (19). Najodlučnije među ogorčenim mlađim ženama iz radničke i drugih klasa često su pronašle put u SKOJ, ilegalno i u to vrijeme oštro progonjeno lijevo krilo Partije, u kojem su trećinu od 30,000 članova 1941. činile žene (101). Program koji je KPJ usvojila 1940. uključivao je obuhvatnu materijalnu zaštitu majčinstva i punu zakonsku ravноправnost za žene, uključujući istu plaću za isti rad; i jedno i drugo proglašeno je tokom rata 1941.-45, a slijedio je niz srodnih demokratskih pravnih i ekonomskih mjera, ali se materijalna osnova za jednakost, poput vrtića, ostvarivala samo u gradovima, polako i djelomično. "Službena brojka o sudjelovanju žena u partizanskoj borbi govori o dva milijuna", od čega je bilo 100,000 žena vojnika (ubijeno je 25,000, a ranjeno 40,000), dok je 282,000 ubijeno u koncentracijskim logorima raznih fašističkih vlada (46). To znači da su, zbog tradicije, izbora ili slučajnosti, žene većinom ostale po strani, ali ipak je to bio golem preokret. Od žena boraca, čini se da je 70% bilo mlađe od dvadeset godina i to, kao i kod muškaraca, većinom seoske omladine (48). Postoji manjak bogatih obuhvatnih statističkih podataka, no aktivne učesnice partizanskog pokreta iz federativne republike Hrvatske s poznatim zanimanjem ovako su podijeljene: 249,000 seljanki, 202,000 studentica, intelektualci i uredskih službenica, 86,000 radnica, 91,000 "kućanica" plus 217,000 "nepoznatih" (54); mišljenja sam da se većina iz ove dvije zadnje kategorije može dodijeliti seljankama koji će tako činiti oko polovicu uključenih žena (svi brojevi čine mi se preuvećani). Golem broj mlađih žena, kako boraca tako i pobornica, dobio je poduku iz pismenosti i samopouzdanje. Ključnu ulogu pri tome imao je Antifašistički front žena (AFŽ) osnovan tokom rata, koji je također pomagao borcima, tako da su žene bile zastupljene u svim lokalnim vlastima. Odbori AFŽ dobili su autonomiju, ali ključne je položaje postavljala Partija u cjelini; Jancar-Webster ocjenjuje to ne samo "originalnom kreacijom", nego i "izuzetnim izrazom političke promućurnosti vodstva Partije", i s pravom je vrlo kritična prema podređenosti AFŽ-a od 1944. nadalje, koja je kulminirala njenim raspuštanjem 1953. (122-25). Usput, prilично sličan sud može se donijeti vezano za mlade – glavnu demografsku snagu partizanske pobjede iz razdoblja od 1941.-45. Na lošoj strani te sličnosti стоји nevjerojatan primjer političke tuposti ili sljepoće kakav vidimo u raspuštanju vrlo aktivnog SKOJ-a (Komunističke omladine) 1949., čak i prije nego što je raspušten AFŽ. Da ima više podataka, mlađi bi mogli biti još jedna kategorija unutar kategorije "ostali". Nakon 1945. postotak žena u radnoj snazi oscilira, i konačno se stabilizira 1970-ih na razini od oko trećine, iako je većina njih, kao i prije rata, na radnim mjestima niže stručne spreme (Jancar-Webster 164-65). Zaposlene žene činile su 1979. oko 54% svoje dobne cohorte (20 do 55 godina, što je dob za odlazak u mirovinu), ali je opet gotovo polovica nekvalificirana (167). Prvenstveno su radile u proizvodnji, posebno u tekstilnoj industriji, a zatim u kulturi i obrazovanju, zdravstvu i socijalnoj skrbi, ugostiteljstvu i trgovini. S druge strane, žene su 1979. činile 54% službenih "tražitelja zaposlenja", uključujući 63% onih sa srednjoškolskim ili visokim obrazovanjem (jasan pokazatelj spolne diskriminacije). S pozitivne strane, do kraja 70-ih, oko 40% ogromno nabujalog broja studenata bile su žene, nerazmjerno koncentrirane na fakultetima ili školama filozofije, farmakologije i socijalnog rada (168-69). U politici, broj ženskih članova Partije stagnirao je od 1946.-66. na između 15.5 i 18%, iako se apsolutno gledano zbog općeg omasovljavanja Partije učetverostručio i dosegnuo 186,000, od čega je bilo 1.5% zemljoradnica, 17% radnica, 23% penzionerki i kućanica, 5% studentica i oko polovica iz srednjih i vladajućih klasa (mojim rječnikom – podaci u: Filipi 748, 752, 781). Krajem 70-ih, žene su činile oko trećinu delegata u "osnovnim organizacijama udruženog rada" (OOUR), ali samo 12% u radničkim savjetima i 6% u upravnim odborima (Jancar-Webster 170). Moram se sa žalošću složiti s Jancar-Webster kada kaže kako sve to znači ponovnu uspostavu mnogih patrijarhalnih predrasuda nakon Drugog svjetskog rata, iako je bilo i nekih neopozitivnih dobitaka u pravnoj jednakosti, višem obrazovanju i zapošljavanju. Ishod stvarnih ekonomskih i psiholoških okolnosti bila je sve veća apatija većine jugoslavenskih žena, dok su neke krenule vlastitim putem u feminizam.

3. Hipoteza: involucija vladajuće klase

3.0.

Ovdje dajem zgrusnuti sažetak podataka o klasama iz 2.2 za 1961-71, korigiran prema ukupnom broju stanovnika iz 1971. od 20.5 milijuna (od čega su žene činile 10.5 milijuna, a mlađi od petnaest 5.5 milijuna), uz dodavanje članova obitelji. Prosječno kućanstvo imalo je 1971. godine 3.8 članova (SG81: 80 i 102), pa sam morao pretpostaviti koliko je članova obitelji u svakoj klasi bilo "neaktivno". Neugodno sam svjestan činjenice da su svi brojčani zaključci (osim za seljake) u ovom statističkom neredu ustvari provizorni, ali bolji su nego ništa i moguće ih je braniti u smislu međusobnih razmjera. Dobiva se piramida široke baze i strmih stranica:

Tablica 4: KLASNA PIRAMIDA, 1971.

Stopa rasta industrijske proizvodnje 1969/1953.: 10.5% (službeno peta najviša na svijetu)
BDP iz industrije naspram poljoprivrede: 1947: 18 prema 42.6%; 1972: 38.1 prema 18.8%
Rast BDP-a pro capita 1969/1953.: 259%; godišnji prosjek 6.1%
BDP pro capita: 1953. oko 300 USD; 1971. oko 800 USD
Ipak, obzirom na to da je Jugoslavija počela kao jedna od najsramašnjih ekonomija predratne Europe, usto do temelja razorena ratom, ona je 70-ih tek ulazila u redove ekonomski osrednjih zemalja: njezin BDP pro capita bio je otprilike upola manji od talijanskog ili čehoslovačkog, iako vjerojatno pravičnije raspoređen.

3.1. Pristup vladajućoj klasi u Jugoslaviji

Moj pristup usvaja Marxovu antropologiju: emancipacija svih ljudi kroz emancipaciju čovječanstva od klase (usp. Draper). To znači da svako klasno društvo (a SFRJ je to i ostala, iako su klasci antagonizmi bili dosta stišani prva dva desetljeća) treba prosuđivati po tome koliko doprinosi toj emancipaciji.

Samoodržanje društva ključna je pretpostavka za sve ostalo. To je za Tita i KPJ, a kasnije za politokraciju (ali i za veliku većinu stanovništva) značilo: nezavisnost uz industrijski razvoj proračun sve većim količinama raspoloživih materijalnih dobara. Vladajuća klasa u statusu nascendi imala je zadaću organizirati snažna i trajna kretanja prema ova dva vidika.

Oba su doživjela impresivan uspjeh, ali je 1960-ih godina skladan razvoj cijele ekonomije zahtijevao radikalnu demokraciju kroz samoupravljanje, što se nije dogodilo.

Kad je ekonomija posustala, posustalo je i sve ostalo. Vratit će se na razloge tog posrtaja, koji su po mom mišljenju kako egzogeni (svjetsko kapitalističko tržište i velike sile) tako i endogeni, u 3.3 i kasnijem eseju.

Na kojem temelju razlikovati klase u povijesnim društвima? Kako je rečeno u 1., klase su skupine s različitim položajem unutar eksplorativskog prisvajanja plodova rada na prirodnim resursima. Različite klase i klasne frakcije imale su različite strateške udjele u političkoj moći, ekonomskoj proizvodnji, te u kulturnoj hegemoniji ili legitimizaciji (usp. Lazić, Čekajući 30) vezanoj, po mom mišljenju, uglavnom za znanje i ugled. U svim klasnim sustavima, prevladavajuće ideje, norme i vidici za čitavo društvo su oni vladajuće klase (obično uz niše odstupanja, uglavnom u proleterskim klasama i inteligenciji). U "socijalističkim" društвima, kao i u mnogim pretkapitalističkim, politokracija je imala vodeću ulogu na sva tri područja.

Nadalje, "Upravo direktni odnos vlasnika sredstava proizvodnje prema direktnim proizvođačima – odnos koji uvijek prirodno odgovara zaključnom stadiju razvoja načina rada, a time i njegove društvene produktivnosti – uvijek otkriva najskrovitiju tajnu, skriveni temelj cijele društvene strukture, a time i politički oblik odnosa suvereniteta i ovisnosti, ukratko, odgovarajući konkretni oblik države" (Marx, Capital 3:777, na /ch47.htm, kurziv DS). Pristupit ću pomnijem teorijskom promišljanju na temelju ovog stava i podataka iz 2.2. Je li u Jugoslaviji postojala vladajuća klasa? Postojala je društvena skupina koja je imala monopol na moć, kontrolu nad uvjetima proizvodnje, materijalne povlastice i kolektivnu svijest. Nadalje, postojala je klasa manualnih radnika (te seljaka i srednje klase). Dakle: s obzirom na to da su klase odnosni entiteti, da, postojala je vladajuća klasa. (Nijedna klasa nije bila službeno priznata, premda su partijskim ideoložima od šezdesetih godina nadalje bila puna usta radničke klase.)

Nijekanje postojanja vladajuće klase argumentiralo se, ako se uopće argumentiralo, time što ona nije bila vlasnik, nego samo upravitelj "strateških vrhunaca" ekonomije, što je bilo vidljivo u činjenici da pripadnici tog "sloja" nisu mogli otuđiti nijedan dio toga, na primjer, nasljeđivanjem (usp. na pr. Pečujlić, u: Fiamengo i dr. ur. 628-29 i drugdje); čak je i manje monokromatski Švar, koji je hrabro govorio o "kontra-klasi" suprotstavljenoj radnicima, zanijekao mogućnost postojanja antagonisticke opozicije jer se prisvajanje viška rada koristilo za "društveno koristan rad" i stoga nije činilo eksploraciju (citirano u: Kerševan, "K vprašanju" 1469-70). Suprotno od takvih izmotavanja, "Marxov slijed" pojmove za vlasništvo (Ritsert 33-37) temelji se na prisvajanju stvari, roba i usluga (nakon industrijske revolucije i spoznajni entiteti dobili su na važnosti); to prisvajanje ostvaruju klase na vlasti u nasiljem koje podrazumijeva isključivanje drugih klasa i povredu – u širem smislu – njihovih pripadnika. Rezultat tih prisvajanja je isključivi "posjed" (Besitz), načini "činjeničnog raspolažanja sredstvima prisvajanja, odnosno stvarno prisvojenim udjelima u proizvodima i uslugama onih isključenih drugih" (34; vidjeti Hegedüs pogl. 7).

Kada se prisvajanje pravno legitimizira, nastaje određeni oblik "vlasništva" (Eigentum) koje je "isključivi posjed, opravdan sadržajima i normama kulture", Weberovim riječima: dominacija (Herrschaft) zasnovana na poslušnosti (34). Recimo to s Hegelom, "posjed je podvrgavanje stvari mojoj volji" (citirano u idem 36). Ovdje je najvažnije to da su u toj marksističkoj optici "klasci odnosi ustvari odnosi prisvajanja" (37) – to jest, istovremeno odnosi proizvodnje i posjedovanja (65). Kako je to rekao Marx u kurzivom označenom dijelu gornjeg citata, ključno je tko odlučuje o "uvjetima proizvodnje". U Jugoslaviji, bila je to vladajuća klasa, bilo da se tek rađala ili je već postojala.

Stoga, iako su zakonska opravdanja i sankcije nesumnjivo važni, oni ne određuju središnji odnos moći svojstven svakom posjedovanju, ma na kakav način ga se opravdavalо: u drevnim društвima taj je način često bio vjerski, što se dijelom prenijelo na ona feudalna, a maskirano – kako sam ustvrdio u "15 teza" – i na socijalistička. Kako je Trocki opazio u Izdanoj revoluciji o SSSR iz 1930-ih, "Sredstva proizvodnje pripadaju državi. Ali država, da tako kažemo, 'pripada' birokraciji." (ch09.htm) Ritsertovim jezikom, jugoslavenska vladajuća klasa nije pojedinačno bila vlasnik sredstava proizvodnje, ali kolektivno ih je posjedovala sva (to je i teza Lazićevih radova), a upravljanje ekonomijom podrazumijevalo je znatnu ekonomsku prednost. Međutim, politokracija je vladala (barem do razdjelnice kraja 60-ih i početka 70-ih) tako što je sklapala nimalo neznatne ekonomske kompromise sa srednjom klasom i manualnim radnicima. A što se tiče društveno korisne primjene viška rada, kriterij bi bio sljedeći: jesu li direktni proizvođači imali važan glas u odlučivanju o tome što je i koliko korisno te na koji način (usp. Kerševan, "K vprašanju" 1476, Visković u: Žuvela i dr. ur., 97-104)? Općenito gledano, nisu.

Ključni primjer: savezna je vlada, kasnije sve više u dogovoru s vladama konstitutivnih republika, odlučivala o raspodjeli viška vrijednosti ostvarene u proizvodnji: koliko treba

ići na prihode radnika i ulaganja u poduzeća u odnosu na alokacije koje distribuirala država – pošto ih je prethodno oduzela kroz poreze. Taj odnos trajna je mjeru koja pokazuje koliko je kapitala prisvojila vladajuća klasa (1950-ih on je mjerio ravnotežu između etatizma i samoupravljanja - Brus 72-73). Rezultati presudne reforme iz 1965. bili su dvosmisleni i konačno nezadovoljavajući: domena odlučivanja poduzeća i radničkih savjeta donekle je povećana, ali ne i okomito proširena do vrha lanca moći.

Ambiciozan plan reformatora da vrhu moći srežu raspolažanje sveukupnim prihodima sa 70 na 30% (Bakarić 473) – bez stavljanja razlike pod nadzor direktnih proizvođača – žalosno je propao. Bez koordiniranog no demokratskog putem dobivenog usmjeravanja, neminovnost mezoekonomskih udruživanja i drugih vertikalnih suradnji

pala je pod utjecajem banaka i sličnih nekontroliranih i otuđenih centara finansijske moći.

To je "još više udaljilo centre odlučivanja od radne snage i samoupravljačkih jedinica", bez jasnih smjernica političke demokracije koje određuju zastupljenost odozdo i bez konkurentnih programa za socijalizam baziranih na otvorenim tokovima informacija (usp. Brus 84-85, 191-211).

Je li u SFR Jugoslaviji bilo iskoristavanja radničke klase (i drugih radnih ljudi)?

U smislu u kojem to definira Marx, koji predviđa svakodnevnu dinamičku prisilu (Zwang) u svrhu prisvajanja viška vrijednosti iz rada (MEW 26.2: 409), očito da, bilo je.

To vremenski i aksiološki prethodi i leži u osnovi svih ideoloških i teritorijalnih svađa u

sada već polarijskoj politokraciji o raspodjeli tog viša. Višak je ostao konstantan na

2:1: oko dvije trećine viška rada završavalo je izvan poduzeća – što je stupanj jednak onome iz državica Maja (kako je istaknuo Bakarić [7]). I ovdje se weberovska terminologija

"dominacije" pokazuje nedovoljnom (usp. općenito u Suvin "Terms").

Međutim, je li vladajuća klasa iskočila iz revolucionarnog rata od 1941-45 potpuno razvijena? Ne, nije. Treba biti pravedan

prema kompleksnostima jedne proturječne revolucije, dvoglavoga Janusa koji je istovremeno donio golema oslobođenja kao

i prijetju proturevolucionarnog ponovnog podređivanja ne bude li se revolucija trajno nastavila drugim sredstvima nakon dolaska na vlast (o tome naširoko raspravljam u "15 teza").

Ne vjerujem čak ni da rani zametci ove klase koje je Đilas primijetio 1954. zasluzuju drugi naziv od klase in statu nascendi.

Kada se to vladajuća klasa do kraja oformila kao "klasa za sebe" prema Marxu, to jest s jezgrom klasne svijesti koja se razvija iz "raspršene" svijesti (Gurvitch 103)? Neke ključne odrednice mogu se naći povijesnim

istraživanjima sve slabijih spoznajnih rješenja i ekonomskog uspjeha u Jugoslaviji.

Prekretnica za ove faktore, izvorni grijeh politokracije da tako kažemo, može se naći sredinom 60-ih u njenom žestokom otporu

prema dalnjim eksperimentima s direktnom demokracijom – koja se mogla razviti iz ograničenog samoupravljanja u tvornicama a

zatim i na drugim radnim mjestima, ali se sigurno nije s njim poklapala.

To ukazuje na to da su ciljevi vladajuće klase u to vrijeme već "dignuti na politički nivo", što je Polanyjeva definicija klasne svijesti (183) na Marxov način. Na razdoblje između

oko 1965. i 1974. tada možemo gledati kao na izgubljenu konačnu bitku – ili dvije bitke – protiv te involucije, koju je vodila nedovoljno odlučna manjina na vrhu, uz podršku radničke klase i dijela srednje klase

– ali nikada stvarno u savezu s njima; ovu su bitku teorijski promišljali skupina Praxis i, do određene mjere, Horvat.

Moja povijesna hipoteza o jugoslavenskoj politici do 1975. (ekonomiju i višak rada

nadam se uključiti u jednom drugom radu) stoga glasi:

- oko 1945-50.: poslijeratna obnova i konsolidacija, centralističko stapanje Partije i države;

- oko 1950-61.: uvođenje samoupravljanja, nastavlja se monolitno jedinstvo Partije i države;

- oko 1961-65.: protuofenziva konzervativne većine politokracije;

- oko 1965-74.: raspad monolita na poliarhiju unutar samosvesne vladajuće klase, bitka za direktnu demokraciju kroz vertikalno širenje samoupravljanja do vrha vlasti je izgubljena;

- iza 1975.: stagnacija i ad hoc rješenja, jugoslavenski brežnjevizam. Ovo složeno polje sila može se rasvijetliti raspravom o iznimno važnoj ideološkoj zbrici "klasne borbe" u lenjinističkoj vulgati.

3.2. Ekskurs o klasofobiji

Jugoslavenska politokracija i društvo živjeli su s tri velika nijekanja ili frojdovska potiskivanja: seljaka, žena i radnika izvan stalnog radnog odnosa. Najvažnija su "žensko pitanje" (kako je ranije sugerirano) i nijekanje klase.

Kako to da ljudi koji su cijeli život radili kao marksisti mogu nijekati postojanje klase u još uvijek prilično zaostalom društvu?

Uzet ću kao exemplum drugog čovjeka Partije i države, njenog glavnog teoretičara Edvarda Kardelja. Kako je i zbog čega postao takav klasofob?

Pošto sam pročitao većinu njegovog opsežnog opusa, kao dovoljnim primjerom za raspravu poslužit ću se ključnim odlomcima iz njegovog članka iz 1967. naslovjenog "Radnička klasa, birokratizam i SKJ". (Moram spomenuti da za njegov osobiti langue de bois ne znam je li original bio na slovenskom pa je kasnije preveden, što bi objasnilo dio, ali ne i sve nezgrapnosti.) U tim granicama Kardelj je, s jedne strane, izvanredno iskren i jasan – birokracija se nužno javlja ako je revolucija skršila buržoaziju ali je radnička klasa preslabla da bi provodila samoupravljanje: "Zbog toga je morao nastati i jedan veoma samostalan upravljački sloj, politički veoma snažan, koji je mogao bitno da utiče na regulisanje unutrašnjih društvenih odnosa i suprotnosti.... [U]sled takve političke moći, taj sloj može doći i dolazi – ponekad u progresivnom, ponekad u konzervativnom smislu – u sukob sa osnovnom masom radničke klase ili sa pojedinim njenim delovima." S druge strane, Kardelj tvrdi da birokracija nije klasa:

"Ali zbog takvog svog položaja birokratija u profesionalnom smislu [uočite izmotavanje, DS] ne postaje ona nova klasa koja je glavna prepreka društvenom uticaju radničke klase."

I dalje, "[To nije borba] klase protiv klase jer su u krajnjoj liniji dugoročni interesi svih tih slojeva jedinstveni. Zato se i klasna borba u tim uslovima izražava... prvenstveno u idejnoj i političkoj borbi." (47-48 i 45-46)

Moram s tugom reći da se ovaj miš-maš Webera i Lenjina bez Marxa može nazvati samo nespremošću da se stvar do kraja promišli. Dva su kontekstualna pitanja ovdje impliciitno prisutna.

Prvo, Kardelj i drugi pobornici sistema, napr. Švar (Sociologija, usp. Kerševan, "K vprašanju" 1476), drugdje tvrde kako postoje nadređene društvene potrebe – kao što su nezavisnost i razvoj industrije – koje se moraju ispuniti, a u situacijama strašnog pritiska moraju imati prvenstvo. Vjerujem da je taj argument točan, ali dolazi petnaestak godina prekasno: nikakvo se socijalističko društvo ne može razvijati ako se više nego što je nužno njeđuje stalni opsadni mentalitet.

Staljinovo iskustvo pokazalo je to krajnje

zorno, a Kardelj je bio – da se poslužimo jednim od njegovih omiljelih izraza – "subjektivno" antistaljinist. Drugo, Kardelj je bio najviši predstavnik krila sklonog radničkim savjetima u KPJ. No njegov argument pokazuje, a fortiori za većinu drugih vođa, da se politokracija konačno ponašala kao sve druge vladajuće klase: u našem društvu ne može biti temeljno prijetečih proturječnosti. U pogrešnoj banalizaciji Hegela, vjerovala je da je realno također i racionalno, što više da je jedino moguće stanje. Ovakvi bi teoretičari bili odabrali bolji argument, i napravili korak prema sagledavanju stvarnosti, da su rekli (poput mnogih buržoaskih sociologa u kapitalizmu) da klase postoje i da sve zajedno mogu biti prijatelji. Zašto to ne priznati? Zato što se ovdje nalazimo u teoretskoj slijepoj ulici. Za lenjinista, nazvati neku skupinu suprotstavljenom klasom s kojom je radnička klasa u sukobu znači da tu skupinu treba izlastiti svim raspoloživim sredstvima (za to sam našao izričitu potvrdu kod Bakarića, 486). Pa ipak, teorem po kojem, ako klase postoje, među njima se mora automatski i besprekidno voditi intenzivna, očigledna i strateški svrhovita borba, staljinistički je mutež: "Klasni sukob... u biti je temeljni odnos između klase koji uključuje eksploraciju i otpor prema njoj, ali ne nužno bilo klasnu svijest bilo zajedničku kolektivnu aktivnost" (Ste. Croix, "Class" 100); to jest, u ispravnom širem smislu klasni sukob je sve ono što klasa čini ili trpi u toj mjeri u kojoj to utječe na njezinu moć u odnosu na druge klase (vidjeti Ollman, Dialectical 164 i dalje). U tom smislu, "klasni sukob je način postojanja klasnih odnosa i samih klas" (Kerševan, "Razredni" 129); međutim neodređeni pojmom "sukob" može se rastegnuti tako da označuje praktički sve od stvarne borbe oružanih pobunjenika do tihog suprotstavljanja ili inherentnog proturječja. Logičko naličje staljinizma, po kojem ako nema intenzivne očigledne borbe nema ni klasa, liberalni je i socijaldemokratski mutež. I jedno i drugo snažno je utjecalo na Kardeljevo vrdanje između birokracije "u profesionalnom smislu" i u lenjinističkom smislu.

I, na kraju, tko je činio te politički vrlo važne slojeve ili društvene skupine čiji su ekonomski interesi bili suprotstavljeni samoupravljanju proizvođača, i na koje Kardelj, ah tako zaobilazno, aludira, koliko ljudi? Jasnih podataka nemamo, ali, na temelju indirektnе statistike iznesene u poglavljvu 2, ustvrdit ću da su se možda sastojali od jedne trećine politokracije, uključujući najmanje polovicu srednjeg kadra Partije i kadra netom ispod vrha, dakle i brojne profesionalne političare, a ne njihovu većinu. Nazvati ih neprijateljima značilo bi da ih treba maknuti s položaja moći. U teškim ekonomskim i međunarodnim okolnostima, i bez demokratskog socijalističkog civilnog društva s bazom u nižim i srednjim klasama koje bi se njegovale kao saveznici, čak i (vrlo umjereni) "lijevo" krilo politokracije nije moglo zamisliti takav radikalni razlaz, i zbog toga se sve pretvorilo u "ideološku borbu": priznanje nemoći koje nije ništa riješilo.

3.3. Provizorni sažetak i hipoteza: dvije jugoslavenske posebnosti—sjaj i bijeda

3.31. Sjaj: kreativna plebejska posebnost

Kako da komparativno ocijenimo putanje Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata? Poteck je iz narodne ili plebejske revolucije Komunističke partije kakva je u Europi – osim aberantnog slučaja Albanije – bila jedinstvena, i na neki način sličnija kineskoj i prvoj vietnamskoj revoluciji (usp. Fejtö 225-28 i dalje; Johnson). Sve su to bile revolucije izrasle iz lenjinističkog antiimperializma koje su nosili seljaci, a organizirala ih je šaćica čvrsto povezanih profesionalaca uz znatan doprinos gradskih intelektualaca. Bile su izvan Staljinovog dosega, on je prema njima bio nepovjernljiv i na njih kivan. Jaka partizanska tradicija samoinicijative, "snađi se druži", primjenjivala se ne samo u borbenim jedinicama nego i u mreži teritorijalne moći odozdo i političkih organizacija. Narodnooslobodilački odbori (NOO) i nadterritorialne organizacije poput Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ) s prestižnim jezgrom uglavnom autonomne Komunističke omladine (SKOJ), Antifašističke fronte žena (AFŽ) i drugih, stekli su veliko iskustvo samodređenja. Osnovala ih je i nadgledala Komunistička partija, ali uz znatnu autonomiju; riječima sjajne monografije razmatrane u 2.24, sve su bile "izuzetan izraz političke promučurnosti vođstva Partije" (Jancar-Webster o AFŽ, 122-25). Obratno, nakon 1944. sve su se te autonomije smanjivale, možda zbog toga što su bile previše uspješne: kao izuzetni izrazi političke sljepoće, Front žena raspušten je 1953. a Komunistička omladina 1949. Želimo li razumjeti ove i kasnije oscilacije, moramo postulirati trajan sraz između toplih i hladnih struja u jugoslavenskom komunizmu (kao i u svim radikalnim pokretima): to jest, usmjerenja prema plebejskoj demokratskoj moći koja dolazi odozdo, naspram usmjerenja prema elitnoj ili avangardnoj dominaciji odozgo.

Nova državna vlast krenula jeiza 1945. u brzu industrijalizaciju zemlje kao sasvim nezaobilazan preduvjet njezine samostalnosti, dobrobiti i kulturne modernizacije. "Kapital" za to morao se naći u novoj "primitivnoj akumulaciji" – analognoj onoj iz Engleske u 16. i 17. stoljeću prije nego što je stekla kolonije – iz jedinog dostupnog izvora kada nije bilo moderne radničke klase ili pljačke u inozemstvu: seljaštva. Taj proces nije bio poseban: sve su industrijski nerazvijene zemlje nastojale poći tim putem, bez obzira na to jesu li ideološko opravданje našle, recimo, kod Bismarcka ili Lenjina. Nakon 1945. Jugoslavija je krenula sovjetskim putem što se tiče državne organizacije ekonomije i vlasti, ali na sreću, ne i najgorih strana staljinističke prakse. Njena prva, kreativna posebnost leži u tome što je na početku zasnovana na narodnom oduševljenju za oslobođenje a zatim za obnovu razorenih zemalja. Posebnost je nadalje u Jugoslaviji i što se veoma hrabro odvojila od Staljinina, te su neki rukovodioći ponovno otkrili Parišku komunu i vlastite partizanske korijene u marksističkom samoupravljanju, pa je komunistička partija krenula putem kako jačanja lokalnih centara vlasti sve do osnovnih teritorijalnih jedinica tako i postupnog uvođenja samoupravljanja u nacionalizirana poduzeća. Ta "druga revolucija" (Fejtö 2: 225 i dalje) zacrtala je vijugavu cestu prema stvarnoj socijalističkoj demokraciji odozdo. Štoviše, Tito je od 1950. nadalje našao siguran izvor financija koji mu je omogućio da odbaci prisilnu kolektivizaciju zemlje i podložnost Moskvici: strane kredite. Zbog "zapadnog" interesa za stratešku ulogu jugoslavenske vojske tokom Hladnog rata, te kredite nije pratilo uobičajeno strano vlasništvo i dominacija koji su primatelja pretvarali u polu-koloniju. To je jugoslavenskom društvenom eksperimentu dalo četvrt stoljeća (otprilike 1949.-73.) da dođe do daha prije nego što Drugo, samoupravljanje je ugrožavalo pripadnike nove vladajuće klase koji su se zbog toga od kraja 60-ih pregrupirali dijelom u finansijsku "tehnokraciju" a dijelom u tri velike i tri ili četiri manje vladajuće skupine u konstitutivnim republikama, i pritom uveli mnogo rasipanja i skliznje prema nacionalizmu dok su istovremeno spriječili direktnu demokraciju od baze do vrha moći.

3.32. Bijeda: samoubilačka klasna posebnost

Involucija vladajuće klase zaustavila je emancipaciju rada i javne sfere koja se poklapala s održavanjem nezavisne i razumno prosperitetne savezne Jugoslavije (usp. Suvin, "Pogled"). Omogućila je manje-više neometan razvoj endogenih i egzogenih čimbenika koji su djelovali protiv takve države, i uništila svu vjeru u avangardno komunističko vođstvo. Bila je to druga, samoubilačka posebnost. Zaustavivši emancipaciju, Jugoslavija se – vrlo kasno – pridružila drugim "socijalističkim" zemljama od Poljske do Bugarske u zastaju bez rješenja.

Taj endogeni čimbenik može se početno opisati kao zadebljanje arterija podijeljene i posvađene vladajuće klase, koja se okrenula isključivo svojim klasnim interesima. To je značilo napuštanje njenog pobjedičkog povjesnog bloka s radnicima, seljacima i srednjim klasama. Okrenuvši leđa tom savezu, izgubili su vidike radničkih klasa koji rješenja za najveće probleme društva posuđuju iz budućnosti (Polanyi 162, kao odjek Marxa). Sociopolitička kontraofenziva snažne konzervativne struje u vladajućoj klasi protiv snaga koje su podupirale samoupravljanje počela je njenim protivljenjem iznimno zanimljivom Programu Saveza komunista koji je donesen 1958. Ideološka nemoć i zburjenost politokracije dovela je sredinom šezdesetih godina do pata na vrhu odlučivanja koji nije dozvoljavao ništa drugo osim rješenja korak po korak. Što se drugih klasa tiče, dvije najveće proleterske klase, seljaci i manualni radnici, bile su politički i ekonomski neutralizirane i sociološki raspršene. Isto vrijedi i za većinu srednjih klasa koje su zaglibile u konzumerizam, dok je radikalno krilo humanističke inteligencije bilo samo po sebi previše slabo da bi zaista nešto značilo (usp. Žvan 463-64). To je vodilo političko-ekonomskoj paralizi nakon reforme iz 1965. i, akutnije, u nepovoljnijoj međunarodnoj ekonomskoj klimi 1970-ih (usp. radove Catherine Samary).

Nastalu ekonomsku situaciju dobro je opisala Woodward kao nešto što nije ni teoretski "tržišni socijalizam" à la Lange i Taylor (jer se "tržište nije odnosilo na faktore proizvodnje – rad, kapital, ..., sirovine, kredite") niti planirana ekonomija: nakon 1952. planovi su postali tek skup političkih ciljeva na području proizvodnje i ulaganja, a nakon 1956. ciljevi su zadavani za petogodišnja razdoblja (s prekidima) u pokušaju da se utvrde krediti, cijene i vanjskotrgovinska politika te da se predviđi put rasta na temelju informacija iz planova poduzeća i mjesata. Iako je postojala zatna regulacija cijena i ostalog, nije postojao skup pravno obaveznih nalogu, kvantitativnih kontrola ili usmjerenih alokacija pa se centralna vlast služila ad hoc kontrolama količina kad su bili potrebni hitni rezultati (169-71). Takav zbrkani ekonomski model nije stopio kapitalistički "zakon [razmjenske] vrijednosti" s komunističkom planskom proizvodnjom uporabne vrijednosti, čak nije taj zakon podredio drugoj, ali je osigurao da ni prvo ni drugo ne može potpuno djelovati. Bilo je to priznanje neuspjeha, ali je spašavalo momentane interese vladajuće klase za koju godinu. Ekonomski rast, temelj legitimite SKJ, stagnirao je i na kraju se preokrenuo u nazadovanje. G. 1979. jugoslavenski vanjski dug bio je u tri godine poletio s 4-5 na 17-19 milijardi USD, a politike kapitalističkog svijeta i tržišni interesi postajali su 1980-ih sve nepovoljniji. Politički, "funkcije kapitala koncentrirane [u partijsko/

državnom aparatu]... nikada nisu mogle u potpunosti izgubiti svoj status 'predstavnika radnika'" (Kerševan, "K vprašanju" 1485), tako da su morale sklapati određene kompromise s radnicima ili proizvođačima. No politokracija je prebacila centralne ekonomiske funkcije na šest saveznih republika što je značilo uspon šest (ustvari sedam, s Kosovom) lokalnih vladajućih podklasa.

U određenom trenutku njima je taj kako ekonomski tako i politički hibridni status postao mrzak, a više nije bilo moguće bacati ekonomski mrvice radničkim klasama. Pošto su vladajuća klasa ili klase odbile punu ekonomsko-političku demokraciju, u kojoj bi izgubile dio svojih ključnih prerogativa, mogle su krenuti samo putem oštре političke promjene koja bi očuvala njihove ekonomski klasne interese (pokazalo se da su i tu bili u krivu). Cijena tog očuvanja bila je podrška nacionalizmu i raspad jugoslavenske federacije.

Izvan granica ove moje analize, to znači da su kapitalističke sile od početka 1980-ih bile u poziciji ekonomski srušiti Jugoslaviju jednostavnom obustavom kredita MMF-a. SFRJ je praktički postala periferna ovisna teritorija globalnog kapitalizma, privremeno ostavljena da se kuha u vlastitom sosu, ali uz izglede za punu integraciju u kapitalizam kroz opću rasprodaju cijele njezine ekonomije za jeftine pare. Otvorena promjena nastupila je nakon povlačenja SSSR-a iz svjetske politike sredinom 1980-ih. Sjedinjene Države željele su ujedinjenu podređenu Jugoslaviju. Njemačke banke i Vatikan, sa dužim sjećanjem na bolan poraz, bili su skloniji raskomadati je; oni su pobijedili.

Vrlo se malo vladajućih klasa u skorijoj povijesti odlučilo za rasap. To je prava negativna posebnost, jednakost ekstremna kao i ona prva, pozitivna: eksperiment u samoupravljanju i mirnoj međunarodnoj jednakosti.

Sa engleskoga prevela Marija Mrčela

*Napomena

1/ Na velikodušnoj pomoći savjetima i materijalima u ovom (za mene) novom spoznajnom kontinentu zahvaljujem Dejanu Ajdačiću, Borisu Budenu, Srećku Horvatu, Vjeranu Katunariću, Galu Kirnu, Primožu Kraševcu, Marku Kerševanu, Marku Kržanu, Matku Meštroviću, Rastku Močniku, Srećku Puligu, Vesni Radaković-Vinchieritti i Catherine Samary, zatim Veri Petrović iz Univerzitetske biblioteke "Svetozar Marković" u Beogradu i suradnicima knjižnica na sveučilištima u Pisi i Uppsu i sveučilištu McGill (NSK u Zagrebu nije surađivala). Posebno zahvaljujem Mladenu Laziću, koji ne samo što mi je velikodušno poslao mnogo svojih radova, nego je također pokušavao, ne uvijek uspješno, zauzdati neke moje statističke špekulacije. Rich Erlich i Ron Davis su pokušali su izglediti moj sažeti engleski stil, dok su poticaji Ivane Momčilović i Slobodana Karamanića doveli do završne binarne hipoteze o posebnostima. Velik dio poticajne sekundarne literature nije naveden ako se ne citira ili ne parafrazira. Pišem Partiju s velikim P i KPJ za Komunističku partiju Jugoslavije u svim njezinim oblicima, ili SKJ za kasniji Savez komunista. Neprispisani su prevodi moji.

Piše: Rastko Močnik

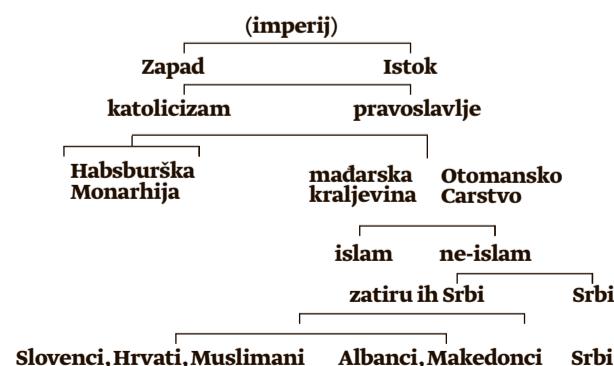
Historiografija kao identitetska znanost

Nije postojala nikakva epistemološka nužnost koja bi prisilila historiografski rad o razbijanju Jugoslavije da se smjesti u horizont ideologije

U prilogu čemo pokazati kako tri slovenska povjesničara prikazuju razbijanje jugoslavenske federacije. U pozadini njihovih prikaza možemo razabratи dva implicitna modela: 1. stoljetnu genezu balkanskih naroda; 2. niz političkih uređenja koja su, svako na svoj način, legitimna. Te modele možemo ugropiti izjednačiti s **Foucaultovim** razlikovanjem između (predmodernog) "rimskog" tipa historiografije (model 2) i (ranomodernog) "biblijskog" tipa historiografije (model 1). Pomoću kombinacije oba modela moguće je izraditi teleološku montažu, koja opravdava sadašnje odnose gospodstva. Na kraju čemo upozoriti da su ideološki temelji, koji podupiru horizont službene historiografije u Sloveniji, odavno analizirani i oboreni u tekstovima slovenskih teoretičara, koji djeluju izvan lokalnog historiografskog establišmenta. Da li bi prema tome moralni zaključci kako institucionalizirana znanost reproducira ideološke zapreke i prerađuje ih u ideološke stupove naroda?

Povijest kao nastanak naroda

Svoju pripovijest o razbijanju jugoslavenske federacije **Jože Pirjevec**¹ razvija uzduž osi velikog klasičnog *toposa* - rata. Bez zadrški predstavlja destruktivne procese kao ratove među narodima. Zato počinje prikazom koji možemo smatrati njegovom etnogenesom jugoslavenskih naroda. "Narodi" upleteni u jugoslavenske ratove za Pirjevcu su konstitutivni narodi jugoslavenske federacije, te kosovski Albanci. Događanje povijesti razumije kao niz prijeloma, koji su kroz stoljeća pogodili Balkan, te u njegovo stanovništvo urezali slijed diskontinuiteta. Oni su proizveli strukturna svojstva iz kojih je, kao konačni ishod, proizašlo to što Pirjevec (implicitno na osnovu ustavnog uređenja federacije) računa u sadašnje narode. U dubinama nacionalnog vremena zasjela je prvobitna podjela na Istok i Zapad, koja se kasnije udvostručila sa šizmom kršćanstva; slijedi podjela na habsburški i otomanski imperij, koju u otomanskom imperiju nadopunjuje suprotnost između islamiziranih i neislamiziranih skupina, a u habsburškom imperiju podjela na austrijski i mađarski dio. Islamizirano stanovništvo sudjelovalo je u "istančanoj istočnoj kulturi", dok se kršćanska raja dodatno dijeli na Srbe i one koje Srbi zatiru. Na kraju tog procesa razlikovanja iznikli su moderni narodi, kao snopovi razlikovnih svojstava. Slovence tako određuje mnoštvo crta "Zapad, katolici, habsburški", Bošnjake kombinacija "Istok, otomanski, islam", dok Makedonci potpadaju pod određenja "istok, pravoslavje, otomanski, neislamizirani, zatiru ih Srbi".

Te dihotomije općenito su izvanske Balkanu - s neobičnom iznimkom suprotnosti "Srbi - oni koje Srbi zatiru". Suprotnosti imaju implicitno vrijednosni naboј:

Identitetska historiografija na djelu i u Hrvatskoj

tu dimenziju označili smo tako što smo "pluseve" sabrali na lijevoj, a "minuse" na desnoj strani svakog protjerčja. Pozitivna i negativna svojstva gomilaju se na bočnim krajevima sheme, koji tako naznačuju krovnu suprotnost između pozitivnih i negativnih likova u ovoj sagi.

Po mnogo čemu "Srbi" su vrlo posebno sjecište u ovoj shemi: smještaju se tamo gdje se gomilaju negativne strane dihotomija, pa su dakle otpadak procesa etnogeneze - ali su ujedno i element koji dinamizira inače ahistorijsku shemu. Unutar sheme djeluju kao pečat historije, koje doduše nema u shemi: jedini su element koji sudjeluje u oblikovanju drugih elemenata - "naroda", duduše tako što ih zatiru; pogotovo su još prijemljivi za anacionalni boljševizam; a naposljetku su i nosioci zadnjeg protjerčja, koje da je uništilo Jugoslaviju: suprotnosti između "federalizma (koji su prihvatali svi narodi osim jednoga) i partijskog i državnog centralizma (koji su prihvatali samo Srbi)".²

Tako su "Srbi" istovremeno zarobljenici svoje neprevladane prošlosti i vjernici u utopijsku budućnost: ujedno su atavistički i utopistički. U dijakroniji "formiranja naroda" oni su to što je proletarijat u sinkroniji svakog naroda. Novi poslijeratni proletarijat po Pirjevcu

Tako su "Srbi" istovremeno zarobljenici svoje neprevladane prošlosti i vjernici u utopijsku budućnost: ujedno su atavistički i utopistički. U dijakroniji "formiranja naroda" oni su to što je proletarijat u sinkroniji svakog naroda. Novi poslijeratni proletarijat po Pirjevcu je politički lako zapaljiv, zato što se u njemu spajaju tradicionalne nacionalističke mitologije sa mesijanskim obećanjima, kojima ga mami partija.

je politički lako zapaljiv, zato što se u njemu spajaju tradicionalne nacionalističke mitologije sa mesijanskim obećanjima, kojima ga mami partija.³

Cini se kao da je s Pirjevcem zatvoren izvjestan krug u razvoju slovenske nacionalne ideologije. Na početku 20. stoljeća **Ivan Cankar** proglašio je slovenski narod za "narod proletera", da bi na početku 21. stoljeća Jože Pirjevec to određenje prenio na srpski narod, ujedno obrćući njegov vrijednosni naboј.

Identitetska znanost

Valja naglasiti kako je Pirjevcova konstrukcija uvijek formalna. Pirjevec ne izumljuje tradiciju, kako ju je izmišljao romantični nacionalizam⁴: upravo suprotno, njegova etnogeneza stroga je znanstvena shema u foucaultovskom smislu *epistémé*⁵, plod diskurzivne prakse znanja, *le savoir*, prakse koja proizvodi učinke u historijskom realnom. Tako izrađena shema djeluje kao pozadinska konstrukcija diskurzivne prakse, koja djeluje na historijski realno i uzrokuje da u njemu niknu objekti, kojih bez te diskurzivne prakse ne bi bilo. Pirjevec te objekte imenuje "narodima": u isti mah dok ih njegov znanstveni diskurs proizvodi i reproducira, on ih već i predstavlja kao samorazumljivu *evidenciju*. Tu samorazumljivu evidenciju moramo dakle analizirati kao ideo-loški mehanizam. Kao što je ishodišna odluka o skupinama, koje važe za narode, odgovarala jugoslavenskom federalivnom ustavnom uređenju, tako i "evidencija o narodima" odgovara trenutno važećim pravnim konstrukcijama.⁶ Cini se da historiografski znanstveni diskurs s njegovim objektima na jednoj strani i pravni diskurs s njegovim konstrukcijama na drugoj, *ujedinjuje* ista ideologija.

Historiografija kao identitetska znanost

Tu ujedinjujuću ideologiju⁷ možemo uhvatiti na djelu u

razvoju sheme koja se nudi kao prikaz povijesnog nastanka naroda. Inače, nije jasno kako na današnje stanje stvari utječe dualističko ustavno uređenje Habsburške Monarhije, a niti kako različiti načini vjerske organizacije utječu na stanovništvo koje je više od pola stoljeća živjelo u situaciji odvojenosti države od crkava. Pa ipak, nije niti potrebno da moguće posljedice dualizama, koje shema donosi, budu na bilo koji način očite, kao što niti ne treba biti jasno kakve su učinke te dihotomije stvarno prouzročile: shema samo navodi historijske okolnosti, koje su, kroz vremenske promjene, omogućile da su iznikle određene grupe, koje naziva "narodi". Ono što nije stvar sheme, zadatak je znanstvenih operacija i povjesničarevih strukovnih vještina: on se mora baviti s meandrima premještanja, zgušnjavanja i nadodređenosti, te opisati kako je upravno uređenje nekog imperija povezano sa svakodnevnim životom pojedinki i pojedinaca, koji danas pripadaju ovom ili onom "narodu"; kako teološke nijanse shizme od prije tisuću godina uređuju njihove sadašnje životne prakse. Shema samo utvrđuje da takvi meandri postoje, da postoje u onoj realnosti koju shema sama uspostavlja. Shema nastanka tako je prva operacija znanja i jamac njegove valjanosti. Nulti je stupanj razlike između epistemološkog utemeljenja i ove pozitivne znanosti, koje to utemeljenje utemeljuje. Temelj je jednog određenog znanja - a ujedno i oslonac, na koji se taj temelj naslanja.

Historijski uzroci (shizma, sukobi između imperija, habsburški poreci itd.) predstavljeni su s obzirom na svoje učinke: sami po sebi i u svome vremenu bili su pravno-politička uređenja ili raspored vjerskih ideoloških aparatova i sl.. Ta uređenja i raspoređivanja, pomoću struktornog protezanja svojih učinaka, s dubinskim procesima, koje su pokrenule njihove tajne veze s drugim društvenim dimenzijama, s ustrajnošću ili slabljenjem u vremenu, pokrenula su i stvorila ili pridonijela nastanku potpuno novih i idiosinkratičnih svojstava, koja sada određuju identitete raznih skupina. Ta siva zona između strukturne učinkovitosti i jedva vidljivih učinaka vremenske distenzije, polje je koje obrađuje znanost.

Historiografija određuje što je iz prošlosti sudjelovalo u oblikovanju sadašnjosti - i tako popunjava ontološku nedovoljnost sadašnjosti.

U Pirjevcovo identitetskoj konstrukciji je odnos između skupine i znanja o skupini inverzan nekadašnjem romantičnom odnosu između znanosti o narodu i naroda. Nacionalistička ideologija je odlazila na teren da bi sakupljala komadiće "narodnog karaktera, duše ili duha". Tu i tamo bi raširila svoj škripac i zahvatila i prošlost, ali samo zato da bi povećala svoju nisku narodnog blaga s homogenim djelićima iz povijesti. Ako povjesni lov nije bio uspešan, poneku je tradiciju i izmislila - ali samo zato da pribavi ono čega bi moralno biti u prošlosti, s obzirom na to čime raspolaćemo u sadašnjosti. Romantika je pomoću mistifikacije povijesti dopunjavalna ontološku nedovoljnost prošlosti. Identitetsko sondiranje prošlosti popravlja pak slabu ontologiju sadašnjosti. Romantična nacionalistička invencija pribavila je ono čega nije bilo moguće naći u prošlosti. Historiografija u službi formiranja identiteta pak podatke koje pronalazi u prošlosti aranžira tako da pomoću montaže podupire konstrukciju, koja je suviše klimava u sadašnjosti.

Toj ontološki nestabilnoj kolektivnoj konstrukciji reći ćemo "identitetska zajednica". Razlikovati ćemo je od "naroda", od kojega se ne razlikuje samo po svojim odnosima s diskursom znanja.⁹ Kod naroda je sadašnjost prejaka za nedostatnu prošlost, pa zato mora znanost podupirati prošlost. Suprotno od toga, identitetska zajednica slaba je u sadašnjosti, pa je tako sadašnjost ona koju mora podupirati znanje o prošlosti. Pa dok je znanost o narodnoj prošlosti bila sklona prevelikom izmišljanju, identitetsko znanje je pozitivističko i formalističko: može se ograničiti samo na ukazivanje više ili manje trivijalnih obrisa nekadašnjih uređenja - najrađije formalnih pravno-političkih uređenja, koja su obično dobro dokumentirana i dio su općeg obrazovanja.

Identitetskoj znanosti ne treba se truditi da dublje raščlani nekadašnja uređenja i propise, te da se upušta u sociološke ili čak i samo kulturne dimenzije. Svoju produktivnu ulogu ostvaruje već time što ukazuje da su postojali povjesni uvjeti za razna neodređena posredovanja, koja su kroz strukturu i vrijeme stvorila karakteristike koje određuju identitetsku skupinu i koje svatko može intuitivno shvatiti. Identitetski diskurs tako usidruje (prepostavljanjem, poticanjem, nametanjem) sadašnju intuiciju o "jasnom karakteru" pojedinačnog identiteta u historiografskom klišeu. Između klišea i intuicije rasprostire se siva zona pretpostavljenog povjesnog znanja, koje nam doduše neće nikada pokazati - ali identitetski diskurs i ne treba to otkriće da bi djelovao.

Jože Pirjevec

Božo Repe

Peter Vodopivec

Pravni diskurs i diskurs historiografske znanosti ne povezuje samo zajedničku težnju prema formalnim konstrukcijama, već i dublji praktični afinitet: oba pomažu uspostavljati identitetsku zajednicu tako da dopunjaju njenu ontološku nedovoljnost. Znanje im priskrbljuje uporište u prošlosti i normalizira hipotezu da su se njegove odlučujuće karakteristike povjesno razvile, te da ih je moguće analitički izvesti iz trivijalno ustanovljenih uporišta u prošlosti. S druge strane pravni diskurs identitetskoj zajednici pribavlja priznanje,¹⁰ bez kojega zajednica navodno ne bi mogla postojati i za koje je identitetska zajednica uvjerenja da je uvjet njenog preživljavanja. Oba diskursa, diskurs znanja i diskurs priznanja, prepostavljaju autoritet koji ima pravo da ih izriče. Autoritet diskursa znanja utežuje instituciju znanosti (univerzitet, akademija, profesorski status) - autoritet pravnog diskursa u sadašnjosti se paradoksalno oslanja samo na političko-vojnu silu (npr. agresija i okupacija Iraka u ime ljudskih prava i demokracije ili pak priznanje neovisnosti Kosova). Identitet tako niti izdaleka nije mehanizam multikulturalnog dijaloga, već je mehanizam gospodstva pomoću ideologije i sile.

Identitetska znanost tvrdi da se identitet rodio iz pravno-političkih uređenja imperija i crkava, dakle iz *aparata vladajućih ideologija*. Po razumijevanju identitetske znanosti stanovnici se ne bi mogli razviti u suvremenе "narode", da nisu bili podvrgnuti operacijama ideoloških aparata, koji su u prošlosti organizirali represiju i iskorištavanje. A kada ih ne bi priznali ideološki aparati koji danas organiziraju represiju i iskorištavanje, tvrde ideolozi identitetskih zajednica, ti "narodi" ne bi postojali niti u sadašnjosti.

Fascinacija vladajućim pravno-političkim i ideološkim aparatima tako silno usmjerava izbor povijesnih elemenata iz kojih bi se trebali rađati identiteti, da ta selekcija ignorira ili marginalizira proces formiranja naroda, koji se na Balkanu odvijao kao stalni otpor i povremeni ustanak protiv imperija, a kasnije i crkava.

Identitetska znanost zanemaruje konkretnu stvarnost povijesne tvorbe balkanskih naroda i ovija dvostruku teorijsku nužnost, da bi se suočila sa političkom tvorbom naroda i pojasnila kulturnu konstituciju identitetskih zajednica.¹¹

Historiografija kao retroaktivno ovlašćivanje

Identitetska logika u Pirjevcovo historiografiji na kraju oblikuje povijest u sukob između identitetskih skupina, koje pisac zove "narodima". Identitetske zajednice, koje u vanjskim odnosima isključuju druge sebi homogene identitetske skupine i koje su se, po identitetskoj ideologiji, oblikovale kroz prijelome i rezove na koje nisu mogle utjecati, na kraju i same doprinose svojoj povijesti time što se sukobljuju, zatiru i iskorištavaju jedna drugu.

I dok je pojedinačna identitetska zajednica isključujuća i borbeni u odnosima s drugim identitetskim društvenim tvorevinama, na nivo unutrašnjih odnosa spram skupina i pojedinaca, koji su joj heterogeni, uključujući je i pomirujuća. Na društvenom polju se integrira i ostvaruje učinak totalizacije. Pomoću identitetskog totalizirajućeg učinka otvaraju se nove mogućnosti za izradu historiografskih ideologija.

Po Pirjevcovo shemi odlučujuću ulogu u povijesnoj proizvodnji identitetskih zajednica imaju razni aparati gospodstva (*timarski sistem, imperijalna okupacijska uređenja* itd.). Ako su ti aparati uistinu doprinisili procesima tvorbe identiteta, onda je ispravno i da im retrospektivno potvrdimo njihovu povijesnu ulogu. Izgleda da je identitetski diskurs, barem potencijalno, sklon tome da retrospektivno ovlašćuje prošle aparate gospodstva. U formalno-pravnom žargonu, koji je omiljeni idiom identitetske ideologije, ovlašćivanje preuzima oblik priznanja legitimnosti. Zato možemo očekivati da će identitetski diskurs, na ovaj ili onaj način, pokušati pokazati kako je dobro oblikovana identitetska zajednica imala legitimnu vlast u svakom trenutku svoje povijesti.

Da je teza o legitimnosti formulirana tako grubo i eksplicitno, sigurno bi se susrela sa ozbiljnim poteškoćama u uređivanju historijskog gradiva. Pomoću nijansirane i oprezne obrade gradiva, **Božo Repe** uspjelo ju je razviti, barem u okviru suvremene povijesti. S njegove točke gledišta, legitimna uređenja vlasti u Sloveniji počinju narodnim oslobođenjem i iz njega proizlaze.

Historiografija Repe¹² se, bez da izričito formulira svoju namjeru, primila zadaće da predstavi razdoblje koje počinje antifašističkom borbom, kao niz legitimnih vladavina. Poslijeratni tok od naroda do identitetske zajednice prikazuje kao niz legitimnih vlasti.¹³

Repe ne prakticira samo legitimizacijske teze, već uzdiže osnovne postavke identitetskog znanja u epistemološko načelo: svaka vlast nije samo legitimna, već i nudi perspektivu, iz koje je moguće pisati historiju. Da bi historičar ili historičarka mogli doći do povijesne istine, moraju u svakom trenutku svoje povjesničarske pripovijesti preuzeti gledišta onih koji u tom trenutku imaju političku i društvenu moć. Svaki trenutak u povijesti prikazan je u perspektivi istodobno vladajućih.¹⁴ Repe dopunjuje Pirječovo generiranje "naroda" kroz podređivanje, pripovješću iz perspektive vlasti.¹⁵

Citati Repe je skoro isto kao da čitamo službeni tisak trenutka o kome piše.¹⁶ Točnije, ne tako kao da čitamo stare brojeve novina *Delo* sad, kada su stekli status povijesnog dokumenta, već kao da čitamo *Delo* tada kada je izvršavalo istovremenu vladajuću ideologiju. Prošloj ideološkoj interpelaciji Repe dodaje opravdanje iz historijske udaljenosti: prošla uvjerenja autorizira sa stajališta sadašnjeg znanja. Ako čitalac i nije sklon tome da podlegne čari prošle ideologije, historičar mu pokazuje kako bi morao biti interpeliran u vremenu kada je ta ideologija vladala.

Historiografije protiv povijesti

Jože Pirjevec, pomoću logične ishodišne i konstitutivne linije, otvara niz identitetskih historiografija. Njegovo ishodište je hipoteza koju sažeto možemo formulirati ovako:

(1) *Povijest je povijest naroda.*

Božo Repe preciznije određuje to ishodište i iz njega izvodi metodološko načelo, koje možemo sažeti u ovaj iskaz:

(2) *Narod je društvena struktura gospodstva. Stajalište vladajućih u danom trenutku je ključ za svaku pojedinačno razdoblje.*

Na kraju **Peter Vodopivec**¹⁷ radikalizira i pojednostavljuje implicitno metodološko načelo; njegovu smjernicu možemo sažeti ovako:

(3) *Ključ za sva prošla razdoblja je stajalište vladajućih u sadašnjosti.*

Kod Vodopiveca se horizont identitetske znanosti skuplja: modelima rađanja naroda kroz proces razdvajanja i vremenskog nizanja legitimacijskih dominacija on dodaje potpuno teleološki model, zakačen na trenutak kada se idealni telos povijesti materijalizira u empirijskoj činjeničnosti: trenutak ustanovljenja neovisne slovenske države.¹⁸ Ta je perspektiva otkriveno i donekle naivno iskazana u naslovu knjige - *Od Pohlinovog rječnika do samostalne države (Od Pohlinove slovnice do samostalne države)* -, koji možemo interpretirati na više

konvergentnih načina:

- od jezične discipline do državne prisile
- od jezične normativnosti do pravne norme
- od ideološke prisile do državne represije;
- i sl.

U teleološkoj paradigmi ostvareno metodološko načelo (povijesna interpretacija oslanja se na stajalište trenutno vladajućih) uvodi čvrsto pravilo, kako urediti historijsko gradivo:

(3a) *Historijsko gradivo relevantno je samo ako uključuje ili ukazuje na elemente narodnog povijesnog telosa: neovisne narodne države.*

Tri navedena historiografska modela možemo s obzirom na njihovu implicitnu logiku shematski predstaviti kao linearni razvoj:

PIRJEVEC → REPE → VODOPIVEC

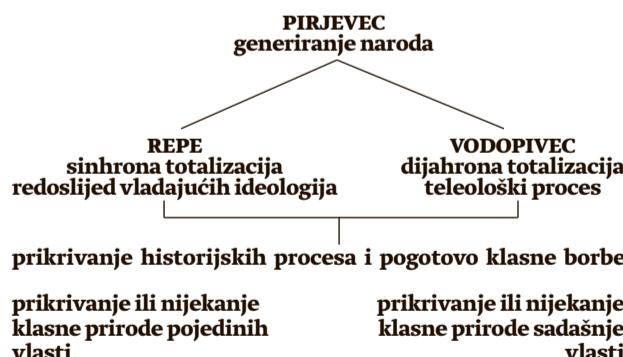
mitološki → rimski → biblijski

matrica binarnih proturječja →
redoslijed legitimnih vladavina →
teleologija usmjerena prema trenutku inkarnacije

Tri modela prikazuju tri moguće strategije pisanja historije bez povijesti. Afirmiraju tri strategije historiografske borbe protiv povijesti. To su tri rješenja problema kako proizvoditi historiju u okviru identitetskog ideološkog modela. Možemo ih shematisrati s obzirom na njihova "gledišta", dakle obzirom na ideološke perspektive iz kojih gledaju i koje ih ostvaruju, te s obzirom na totalizirajuće učinke koje proizvode njihove perspektive i perspektivama odgovarajući mehanizmi.

Autor	Perspektiva	Učinak
PIRJEVEC	sa stajališta domaćeg: <i>domaći</i> mitološke matrice	GENERIRANJE NARODA
REPE	sa stajališta gospodara: <i>vladajuća ideologija</i> svakog razdoblja	SINHRONA TOTALIZACIJA pojedinačnih razdoblja u historijskom opstanku naroda - identitetne skupine
VODOPIVEC	sa stajališta sadašnjeg gospodara: <i>vladajuća ideologija</i> u sadašnjosti	DIJAHRONA TOTALIZACIJA = retroaktivna teleološka iluzija

Možemo vidjeti da je "narod" privilegirani objekt i isključivo izlagičko načelo slovenske (institucionalizirane, uvažene) historiografije (važna iznimka je uzmimo **Peter Štih**¹⁹). "Narod" je jedinstveni *locus*, gdje povjesničarev postupak zagrabi svoj objekt: to je točka solidarnosti između subjekta koji razumijeva i interpretira, te gradiva razumijevanja i interpretacije.

Epistemološki strojevi

Tri obrađena historiografska postupka nemaju ni teorijske problematike niti konceptata kojima bi mogli proizvesti teorijski spoznajni objekt. Zajedničko im je i uverenje da je "ključ" za objašnjenje povijesti u povijesti samoj. Traže dakle epistemološki stroj.²⁰

Za Pirjevca je epistemološki stroj povijest sama. Njen mehanizam ne djeluje kao interakcija između pojedinaca, recimo kao u epistemološkom stroju **Friedricha Hayeka** i drugih ideologa "slobodnog tržišta", već kao redoslijed dihotomija, rezultat kojih je interakcija između identitetskih kolektiva. Pravi put do znanja je u tome da iz sadašnjih interakcija između kolektiva desifriramo prošli redoslijed podjela, koje su proizvele te kolektive. Sadašnjost moramo čitati kao *mizanscenu*, kao reprezentaciju prošlosti. Sadašnji konflikti sinkrona su

Identitetska znanost tvrdi da se identitet rodio iz pravno-političkih uredenja imperija i crkava, dakle iz aparata vladajućih ideologija. Po razumijevanju identitetske znanosti stanovnici se ne bi mogli razviti u suvremene "narode", da nisu bili podvrgnuti operacijama ideoloških aparata, koji su u prošlosti organizirali represiju i iskoristavanje. A kada ih ne bi priznali ideološki aparati koji danas organiziraju represiju i iskoristavanje, tvrde ideolozi identitetskih zajednica, ti "narodi" ne bi postojali niti u sadašnjosti

reprodukcijski proteklih podjela. Sadašnjost je poput srednjovjekovnih uprizorenja *Kristove pasije*, koja su cijelu povijest svemira, od stvaranja i izvornog grijeha do raspinjanja, zbildala na mjesnom trgu. Historiografija nam govori kako čitati sinoptičku reprezentaciju povijesti, koja je sadašnjost. Ona je sveto pismo sekulariziranog svijeta naroda. Ono što se događa u sadašnjosti nužno je i nema alternative; sadašnjost je gluhi odjek kataklizma iz prošlosti.

Repe izvodi posljedice takvog shvaćanja povijesti i njene znanosti. Ako se historija stvarno događa tako kao što misli Pirjevec, iako je u pravu s obzirom na historijsko skandiranje razdoblja i s obzirom na mehanizme njegovih učinaka, zaključuje Repe, onda svako razdoblje ima svoju logiku, svoju istinu – i pogotovo svoje privilegirano stajalište, s kojega je moguće dokučiti istinu. Po Repeu se istina svakog razdoblja raskriva u njemu samom: ne posvuda, ne bilo gdje, već na privilegiranom *locusu*, gdje se razdoblje raskriva sebi samome, a možda i povjesničaru.²¹

Hippolyte Taine, koji je eminentno formulirao takav pogled na povijest, privilegiranu instancu, koja iznikne u historijskoj situaciji i sažme njenu istinu, nazvao je *le personage régnant*, vladajuća ličnost.²² Suprotno tome, za Repea vladajuća ličnost nije pojedinac, već kollektiv, vodeća skupina naroda u svakoj fazi njegovog historijskog postojanja.

Taj postupak morao bi omogućiti komotnu prihvijest o legitimnim vladavinama kroz desetljeća. Pa ipak obećanje ne može održati: spotiče se o sporove u vladajućim koalicijama. Na nekoj točki svoje pripovijesti, suočava se Repe sa nemogućnošću konstruiranja kohezivne vladajuće koalicije: logika njegovog spoznajnog postupka sili ga da posvoji problem koji je mučio političku vladajuću skupinu u pedesetim i šezdesetim godinama. Povjesničar je prisiljen postaviti si ista pitanja o kojima je politički vladajuća skupina počela razmišljati u pedesetim godinama, uzmimo: zašto je došlo do sukoba između mlade kulturne elite u usponu i politički vladajuće skupine?

Suprotno od političkih gospodara razdoblja, Repe misli da zna odgovor: spor između političke birokracije na vlasti i mlade kulturne birokracije u usponu proizveo je pozivanje kulturne elite na stvarne interese naroda, promoviranje pluralizma, koji se ne bi ograničavao na ideološku ("kulturnu") sferu, već bi bio istinski politički pluralizam, koji se temelji na ideji naroda.

To je naravno retroaktivna interpretacija, koja ne odgovara brojnim dokumentiranim nastojanjima kulturne elite u usponu u pedesetim i šezdesetim godinama, pa zato iskriviljava prirodu njenog sukoba s političkom vladajućom koalicijom.²³ Međutim baš su tu ideologiju na prijelomu iz osamdesetih u devedesete godine podupirale skupine koje su dijelile vlast u društvu: politička i kulturna birokracija. Shema po kojoj Repe interpretira slovensku povijest od kasnih pedesetih godina dalje, uzeta je iz vladajuće ideologije koja je u kasnim osamdesetim i ranim devedesetim godinama ujedinjavala ideološke državne aparate i pravno-politički državni aparat, te ih preoblikovala u aparate identitetske periferne kapitalističke države.

Tako je Repe povjesničar pomirbe između političke birokracije i njenih podređenih partnera – birokracije ideoloških aparata ("kulturnog establišmenta"). Kao ishodište uzima trenutak u kome su se te birokracije, nakon što su postigle klasno pomirenje, pobratimile sa društvom uopće,²⁴ da bi izvršile udar protiv vlasti upravo ističućeg razdoblja – dakle protiv samih sebe; da bi izvršile *tour de passe*, koji im je omogućio da sačuvaju gospodstvo, iako su se uvjeti gospodstva promijenili.

U osamdesetim i devedesetim godinama bila je po-

mirba između obje frakcije birokracije jeftina i jednoslavna, jer se još nisu takmičile za prevlast nad istim društvenim poljem, a ujedno su morale zaustaviti, preusmjeriti i zagušiti narastajuće masovno nezadovoljstvo, te političke pritiske različitih alternativnih gibanja. Međutim, saveznštvo između političke i ideološke birokracije bilo je kratkotrajno i uglavnom iluzorno, pa je svaka od saveznica uskoro počela posizati na rezervirana područja druge. Ideološki birokrati bili su frustrirani zato što svoj "kulturni kapital" nisu mogli preoblikovati u političku moć, već su umjesto toga moralni gledati kako politička birokracija uspijeva na ideološkim temeljima, koje su oni sami postavili s ljubavlju i odricanjem. Politička birokracija bila je pak frustrirana jer nije mogla postići ideološku hegemoniju, te joj se stalno činilo kako ju ugrožava kulturni fašizam radikaliziranih frakcija ideoloških specijalista. Stoga je pomirba bila samo taktička i nije dugo trajala – na scenu je stupio treći faktor, kome nije bilo stalo ni do udarnih parola niti ideoloških finesa, spreman da pomete svaki mogući otpor. Bio je to nosilac (*Träger*) zadnje moći – kapital.

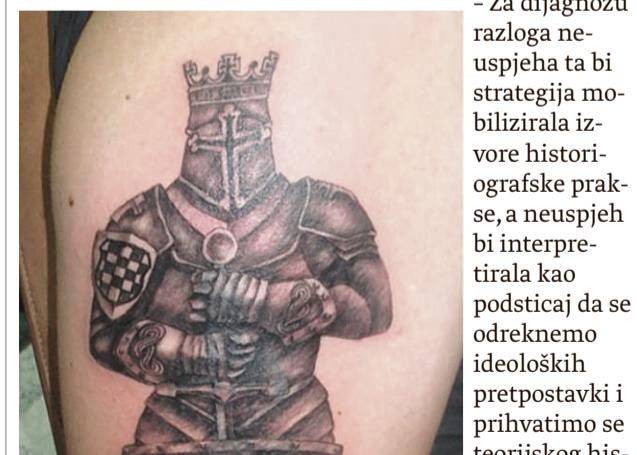
Ulagak trećeg igrača na scenu moći bio je posljedica povijesnog uspjeha narodnopomirbene koalicije. Kada je političko-ideološka koalicija ispunila svoje povijesno poslanstvo, njeno je nesigurno mjesto na povijesnoj sceni ušlo u muzeje hiljadugodišnjih narodnih snova. Tek kada su bili potisnuti u pozadinu, kulturni birokrati su shvatili da su ih samo izrabili za preoblikovanje "socijalističkog" političkog establišmenta u novu kapitalističku ekonomsko-političku koaliciju. Ta preobrazba vladajuće koalicije iz bitke za vlast isključila je ideološke birokrate – ukinula je historijsko važenje ideološke konstrukcije, koju je Repe izabrao za svoj epistemološki stroj. Njegovo privilegirano gledište – narodna pomirba između vladajućih skupina realnog socijalizma – postalo je anakronističko; oborio ga je baš proces samootkrivanja "povijesne istine".

Repea je prestiglo djelovanje njegovog epistemološkog stroja.²⁵ Oslobađanje iz tog škripca ponudio je **Peter Vodopivec**.

Arhimedova točka²⁶ u historiografiji

U epistemološkoj situaciji koja je nastala kada je Repeov pluralistički niz uzastopnih otkrića historijske istine zašao u slijepu ulicu, moguće je više strategija kako se suočiti s neuspjehom.

Jedna od takvih strategija bila bi da precizno razmotrimo kada i gdje se Repeova shema slomila. Pošto se pokaže da taj postupak nije dovoljan – kada dođe do sukoba između frakcija, koje bi navodno činile zajedničku *personage régnant* svoga vremena – bio bi logičan potez dovesti u pitanje upravo načelo "*personage régnant*", hipotezu da se istina vremena razotkriva u vladajućoj skupini i za nju. Kritiku neposredne pretpostavke Repeove sheme mogli bismo nastaviti problematizacijom njene pozadine: zašto bi se istina razdoblja uopće razotkrila u dobu samom? Zašto se istina razdoblja mora razotkriti – a ne biti proizvedena u operacijama historiografske prakse? Vjerujemo li stvarno da postoji nešto takvo kao jednokratna i jedinstvena "istina razdoblja"?

– Za dijagnozu razloga neuspjeha ta bi strategija mobilizirala izvore historiografske prakse, a neuspjeh bi interpretirala kao podsticaj da se odrekнемo ideoloških pretpostavki i prihvatićemo se teorijskog historiografskog rada.

Druga strategija odgovara na Repeov čorsokak izvršila bi immanentnu kritiku neuspjelih sheme: ne bi je odbacila, već samo

Historiografija kao retroaktivno ovlašćivanje

"popravila". Sačuvala bi njene ideološke prepostavke (raskrivanje jedinstvene povijesne istine u samom historijskom procesu), ali bi ipak odbacila njenu konkretnu upotrebu, kako se ona pokazuje u Repeovom djelu. Potražila bi alternativni put kako da se na gradivo projicira prepostavka jedinstvene povijesne istine, koja se raskriva u povijesti samoj. Evidentan put do rješenja problema bio bi napuštanje Repeovog pluralističkog postupka. Jer je on naletio na zapreke u samom historijskom gradivu, na smetnje koje nije mogao zaobići i koje su ga na kraju potkopale, bilo bi razumno da se historiografija odrekne pluralizma i postavi se na jedinstveno gledište.

Upravo tu strategiju izabrao je Peter Vodopivec, a ipak se nije odlučio za jednostavan pomak od "objektivnog" ujednačenja unutar svakog pojedinačnog povijesnog razdoblja k "subjektivnom" jedinstvu u okviru historičareve perspektive. Takva pojednostavljenja subjektivistička strategija značila bi smo sasvim napustili projekt *znanja*, te da se prihvaćamo ideološkog pothvata, koji je izvan horizonta znanosti. Vodopivec je sačuvao minimalni zahtjev, po kojemu se znanje, foucaultovski *savoir*, razlikuje od drugih oblika ideologije: potražio je objekt na koji je moguće namjestiti historičarevo jedinstveno gledište. Objekt koji istovremeno čini jedinstvenim protok povijesti i nudi objektivni oslonac historičarevoj ujedinjujućoj perspektivi, pronašao je u uspostavi periferne neoliberalne države.

Vodopivec uzima "događaj", pomoću kojega su vladajuće klase uvele lokalni novi oblik pravno-političkog uređenja, u interpretaciji koju je stvorila dominantna ideologija ovoga trenutka: kao postizanje "neovisnosti" "slovenske nacionalne države". Time što si je za "ključ" povijesnog objašnjenja uzeo vladajuću ideologiju, Repe se upravio, ali ujedno i radikalizirao svoj postupak, izabравši samo jednu ideološku perspektivu za sva razdoblja. Ta ideologija potom djeluje kao organizirajuće načelo povijesnih procesa i kao organizirajuće načelo povijesne prezentacije, dakle historičarevog pogleda na gradivo. Ideologija "neovisnosti" ujedno je odraz objekta na historičarevom pogledu i sjena objašnjavajućeg oka na njegovom objektu.

U Vodopivčevu ujedinjujućoj perspektivi "neovisnost" je ujedno povijesni događaj - i nadpovijesno razotkrivanje povijesne istine, smisla povijesti. Kao historijski događaj je *telos*, kojemu je težila sva dotadašnja povijest. Međutim, kao nadpovijesno razotkrivanje bio je *telos* cijelo vrijeme već tu: poskriveći je organizirao tok događaja, historijskim procesima davao je njihov smjer, iz magle progresivnog razvoja svoga smisla, upravljao je s kaosom povijesti. Iz toga proizlazi da "ključni događaj" nudi čvrsti kriterij za selekciju gradiva: stvarno povijesni procesi i događaji samo su oni koje je moguće oblikovati, zasnovati i predstaviti kao doprinos nastupanju "narodne neovisnosti".

BORBA HRVATA

Sistem historiografije i njegova nepropusnost

Tri tipa historiografije, koja smo ugrubo raščlanili, sastavljaju zatvoreni sistem, koji se reproducira po svojoj unutrašnjoj logici. Mogli bismo riskirati hipotezu kako pripadaju istoj ideologiji - onoj koja ne samo da generira diskurse, kao što su tri opisana, već i, time što iz sebe cijedi diskurse posebne vrste, reproducira instituciju: instituciju koja se proglašava "slovenskom historiografijom". Uvidamo da smo zapravo analizirali domorodačku ideologiju korporacije

Njena priroda institucionalne ideologije stručnoga ceha mogla bi pojasniti zašto je tako neprijemčiva upravo za teorijske prakse. Teorijske prakse je se ne primaju, niti kada se bave historijskim pitanjima. Ironicno je da postoje teorijska djela na slovenskom jeziku koja se bave baš tim zaprekama, koje sile ovdje obrađivane diskurse da se usmijere u ideologiju.

Agonističku prirodu povijesnog događanja i epistemološki problem predstavljanja povijesnog agona obradio je **Tine Kalan** u studiji o **Tukididu**.²⁷ Povijesno produktivne operacije diskursa, koje stvaraju objekte znanja i institucije njihovog ovladavanja, raščlanio je **Albert Mrgole** u radu o počecima pravne regulacije maloljetničkog prijestupništva u habsburškoj Austriji.²⁸ U knjizi o renesansnom kazalištu i konstituciji moderne "kulturne sfere", **Maja Breznik** je obradila teorijski pro-

Tri tipa historiografije, koja smo ugrubo raščlanili, sastavljaju zatvoreni sistem, koji se reproducira po svojoj unutrašnjoj logici. Mogli bismo riskirati hipotezu kako pripadaju istoj ideologiji - onoj koja ne samo da generira diskurse, kao što su tri opisana, već i, time što iz sebe cijedi diskurse posebne vrste, reproducira instituciju: instituciju koja se proglašava "slovenskom historiografijom". Uvidamo da smo zapravo analizirali domorodačku ideologiju korporacije

blem uzajamnog djelovanja između procesa i struktura, u kojemu se uspostavljaju posebne društvene "sfere" ili društvena "polja".²⁹

Nije postojala nikakva epistemološka nužnost koja bi prisilila historiografski rad o razbijanju Jugoslavije da se smjesti u horizont ideologije. Upravo suprotno: polje teorijske problematike bilo je već odavno proizvedeno i pripravljeno da se u njega smjesti povijesna analiza. Pa ipak su pritisci u historiografskom establišmentu i izvan njega onemogućili da se njegov "legitimni govor", *langage légitime*,³⁰ uhvati ukoštač s teorijskom praksom.

Sa slovenskog preveo Srećko Pulig

TREĆEG REICHA

1. Jože Prijavec, *Jugoslovanske vojne: 1991–2001*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2003.

2. Pirjevec pripisuje "Srbima" čak i odgovornost za kolaboraciju sa fašizmom na Kosovu, pri čemu implicirano mobilizira revizionistički uzorak kojim pokušavaju uzmimo rehabilitirati kolaboraciju u Sloveniji (za kritičku analizu strategije, imenovane "taktička kolaboracija", vidi npr. Janko Pieters, "Odpor – nujnost ali ne?", *Mednarodno uveljavitev NOB Slovenije*, u *Odpor 1941*, tematski broj revije *Borec*, gd. 53, 2001, str. 588-590). Kao što je demokratski antikomunizam bio razlog za kolaboraciju u Sloveniji, tako je neprijateljstvo spram Srbia i udruživanje s Albanijom navelo kosovske Albance da budu otvoreno skloni okupatorima (vidi Pirjevec, nav. rad, str. 25). – Posebno mjesto "srpskog naroda" u Pirjevcovoj shemi dovodi i do simptomatičnog promašaja: "dobrog dijela srpskog naroda" (isto, str. 59).

3. Isto, str. 29.

4. Eric Hobsbawm, Terence Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.

5. Michel Foucault, *Les mots et les choses: archeologie des sciences humaines*, Gallimard, Pariz, 1966.

6. Svi ustvari postjugoslavenskih država pozivaju se na "narod" ili pak na narodnosno određen "puk", pa tek potom uvođe državljansko načelo.

7. Ujedinjuje u Althusserovom značenju ("Ideologija je ideološki aparat države"), u: Louis Althusser, Izbrani spisi, Založba /cf. Ljubljana, 2000., po kojemu vladajuća ideologija u okviru svoje vladavine i s sredstvima svoje vladavine ujedinjuje ideološke aparate države. U našem primjeru ideologija "naroda" (koja nije klasična nacionalistička ideologija, već suvremena identitetna ideologija) pored akademskih (i kulturnih), te pravnih državnih aparat ujedinjuje i njihovo diskurse. Naime, kada ne bi bilo diskurzivnog ujedinjenja, ne bi moglo biti niti ujedinjenja aparata akademskom ideološkom aparatu stalno prije teorijske prakse, koje institucionalna uređenja ne mogu sama savladavati, dok je kulturni aparat neposredno polje ideološke borbе, u kojoj diskurzivne ideološke operacije dopunjaju i legitimiraju institucijski centri i druge sankcije. Povrh toga je diskurzivna dimenzija konstitutivna za ujedinjenje ideoloških aparata države pod pravim aparatom. Primat pravne ideologije i njenih aparat konstitutivna je osobina identitetnih konstrukcija, tipična za suvremenu državu uopće: tu je politička dimenzija pravopolitičkog aparatara države potpisnuta u sporednu ulogu, tako da naročito izvršava ideološke diskurzivne operacije, uključujući "parlementarnim zakonodavnim postupcima" koji legitimiraju propise (i prateće pravile), o kojima odlučuju na drugim (neparlementarnim, "nedemokratskim") stranama. Primjer za takvu ex-post legitimaciju nametnutih propisa je *l'acquis communautaire*, prethodni uvjet za članstvo u Evropskoj uniji: taj pozamračni svežanj mjera prošao je kroz sve ubičajene parlamentarne postupke u svim pristupnim državama, iako je ishod postupaka unaprijed odlučen.

8. Jednaki mehanizam djeluje u govoru hrvatskog povjesničara Ivo Banca, koji zagovara bosanski identitet:

"Povijesna je činjenica da Bosna i Hercegovina ima jedinstven profil, koji se razlikuje od identiteta susjednih država. Korijeni njenе opstojnosti sežu u srednjem vijeku. Bosanska država bila je (...) značajna regionalna sila, koja je u različitim trenucima uključivala predjele današnje Hrvatske i Srbije. U vrijeme otomanskog imperija zadržala je posebnu, lokalnu strukturu baš zato što je bila za Otomane grančno područje. Očuvanje naslijednog zemljivođevalničkog plemstva bilo je jedinstveno u otomanskoj muslimanskoj državi i time se Bosna vrlo jasno regionalno razlikovala od drugih centralnih otomanskih provincija. U 19. stoljeću je feudalna struktura u Bosni preuzeo vodeću ulogu u borbi za očuvanje Bosne i dobivanje većeg stupnja autonomnosti. To je u otomanskom imperiju 19. stoljeća praktično značilo neovisnost. Tako se očuvao kontinuitet Bosne kao raspoznatljivog političkog entiteta u otomanskom imperiju. U razdoblju Austro-Ugarske je bila Bosna i Hercegovina odvojena provincija, kojom su upravljali kako iz Austrije, tako i iz Ugarske (...) Tako autonomija zadržala je u ranim godinama prve jugoslavenske države, iako u Kraljevini Jugoslaviji nije postojala kao formalni entitet. (...) Iz toga da joj u međuratnom razdoblju nisu priznati formalni položaj provincije, crpio je moć nacionalnog program Komunističke partije u tridesetim godinama. Autonomija Bosne i Hercegovine postala je njen cilj. Položaj Bosne i Hercegovine ozakonjen je pred kraj rata, kada je postala jedna od konstitutivnih republika jugoslavenske komunističke federacije, ali nije bila ustanovljena na nacionalnoj osnovi. Po definiciji je bila višenacionalna republika. Od srednjovjekovnog razdoblja do Titovog federalizma tako je Bosna postojala i sačuvala svoj raspoznatljiv kulturni

ton." ("The last Days of Bosnia? An Interview with Ivo Banac by Rabia Ali and Lawrence Lifschultz", *Boston Review*, februar-mart 1994.)

9. Za opširniju analizu razlike između naroda i identitetske zajednice vidi Rastko Močnik, *3 teorije, Založba /cf. Ljubljana, 1999.*

10. U smislu kako ga je definirao Charles Taylor u tekstu "The politics of recognition", u: Amy Gutmann (ur.), *Multiculturalism*, Princeton University Press, Princeton, 1992 (drugo, prošireno izdanje: 1994).

11. Boris Buden raspravlja o "kulturalizaciji" političkih sukoba (vidi Boris Buden, *Kaptolski kolodvor*, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 2002), a Tonči Kuzmanić o "iščešavanju" politike iz političkih aparata (vidi Kuzmanić, *Poltika, mediji, UZI in WTC*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002).

12. Božo Repe, *Slovenci v osmdesetih letih*, Zveza zgodovinskih društava Slovenije, Ljubljana, 2001; isti, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*, Modrijan, Ljubljana, 2002.

13. Valja upozoriti da se to razdoblje podudara sa slovenskom državnošću: slovensku državu su formalno ustanovili i proglašili u antifašističkom otporu i socijalističkoj revoluciji godine 1943.

14. To epistemološko usmjerenje nailazi na poteškoće kod pisanja povijesti socijalističkog samoupravljanja. *Vladajuća ideologija*, koja je materijalno postojala u ideološkim aparatima, bila je ideologija socijalističkog samoupravljanja. Ideologija *vladajućih* bilo je više: politička klasa afirmirala je varijante boljševizma i nacionalizma, podređeni partner u vladajućoj koaliciji – kulturna birokracija – pak varijante nacionalizma. Obje ideologije vladajućih imale su svoju "materijalnu egzistenciju": ideologija političke birokracije u praksama političkih organizacija, ideologija kulturne birokracije pak u kulturnim aparatima i osobitu u školskom aparatu. S de-legitimacijom političkih organizacija je nacionalistička ideologija kulturne birokracije lako preuzeila hegemoniju. – Ali historiografi koji piše historiju sa stajališta svagdašnje legitimizirajuće ideologije, ta ideološka kompleksnost socijalističkog samoupravljanja gura u nevolju. Postavi li se na stajalište vladajuće ideologije, mora razdoblje predstaviti iz vidika samoupravljanja. A pošto je to bila revolucionarna socijalistička ideologija, teško bi bilo pronaći način kako bez prijeloma prijeći na opis restauracije kapitalizma u njegovom perifernom neoliberalnom obliku i taj prijelaz predstaviti kao legitimnu politiku. Repe se izmakao tu neprilicu i odlučio se za ideologiju vladajućih. Za ranija razdoblja preuzeo je pogled kulturnih avangardista (kada je njihova ideologija bila još ljevičarska, a ne nacionalistička; za analizu toga vidi Lev Kreft, *Perspektivovi in perspektivasti: portret skupine*, Znanstveno u publicističkoj središnici, Ljubljana, 1998; za Repeovo stajalište o pedesetim i sedesetim godinama vidi Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, Znanstveno u publicističkoj središnici, Ljubljana 1990; za kritiku vidi Rastko Močnik, "Zgodovinopis o Perspektivah – epistemološka opomba", *Borec*, god. 48, 1996, br. 551-552, tematski broj *Slovensko perspektivovstvo*), potom se ravna po meškoj struci u njihovoj postupnoj preobrazbi u kulturnu birokraciju, koja je uvažavala nacionalističku ideologiju. Na taj se način Repe izmakao kulturnom fazi radikalnih frakcija kulturne birokracije (više o tome vidi Rastko Močnik, *Extravagantia II – Koliko fašizma?*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1995), tako da mogao u pripovijesti o osmdesetim godinama smjestiti svoj pogled u okvir ideologije vladajuće frakcije političke birokracije, u njenom postupnom prelasku u nacionalističku politiku. Ideologija vladajuće frakcije političke birokracije se krajem osmdesetih godina stopila sa meškom varijantom kulturnog nacionalizma.

15. Mitja Velikonja je tu liniju komentirao u recenziji Repeove knjige: "...medu glavnim stajalištimi te knjige i slžbenim" pogledima na slovensko osamostaljenje, kako su ih formulirali slovenski 'mainstreamni' političari (kako oni trenutno na vlasti, tako i opoziciji), nema nekih bitnih razlika. Autor je naravno vrlo daleko od jednostavnih nacionalističkih soterologija sa početka devadeset (...). Medutim, njegova se pozicija stalno zaustavlja na granici kritičnosti. Drugačije rečeno, očit je nedostatak problematizacije nekih negativnih pojava – pri tome ne mislim na pojedinačne ekscese, već na sistemске krivnje i anomalije – koje su u pokazale u tome trenutku i otada su nastavljene." (Mitja Velikonja, "Novi dan u novi noč: Božo Repe, Jutri je nov dan – Slovenci in razpad Jugoslavije", Modrijan, Ljubljana, 2002", Časopis za kritično znanost, god. 32, 2004, br. 215-216.)

16. Repe ponavlja postupak koji je unatoč velik projekt Ivana Prijatelja *Slovenska kulturnopolitička i slžbenost v zgodovina zgodovina* (knj. 1-5, ur. Anton Ocvirk, DZS, Ljubljana, 1955-1966). Prijatelj je gradivo izabrao iz štampe i osobne korespondencije. Pisao je stajališta jedne od upletenih političkih i kulturnih formacija, iz liberalne ideološke perspektive. Nije bio sposoban shvatiti socijalističku politiku, kao što to nisu bili sposobni niti štampa niti glavne licnosti razdoblja koje je proučavao. Njegova nemodnost da napiše vjerojostno povijesno izlaganje rata uspostavio je način na koji je vodio povijest u pripovijedi pokrovitelja.

17. Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovincice do samostojne države*, Modrijan, Ljubljana, 2006.

18. "Vodopivčeva knjiga (...) je opsežna etnocentrčka monografija, neobičan 'spomenik' nacionalnim elitama i neprekinitom napredovanju naroda, bez kritičke refleksije i pokušaja smještanja svoje pripovijesti u međunarodne referentske veže ili proces." (Taja Kramberger, "Povzetek", u ista, *Historiografska divergencija: razsvetljena u historijskoj paradigmatu: od optiri u zaptri epistemični strukturi u njunih elaboracijah*, Annales, Koper, u štampi.)

19. Vidi npr. njegov prilog "Poglavlje iz nacionalizirane zgodovine ali o zgodnjesrednjeveških začetkih zgodovine Slovencev", *Studia Historica Slovenica*, god. 5, 2005, br. 1-3; "Die Nationswiedergabe der Slowenen und damit verknüpfte Geschichtsvorstellungen und Geschichtsmythen", *Carinthia*, br. 1, 2007, str. 197.

20. U smislu po kojemu je "tržište" epistemološki stroj za Friedricha Hayeka: "Posebnost problema nacionalnog ekonomskog reda proizlazi upravo iz toga da znanje o okolnostima, s kojima si moramo pomagati, nikada ne postoji u koncentriranu ili integriranu obliku, već jedino u raspršenim djelicitima nepotpunog i često protutjecišnjem znanju svih odvojenih pojedinaca (...) Ne govorimo o tome da li da planiramo ili ne planiramo, već razmisljamo o tome hoće li planirati biti centralizirano, tako da će izvršavati jedan autoritet za cijeli ekonomski sistem, ili će se razdjeliti između brojnih pojedinaca." (Friedrich A. Hayek, "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, god. 35, 1945, br. 4). Istina se razotkriva na tržištu pomoći neusklađene aktivnosti pojedinaca, a svaki od njih ima neupotpuno informacije i neupotpuno znanje: tržište djeluje kao (jedini mogući) mehanički usklajivanje - i kao "epistemološki stroj".

21. Ta spontana filozofija povijesti utoliko je više neobična jer je mnogo znanstvenog gradiva nastalo upravo za vrijeme razdoblja koje Repe ističe. P

Piše: Ivana Momčilović

Gоворити о музичи и политици а не практиковати их?

Političko pitanje komunizma postaje ustvari intenzivno posle preuzimanja vlasti:  ta raditi, dakle, ukoliko se ne radi samo o prostoj odbrani onoga što je osvojeno ("tekovina socijalizma")?

U momentu proglašavanja prekida sa staljinističkom kontrolom i tezom "socijalizam u jednoj državi", Jugoslavija je u periodu od nekoliko godina bila iskonski sama i izolovana. Nadrealista Marko Ristić, prvi ambasador nove Jugoslavije u Francuskoj, 1945, govori o brutalnom prekidu (izmedju ostalih KP Francuske-, ali takođe i njegovih bliskih doju ernih prijatelja, izmedju ostalih Pola Elijara (Paul Eliard), koji je odbio preko noći sve kontakte sa jugoslovenskim nadrealistima u ime koncepta čovečanstva "koje su Jugosloveni izdali"). Ristić posvećuje nekoliko dragocenih stranica svog "Naknadnog dnevnika" tom paradoksu. Da li Vam se Sartrova teza iz jednog zaboravljenog teksta, a do koje smo, pripremajući izložbu došli, da prekid Jugoslavije sa staljinizmom može da bude važan za Francusku, čini pertinentnom i u čemu?

Bazira  se na aneks - pogledati malo dalje - kako bih analizirao va e sedmo pitanje koje se tiče odnosa Jean-Paul Sartre-a u slučaju pomenutih događaja 1948. onako kako sam mogao da razumem čitajući njegov tekst "Lažni naučnici ili lažni (divlji) zečevi" iz 1950. Klup e pitanja koja postavlja hipoteza jugoslovenske singularnosti je već dovoljno zgusnuto da ga ne bi trebalo odmah komplikovati sa specifičnim odnosom Sartra prema politici generalno govoreći i jugoslovenskoj singularnosti posebno. Dovoljno je naglasiti da se moj odnos prema politici nije nikada prepoznavao u Sartrovom, ali da napominjem da se ovde radi o drugom pitanju koje stoji nezavisno i koje nije direktno prenosivo na moja razmišljanja.

U jednom široko argumentovanom pismu suprot-savljate ex-jugoslovenskom i danas slovenačkom filozofu Slavoju  i eku, njegovu tezu "egalitarnog komunizma", koncepta "komunističkog komunizma" i na kraju njegov stav da nema ka hard-rock grupa Rammstein može da bude danas najbolje sredstvo u pravcu te nove "kulture komunizma". Možete li preneti neke od vaših argumenta?

Vezano za moju diskusiju uz ideju "muzičkog komunizma", uvedenog od strane Žižeka, moram da preciziram nekoliko tačaka.

Pre svega, radujem se da danas postoji neko kao Žižek, budući da njegov diskurs na svu sre u ubacuje ne-red u diskurs kapitalo-parlamentarizma, otvara pukotine u korist hipoteze komunizma, podst e ljude da razmišljam sami ili kolektivno. Ukoliko komentarišem njegove ideje onda je to "među nama", nikako ne protivnikove, a još manje neprijatelja...

S druge strane, jako mi je teško da se na em u  i ekovom stilu, stilu predstavljanja dežurnog klovna kako bi se povremeno ubacila po koja subverzivna ideja. Recimo da se moj način rada, postojanja i reagovanja nalazi

u krajnjoj suprotnosti od njegovog, što objašnjava koli nu iritacija koje mogu da me obuzmu kada ga slušam ili čitam.

To je i bio slučaj sa knjigom koja je u mojim očima imala posebnu važnost budući da ponovo otvara međunarodnu diskusiju o ideji komunizma. Odakle moja posebna iziriranost činjenicom da se muzika tu nalazi slučajno, igra drugorazrednu i to vrlo loše iskor enu ulogu. Recimo da mi se "kasting" u ino vrlo lošim.

Nepotrebno je ovde da se vraćam na sam tekst: dostupan je svakom na vebu. Recimo jednostavno da moja iritacija kao muzičara i militanta počiva na sledećim tačkama:

- izbor muzičkih primera je istinski grozovit, brka kreativno izuzimanje i čist muzički nihilizam (**Satie, Cage...**), upoređujući kulturu muzičkih komada (rok) i umetnost muzičkih dela (kao kada bi u politici mogli da pobrakamo pitanje komunizma sa parlamentarnom debatom o visini državnih subvencija nekoj partiji ili o kvotama žena među senatorima): zašto dozivati ozbiljno u poeziji kada dok se radi o muzici, podižemo tri arije na visinu odlučujućih predloga?

- Način da se depolitizuje pitanje komunizma "kulturniziraju i" ga, koji povrh svega propituje muziku u ovom preciznom trenutku: amblema kulturne koncepcije komunizma. Želeo sam da držim muziku na distanci od ovakvih vrsta operacija podržavajući da muzika kao umetnost (dakle kao mišljenje) ima mnogo važnije zadatke nego da (iznova) postane funkcionalna!

- Pitanje komunizma je političko ne muzičko; a pitanje muzike čak i za jednog muzičara militanta nije kako služiti komunizmu, već koju muziku komponovati koja bi danas bila na visini zahteva koji muzika može sebi da zada (uzimajući u obzir takođe šta je za muzičare vreme mišljenja i mišljenje vremena).

- Između muzike i komunističke politike mogu da postoje alijanse - ali savezi među autonomijama, i u ovoj tački značenje kulture (koje ukazuje naravno na ne-autonomiju pomenutih procesa), nema svog mesta. Između politike i muzike nema tranzicije.

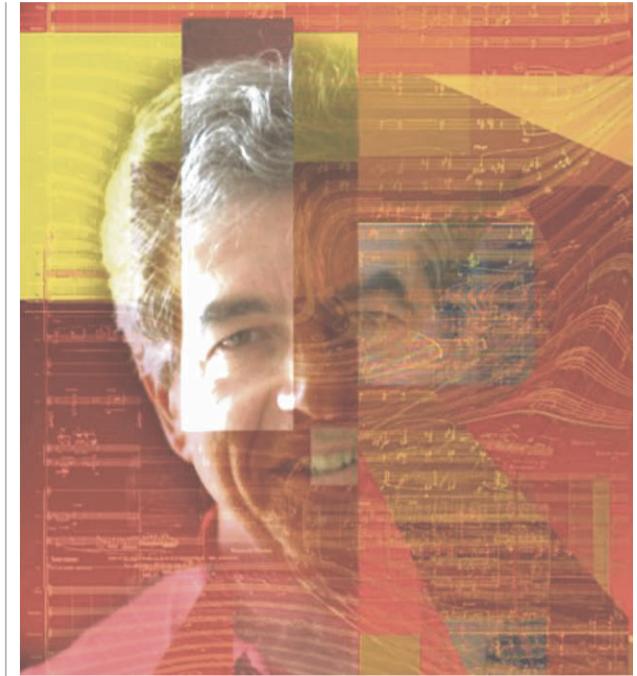
-Sve u svemu pojma "muzičkog komunizma" mi se ne čini konzistentnim.

Istina da je odnos između muzike i politike komplikovan, napisao sam prilično o tome. Predlažem da ostanem na tome.

Va e neslaganje se odnosilo i na ključnu ulogu "rituala u komunizmu". Priznajući da pred nama Jugoslovenima tek predstoji analiza rituala u tom manje pro-sovjetskom a više pro-komunističkom ritualu, jugoslovenskog tipa, koje su va e pozicije po tom pitanju?

Vi obnavljate pitanje eventualnog rituала u ceremoniji kojoj komunizam može biti promoter. Ovo pitanje je trenutno delimično za mene nejasno. Odgovori u vam samo ovo.

- Ne treba praviti ražanj dok je zec još u šumi: preostaje nam da gotovo sve ponovo osmislimo što se komunizma tiče (političkog naravno) - pitanje pobede, organizacije, dugotrajne politike, odnos aktivista i mase, odnos spram Države, odnos komunizma i socijalističke Države, njihovi odnosi spram revolucije, odgovoriti na pitanje kako radikalno promeniti svet a da ga ne poremetimo odjednom, koju komunističku politiku sprovesti spram fabrika ukoliko radnička klasa nije više materijalna baza jedne političke klase nazvane proletariat itd, itd. Teško me je ubediti da pitanje ceremonijala može da

Fran ois Nicolas

bude prvo na ovoj listi. Sklon sam da mislim: napredujemo politički, pa  emo videti potom šta može biti stvar reprezentacije.

- Ukoliko pod pitanjem "ceremonije" podrazumevamo jednu samo-(re)prezentaciju generičkog  ove antsva, imali tu mesta za rituale? Da li svaka ceremonija mora da proizvodi ritual, da pliva u ritualu? Nije li pre re  o invenciji ceremonije potpuno novog tipa koja upravo nema ritual kao centralnog operatera?

- Ceremonija novog tipa treba li uopšte da se zove *ceremonija*? Ne treba li ona da se misli (zove) druk je, akcentiraju i pre ono čega je ona ceremonija nego činjenicu da je ceremonija. Jedna stvar je pojačati ceremonijalnu dimenziju neke konkretne manifestacije, a druga smatrati takvu manifestaciju ceremonijom.

Jednakost 68

Pripremate muzičku teatrologiju o Maju 68, predviđenu za .. maj 2018. Recite nešto o njoj.

Tačno je da moj projekt teatrologije o 68. (*Jednakost 68*) može biti primljen kao ceremonija Maja 68. i upravo zbog toga sam joj odredio kontekst 50-godišnjice ovih događaja. No za mene nazvati nešto *ceremonijom* ne rasvetljava ništa od njenih unutrašnjih uloga: misliti ovu teatrologiju kao ceremoniju ne razjašnjava šta je potrebno da uradim, osmislim, komponujem, napišem, stavim u odnose. Re  ceremonija ovde nije ni motivi u a ni orjenti u a, i to iz preciznog razloga gore pomenutog: teško je da saznamo da li je prikladno praviti ceremoniju oko označitelja *maja 68*.

Pre svega svakako nije re  da se radi o ceremoniji boraca veterana, memorijalu ili bilo kakvom "povratku na..." (povratak na stara dobra vremena, na prethodni svet pre velikog arhi-reakcionarnog zaokreta **Deng Xiaoping-a/ Reagan-a/ Thatcher-ke/ Mitterrand-a**). Ne radi se o se anju (prošlosti). Radi se pre svega o reaktivaciji (u sadašnjem vremenu). Ne radi se ni o **Gurermazu** (starom  uvaru sećanja, onom koji podseća gde

Bio - info

FRAN OIS NICOLAS je kompozitor, serijalista, filozof muzike, predavač savrmene muzike na L' Ecole normale sup rieure (Paris), osnivač sajt i revije *Jednakost '68, Ko ide? Komunizam!* (*Egalite '68, Qui vive? Le communisme!*) posvećenih novim formama emancipacije, koosniva  revije i ansambla savremene muzike *Entretemps*, istraživač u Ircamu. Blizak saradnik Alena Badjua (Alain Badiou), sa kojim organizuje u kontinuitetu već izvesno vreme i na različitim mestima seminare posvećene mišljenju i muzici. Vodi različite seminare o odnosu muzike i matematike/ psihoanalize/ filozofije/ istorije/ politike. Trenutno posvećen radu na obimnom kompozitorskom projektu na temu Maj '68: *Jednakost '68*. Nedavno završio projekt Svet-muzika (i njegov odslu  u delu).

Klup e pitanja koja postavlja hipoteza jugoslovenske singularnosti je već dovoljno zgusnuto da ga ne bi trebalo odmah komplikovati sa specifi im odnosom Sartra prema politici generalno govoreći i jugoslovenskoj singularnosti posebno.

je stvar napuštena i od koga, koji svedoči odakle slabost prerasta u subjektivnu poraženost, napuštanje, otkriva "unutrašnje razloge", nije rečni o zločestom **Klingsor**-u čija se snaga drži na slabiciku miltanata) koliko je reč o **Parsifalu**, tom naivnom mladiću koji preuzima, uprkos drugaćijem utisku, stvar napuštenu na izvoru, pa uzima u ruke "kritiku oružja i oružje kritike".

Reč je potom o tome da se omladini prenese nekoliko zadatka mišljenja kako muzičkih tako i političkih, nešto pre svega (podrazumevam: pre svega za jednog kompozitora...) od egzaltacije i entuzijazma koje samo ovakvi zadaci mogu da proizvedu.

Maj 68.

Ono šta me interesuje u Maju 68. je takođe njegova singularnost, dakle njegov univerzalni značaj. Hoću da otkrijem tu singularnost u neraspoznatljivom izuzimanju jednakosti i slobode. Slobodarska sudska 68. bila je odveć fantastična. Došlo je vreme da se ponovo aktivira figura jednakosti.

Podići singularnost 68. učiniti to bez nostalgije, znati pokazati čak i danas efektivnost političkih pitanja jednakosti onako kako su bila postavljena u datom momentu. Potrebno je dakle postaviti nekoliko neizvesnih jednačina, što nezivesnijih to političnijih, tipa:

Trg Bastilja (Bastille) Pariz, 1. maj 1968 = trg Tarir (Tahrir) Kairo, proljeće 2011.

Manifestacija 21. februara 1968 (Pariz) = manifestacija u Tunisu 2011.= ofanzivne manifestacije različitih vremena

Okupirane fabrike i fakulteti Maja 68 = fabrike i fakulteti sveta

Sastanci aktivista juna 68. = sastanci aktivista danas u Africi i u Kolumbiji...

Odatle libreto (koji još treba napisati) koji neće ni o čemu govoriti nego samo predstaviti velika politička pitanja trenutka u konkretnim subjektivnim situacijama. (prvi akt će tako biti posvećen demonstraciji snažne pobune, drugi velikom skupu masa; treći će staviti na scenu različite ljudske kolektive vezane za njihova uobičajena radna mesta: fakultete, fabrike; četvrti će biti posvećen sastanku miltanata koji treba da preuzmu na sebe trajni bilans i organizaciju različitih političkih inicijativa. Biće reč o tome da se pokaže kako su sva te politička pitanja aktuelna i kako ih je moguće reaktivirati. Vezano za to ključ libreta neće ležati u naraciji 68. nego u snopu subjektivnosti koje počivaju na toj godini. Da bi veličali činjenicu po kojoj se svaka subjektivnost prikazuje kao buket, a ne kao jedinstven cvet, teme će biti izložene na četiri jezika: arapskom, ruskom, nemačkom i francuskom i to će se odvijati integralno i ekskluzivno u političkom taboru emancipacije: nema protivnika, nema neprijatelja (engleski će biti rezervisan za nekoliko komičnih pojava parlamentaraca, sindikalista i drugih policijaca).

Singularnost Jednakost '68.

Težište je na spletu reči i muzike koja neće biti prisutna da prati taj diskurs, već da afirmiše svoju potpunu autonomiju.

Na taj način tetralogija će neophodno biti dirigovana muzikom, a ne libretom. U tome jeste paradoks.

Verujmo da će ovaj paradoks biti u mogućnosti da pronađe sam formu jedne singularnosti: singularnost *Jednakosti '68.* ili muzički i ideološko-politički entuzijazam, međusobno ortogonalne, koji na tren postaju međusobno nerazaznatiljivi!

Postoji dosta miltanata moje generacije koji nisu razumeli šta znači *sloboda* dok nisu postali miltanti, i to organizovani miltanti, disciplinovani, naporno se dižući noću da bi u zoru bili spremni da na ulazu u fabriku diskutuju sa jednim ili dva radnika (retko kad više jer je sindikalni aparat obavlja ulogu policije na vratima fabrike mnogo efikasniju nego što je to bila milicija gazda).

Moj projekat teatrologije je rođen sa duplim paralelnim zahtevom (ne konvergentnim), za muzičara i miltanta što ja simultano jesam:

- Sa muzičke strane, da bi nastavila da se komponuje umetnost sadašnjeg vremena, potrebno je da se muzika češe o nešto drugo osim o samu sebe, o *heterogene* kako je govorio **Adorno**; potrebno je da muzika prihvati u sopstveni vremenski fluks druga postojanja osim muzičkih, da se napoji i udruži sa drugim fluksovima - sve u svemu, to je pomalo to što je **Wagner** sam morao da smisli posle revolucije 1848... Ne radi se uopšte o tome da bi muzika opstala, postane funkcionalna ili de se stavi u službu nečeg drugog osim sebe (politike, poezije ili još čega drugog). Potrebno je, nasuprot, da muzika konsoliduje svoju autonomiju, upravo u kontaktu sa drugim

autonomijama, da bi udruživanje imalo smisla. Izabrao sam što se mene tiče, da igrat na udruživanje muzike i jezika, posebno stranih jezika (ne-francuskih), a naročito arapskog jezika (arapskog literarnog jezika). Odatle projekat da se "uveđe arapski jezik u savremenu muziku". I naravno, kada se ulazi u aliansu sa jezicima, potrebno je poštovati jezike, razvijati njihovu vlastitu snagu značenja i zvučnosti, dozvoliti im da govore da bi nešto rekli (ne da "govore a da ništa ne kažu", kako je to često slučaj u savremenim glosolalijama koje se igraju fonemima bez prave igre mišljenja). Uvesti jezike, to je dakle uključiti vokalnost koja poseduje sopstvenu određenu autonomnu akustiku; ali takođe ubaciti u srce muzike smisleni tok koji neće biti moguće izbrisati. Odakle i pitanje: kako odrediti ko zaslužuje da propituje muziku u tom smislu?

- Sa strane politike, ukoliko je potrebno sve ponovo sagraditi, potrebno je takođe obezbediti uslove izvesnog entuzijazma, kako bi se pobedila ogromna nostalgija za vremenom kada je politika bila masivno predstavljena kao privremeno oduzimanje (revolucionacija). Kako pobednosno proći veliki mrak mišljenja koji se najavljuje?

Kako preneti komunističke obaveze kada je život miliona ljudi bespovorno uništen bez da bilo ko prebrojava njihovo izbrisano postojanje? Moje lično političko opredeljenje se učvorilo oko šezdesetih godina (tačnije jeseni 1966. sa sloganom "FNL ce pobediti"). Odatle i projekat da se reaktivira ono što je 68. (podrazumevajući je u širem smislu) značila univerzalno za političku emancipaciju.

Kritici dijalektičkog uma. Sartr ustvari filozofski hvata političko pitanje preko koncepta (filozofskog) *subjektiviteta* koji povezuje sa *negacijom* ukoliko je tačno da ona može da bude suštinski shvaćena samo kao negacija objektiviteta (upravo je tu za Sartra pogreška "stalinističke objektivnosti"). Sartrov klasični filozofski problem je "problem negacije negacije" (23). Ako je za **Marksa** "proletarijat negacija negacije" (29), taj proletarijat je dezorientisan u socijalizmu nedostatkom interne buržoazije koju treba da pobedi. Odakle treba da traži spoljne neprijatelje (konstituisati se u unutrašnje čvrst bastion protiv infiltriranih izdajnika): ukoliko se političko konstituisanje obavlja putem "negacije negacije", onda usmjeravanje proletarijata prema komunizmu nameće stalnu reaktivaciju neprijatelja kojima se treba suprotstaviti.

Sartr izražava vlastitu sumnju u praktički subjektivitet u znaku Ideje, koji Marks toliko hvali: "Ono što od prvog trena razlikuje pristup najlošijeg arhitekte od pčele sa mnogo prakse, je to što je on konstruisao u svojoj glavi pre nego je konstruisao u košnici. Rezultat na koji rad cilja već je ranije idealno postojao u imaginaciji radnika". (*Kapital*)

Koju ideju primeniti za politiku ovog vremena? To je mesto gde se Sartr prekida, on koji se nikada nije čisto govoreći bavio politikom.¹ Ništa više u vreme *Narodne stvari* (*Cause du Peuple*) nego u 50-tim godinama, Sartr nije napustio svoju poziciju - ne militantnu - običnog pratioča Komunističke Partije Francuske i Proleteriske levice.

Uglavnom ova sartrijanska intervencija iz 1950. se očrtava eksplicitno u formi jedne "opklade":

"Niko ne može da predviđa šta će biti titoizam; niko ne može danas da zna njegovo istinsko značenje. Zbog toga je potrebno kladiti se na njega" (66)

Šta misliti danas?

Detaljno odgovoriti na ovo pitanje zahteva ozbiljan produbljeni rad koji bi mogao da bude zadat od određene grupe, možda grupe iza koje stoji inicijativa 12 teza i upitnik na koji ja odgovaram. Postoji zapravo detaljna, periodizovana istorija socijalističke Jugoslavije koju treba dovršiti (istorije koju ja ne poznajem detaljno, što mi zabranjuje da govorim o tim pitanjima drugaćije nego u formi pitanja i hipoteza) i koja jedina može da dozvoli orientaciju mogućih odgovora. No, ukoliko bi trebalo da se angažujem za taj zadatak - što ne mogu ni da zamislim, nemajući između ostalog lingvističke kompetencije da bi ih ozbiljno obavljao, čini mi se da bi ih radio prema sledećim hipotezama:

1. Ukoliko se Jugoslavija samokonstituisala oko 1950. kao singularnost (što Sartr naziva "zagonetnom i pokretnom *realnšću*"), onda se ona dotakla najmanje dva naknadno kontraktorna pravca u slučaju neraspoznatljivosti ortogonalnih ili transverzalnih tendencija *u singularnosti* koji ne bi mogli da potraju duže od nje same: svakim udaljavanjem od nje, potrebno je ponovo odlučiti (baš kao u slučaju da se referišemo na maj '68, potrebno je odlučiti: nastupamo li mi u ime slobode '68. ili jednakosti '68?);
2. Čini mi se, što se mene tiče, da je Sartrova opklada izgubljena. Da li zato što se radilo više o opkladi na titoizam nego o opkladi na Jugoslaviju. Ovo je tačka koju je potrebno istražiti detaljno.
3. Ukoliko ceo ovaj period zavređuje da se ponovo pregleda detaljno, etapu po etapu, to neće biti prema orientaciji "negacije negacije": ne bi služilo ničemu danas otvoriti dosije Jugoslavija da bi se iz njega izvadila njegova negativna strana, verujmo da kritika (negacija) ove negativne strane, može da nam donese neke nove afirmacije! Ukoliko ova priča zavređuje da se iznova preuzme to je da bi se, sakrivenih u internu tamu svake singularnosti, razaznalo nekoliko afirmacija koje nisu mogle u titoizmu da nađu svoj puni razmah.
4. Da li je potrebno tražiti eventualnu afirmaciju pod naknadnim imenom *samoupravljanja* unutra ili *nesvrstanosti* spoja. Nisam siguran. Mislim da bi bilo dobro pogledati izbliza šta je bilo u političkoj samokonstituciji Jugoslavije u momentima koji su vrlo brzo zamenjeni "pobedom" bez sumnje izmedju 1945. i 1955...

Sve ovo je ogroman posao koji me prevazilazi. Ukoliko želite da mu se prepustite, biće mi zadovoljstvo da ga pratim izbliza i zadovoljstvo da ga razvijem i prenesem (putem mog elektronskog magazina) što je dalje moguće.

¹ Govoriti o politici a ne praktikovati je (bez militantizma) sadrži istu klerikalnu opasnost kao i govoriti o muzici a ne izvoditi je (ne svirati), ili govoriti o ljubavi, a ne upražnavati je.

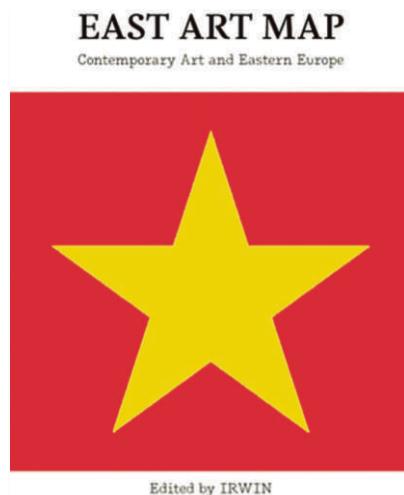
² Razume se po sebi da je početkom pedesetih godina hrabrie bilo biti saputnik i pratilac PCF (Komunističke partije Francuske) nego MRP (Narodnog republikanskog pokreta) ili SFIO (Francuske sekcije radničke internacionalne).

Konstatujući da "komunistička štampa nije bila u mogućnosti da definiše Tita" (52), Sartr započinje naročito otvorenu karakterizaciju "te zagonetne i pokretne realnosti koja je Jugoslavija" (24). Odakle, da je potrebno "ostaviti jugoslovenski događaj da fiksira sam svoju važnost i u pomoć svog dijalektičkog razvoja" (26)

Ovde prepoznajemo bez muke nastupajućeg Sartra u

Piše: Srećko Pulig

Istok i Zapad u suvremenoj umjetnosti

MAPA ISTOČNE UMJETNOSTI: *Suvremena umjetnost i Istočna Evropa (EAST ART MAP: Contemporary Art and Eastern Europe)* An Afterall Book: Central Saint Martins College of Art and Design, University of the Arts London, 2006. 527 p. With an appended map.)

Na Zapadu, na Zapadu
Naši redovi su već u napadu

Grupa Jinx

Podnaslov ove knjige je "Suvremena umjetnost i Istočna Evropa" (Contemporary Art and Eastern Europe). Kako je u svome prikazu u časopisu ART-Margins (www.artmargins.com) već primjetila **Irina Sandomirskaia** iz Stockholm-a, poduhvat se nije imenovao proučavanjem suvremene umjetnosti i istočnoj Evropi, već proučavanjem suvremene umjetnosti i Istočne Evrope. Što nije samo razlika u pukom izboru jednog samoglasnika. Hoće se reći da su u tome paru pojmove i suvremena umjetnost i Istočna Evropa nešto podosta neodređeno, nešto što tek treba, ako treba, definirati. To su pojmovi, kako ih naziva Sandomirskaia, *pseudo-temporalnosti* (suvremena umjetnost, za razliku od opozicije moderne i tradicionalne umjetnosti) i *pseudo-spacialnosti/prostornosti* (istok, u ne samo političkoj opoziciji Istoka i Zapada). Odmah upada u oči da živimo u doba prostornih, a ne vremenskih određenja i metafora, što puno govori o duhovnoj situaciji našeg vremena. Za **Kanta**, a nakon njega za mnoge mislioce, prostor i vrijeme su apriorni uvijeti transcendentalne apercepcije. No, dok je prostor vanjski, vrijeme je unutrašnji uvijet istoga.

Cinjenica da smo danas toliko obuzeti prostornošću, regijama, kulturnim krugovima itd., a gotovo potpuno zanemarujuemo probleme vremenovanja i vremenitosti, onoga što je filozof **Ernst Bloch** nazivao razlikovanjem *gustog i rijetkog* povijesnog vremena, govori o jednodimenzijsnosti trenutka, koji se, između ostaloga jako trsi proizvesti izmišljenu povijest socijalizma bez kapitalizma i obrnuto. Ograničimo li se na problematiziranje Istoka kao određenja, u njega ovdje, puko teritorijalno, smještamo nekad socijalističke zemlje, tzv. tranzicijske zemlje, istočnu regiju, "novu" Evropu itd. i sl. Pa ako smo danas u isti koš stavili zemlje čiji je zajednički nazivnik (samo) zajednička prošlost, od koje bježe, kao što smo mi donedavno bježali iz "regije", što nam daje za pravo misliti da ćemo pronaći i neku zajedničku sadašnjost ili čak budućnost, osim zajedničke uhvaćenosti u zapadni pogled? A i ta "zarobljenost" odavno više nije puka pasivnost, prepuštanje još jednoj kolonizaciji, što nije nikad niti bila.

Kada govorimo o suvremenoj umjetnosti, dijalektika uhvaćenosti u zapadni pogled, ono što smo detektirali stihovima pop pjesme "Na Zapadu, na Zapadu. Naši redovi su već u napadu", puno je kompleksnija od odnosa puke ovisnosti, koji u stvari nikada nije postojao, pa niti danas neće uspijeti zaživjeti. Barem ne po planu svojih provoditelja. Jer, "ovisnik" se želi aktivno uključiti, mакар i tako što će se samo svidjeti, a sve može završiti i u stvarnoj ili hinjenoj rezignaciji. Prije nego li u priči o us-

pjehu, koje u klasičnom, neironičnom obliku, uostalom više nema niti u Hollywoodu.

Koje strategije istočnom suvremenom umjetniku u toj suvremenosti stoje na raspolaganju? Najprije, on ili njegovi (kuratorski, povjesničarsko-umjetnički) zastupnici mogu željeti da zadovolje zamišljenu publiku ili barem stvarne naručitelje, kada oni postoje. Pri tome su moguće različite strategije: od auto-egzotizacije, u vidu pronaalaženja pravih ili stiliziranja tobožnjih (linija razgraničenja tu je tanka) barbarogenija, do, naoko najjednostavnije strategije, one objašnjavanja (Zapadu) nepoznatoga, pomoću onoga (Zapadu) poznatog. Dakle, svodenja nekih tzv. lokalnih, socijalističkih i post-socijalističkih umjetničkih scena na samo po analogiji adekvatne zapadne obrasce, trendove i forme umjetnosti. No, to su problemi ne samo "kulturnog prevođenja" i njegove (ne)mogućnosti, već gotovo svakog povjesničarsko-umjetničkog i kuratorskog stavljanja u pretince, djeljenja naljepnica istosti, inače vrlo različitim artefaktima ili čak konceptima.

Dijalektika oslobođenja

Kako bilo, postojalo je jedno doba, naročito nakon i na Istoku prekretničke 1968. g., kada su umjetnici počeli smišljati ne više gotove ili medijski definirane artefakte, već "samo još" koncepte. A jedan od glavnih koncepata, puno širi od samo likovne, pa i samo umjetničke scene, bio je tada nastali koncept *kontrakulture*. Taj zaboravljeni pojam htio je reći da činjenici kako je u građanskom društvu, u formulaciji filozofa **Waltera Benjamin**, svaki akt kulture ujedno i akt barbarstva, treba suprotstaviti neki drugi, novi koncept kulture, koji će biti, u defanzivnoj verziji, barem manje barbarski, a u ofenzivnoj, maksimalističkoj verziji, oslobađajući, emancipatorišći od građanskih stega. Pa u tome smislu i kontra. Na djelu je bila 'dijalektika oslobođenja', kako se i zove zbirka tekstova o uvjetno rečeno kontrakulturalnim kulturnim politikama u izdanju zagrebačkog filozofskog časopisa Praxis. I kao što su širi društveni okviri koncipirani kao kontra, sub itd. kultura ili naprsto kao *alternativa*, tako su i umjetničke prakse koje su se pod tim kišobranom rađale bile vrlo različite, pa možda i međusobno nesvodive na zajednički nazivnik, bez nekog većeg intelektualnog nasilja.

Nesvodive, ne samo obzirom na relativno međusobno izolirane male centre svoga nastajanja, nego i u svom naoko neobaveznom, tada čestom, grupnom nastupanju. Skupine poput one nazvane OHO u Ljubljani, beogradske grupe šestorice umjetnika (**Marina Abramović, Neša Paripović, Raša Todosijević, Zoran Popović, Gergely Urkomb i Era Milivojević**) ili kasnije promovirane (1975-81) zagrebačke šestorice autora (**Mladen i Sven Stilinović, Jerman, Martek, Demur**; "nepostojanje" žena bode oči), udruživanje su individualaca čiji su senzibilitet, likovna i druga sredstva izražavanja, radikalnost, političnost-apoličnost, odnos spram vlasti itd. vrlo različiti, često i dijametalno suprotni.

A to su samo primjeri sa prostora i iz vremena Jugoslavije. A što tek nastaje kada te grupe kompariramo sa onima iz Sovjetskog Saveza ili Čehoslovačke, zadržimo se samo na zemljama koje su, poput naše, nestale, sa i bez navodnika? Što je to što povezuje tzv. ruski (u stvari sovjetski) *underground*, u kome cvijeta figura kulturne i političke disidencije, u vidu paralelnog svijeta onome oficijelnom, sa npr. spomenutom jugoslavenskom alternativom 60-ih i 70-ih godina? Malo što, osim možda figure tada nepostojecog tržišta umjetninama (i ili konceptima kao umjetninama) u domaćoj sredini, ali i tržište i svake druge nezainteresiranosti Zapada za spomenute pojave (time se bavi eseji/razgovor između **Borisa Groysa** i **Antona Vidokle**: Art Beyond the Art Market)?

Jer, tzv. Željezna zavjesa imala je, danas se to voli zaboravljati, dvije "željezne" strane: Istok se čuvao od "štetnih" utjecaja sa Zapada, ali postao je i obrnuti proces. A na neki novi način, sa nekim novim zidovima, koji još nisu dobro opisani, taj fenomen i dalje postoji...

Vratimo li se danas, od strane povjesničara umjet-

nosti (ruskih, onih drugih nekad sovjetskih naroda i zapadnih), opisanom stanju likovne umjetnosti u zadnjim decenijama SSSR-a,ispada da se on odvijao gotovo isključivo u podzemlju i teško ilegal: od konceptualističkih seminara **Dimitrija Prigova**, TOTART grupe, APT-ART-a, časopisa A/Ya i mnogo drugih primjera "moskovskog romantičnog konceptualizma" 60-ih i 70-ih g., kako te i druge slične fenomene četvrt stoljeća kasnije konceptualizira ruski teoretičar (na radu u Njemačkoj) **Boris Groys**, preko umjetnosti "izlaženja na svjetlo", iz doba perestrojke i glasnosti (radovi npr. **Ilje Kabakova, Vitalija Komara i Aleksandera Melamida, Borisa Mihajlova** itd.), do pojedinaca i grupa iz post-sovjetske ere, koji sve više žive i rade "dvoježično", na Istoku i na Zapadu istovremeno,ako se već nisu preselili u neki od zapadnih, američkih ili evropskih gradova, gdje polako rade na hibridiziranju, nomadiziranju itd. svoga umjetničkog identiteta (**Aleksandar Brener**, grupa Medicinski hermeneutičari, **Jevgenij Jufit** i grupa Nekrorealizam, Ukrajinc **Oleg Kulik** itd.).

Opisano stanje (npr. u eseju **Viktora Misiana**: Confidential Community vs. the Aesthetic of Interaction) bitno je različito od onoga koje je vladalo u Jugoslaviji, gdje disidencije u sovjetskom smislu nije bilo.

Umjesto da propitujemo je li to znak slabosti ili jarkosti te državne zajednice u odnosu na druge tada realno postojeće socijalizme, s jedne strane, te veličine subverzivnosti odnosno nesubverzivnosti, ili barem kritičnosti, naših umjetnika spram sovjetskih, s druge strane, produktivnije bi možda bilo istraživati razlike u kontekstima u kojima suvremena umjetnost 60-ih,70-ih i 80-ih g. tu nastaje. U svojim prilozima zborniku East Art Map, autori zaduženi za post-jugoslavenske zemlje, to donekle i čine. Tako **Marina Gržinić** iz Slovenije govori o ulozi koju su omladinske organizacije i institucije (u 80-ima ljubljanski ŠKUC) imale za formiranje (i) likovne scene. O organizaciono, pa onda i po umjetničkim, kulturnim i političkim rezultatima, sličnom, no ranijem fenomenu u Beogradu 70-ih (okupljanje oko Galerije SKC-a), govori se u prilozima srpskih i crnogorskih izbornika, **Brani-slava Dimitrijevića** i **Miška Šuvakovica**. Jedinstvenog jugoslavenskog konteksta kao da je još svjesniji, djelujući i pišući iz londonske perspektive, **Lutz Becker** (esej: Art from an Avant-Garde Society: Belgrade in the 1970s). Prisjećajući se svoga beogradskog iskustva, suradnje sa tadašnjom voditeljicom SKC-a **Dunjom Blažević** i njenom ekipom (1975. g. snimili su i film "Kino beleške", u njegovoj produkciji i režiji), citira baš njezin proglaš iz filma, u kome se problematizira kulturne politike samo-upravnog socijalizma. I pledira za izlazak iz začaranoga kruga između državno dotirane i tržišno ovisne umjetnosti, kao dvije strane iste neslobode, u nešto treće: "...samoupravni model slobodne razmjene i kooperativnoga rada, kroz radne zajednice, koje u osnovi znače novi odnos spram vlasništva..." Koliko dalek se danas čini put iz te loše prošlosti u bolju budućnost? Ili obrnuto?

Opširnija varijanta teksta dostupna je na web stranici Aktiv: <http://www.novosti.com/category/aktiv/>

••
Aktiv br. 5-6, 12.10.2012. / Impressum

UREDNIK AKTIVA: Srećko Pulig

Glavni urednik Novosti: Ivica Đikić
Odgovorni urednik Novosti: Rade Dragojević
Obliskovanje: FINALE: dizajnvideozvuk (Marina Šuran Pulig str. 1 i 10-17)

Suradnici u ovom broju:
Kolektiv autora, Darko Suvin, Rastko Močnik, Gal Kirn, Ivana Momčilović, Slobodan Karamanić, Mislav Žitko, Marija Mrčela, Goran Lončar i Andrea Radak.

Novosti:

